वार्षिक प्रगति प्रतिवेदन

आ.व. २०६६/०६७

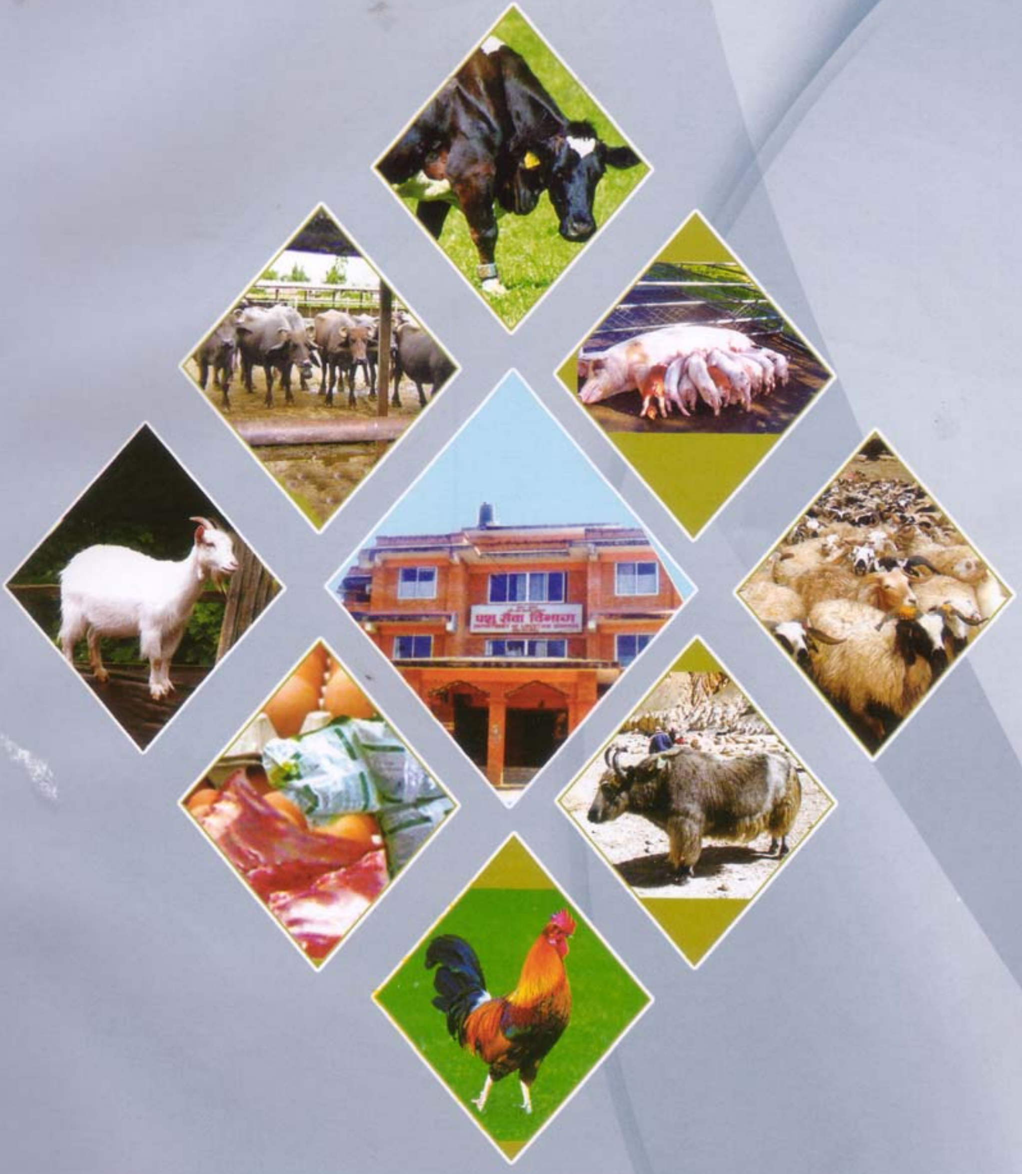

नेपाल सरकार

कृषि तथा सहकारी मन्त्रालय

पशु सेवा विभाग

हरिहरभवन, ललितपुर,

फोनः ५५३०९४४/५५२५४७८/५५२२०५६/५५२१६१०

फ्याक्सः ९७७-१-५५४२९१५

E-mail: dls@ntc.net.np

२०६८ जेठ

पशु सेवा विभागको परिचय

ऐतिहासिक पृष्ठभूमि

नेपालको कृषि प्रणालीमा पशु व्यवसायको महत्व अनादिकालदेखि आजसम्म रहिआएको छ र भोलि पनि रहने छ । बर्तमान अबस्थामा यो व्यबसाय कृषि उत्पादनको पूरक अंग मात्र नभएर जनसाधारणको आय आर्जन गर्ने प्रमुख आधार भएको छ । पशु पालन व्यवसायको विकासको प्रयास दरबारमा भएका उन्नत पशुहरूको सुरक्षार्थ होमियोप्याथी प्रणाली अनुसार एक बिदेशी डाक्टर झिकाई काठमाण्डौमा डिस्पेन्सरी खोली शुरू भएको देखिन्छ । त्यसपछि पशु सेवामा क्रमिक रूपमा विस्तार र आधुनिकिकरण हुदै गएको पाइन्छ । यस क्रममा बि.सं. १९९६ मा पहिलो पटक काठमाण्डौमा एलोप्याथिक प्रणाली अनुसार एक भेटेरिनरी डिस्पेन्सरीको स्थापना भयो र उक्त डिस्पेन्सरी बि.सं. १९९७ मा पशु चिकित्सालयमा परिणत भयो । परम्परागत पशुपालन पद्धति अपनाउंदा उत्पादनमा ह्रास आउनाको साथै माहामारीको रूपमा रोगको समेत सामना गर्नु पर्ने संभावना भएको हुंदा उन्नत पशुपालन बारे प्रचार प्रसारको साथै उक्त समयमा भएको गौगोटी रोगमा भएको प्रकोप समेत प्रतिकार गर्ने उद्देश्यले वि.सं. २०१४ साल सम्ममा १० जिल्लाहरूमा पशु अस्पतालहरूको स्थापना भयो । तैपनि पशु स्वास्थ्य सेवाको आवश्यकता बढ्दै गएकोले भारत, FAO / OXFAM को सहायतामा देशव्यापी रूपमा सेवा पुर्‍याउन ३३ वटा अस्पताल, २१ डिस्पेन्सरी र १८ वटा चेकपोष्ट वि.सं. २०२१ सम्ममा स्थापना हुन पुगे । यसै समयमा ५ वटा पशु विकास फार्महरू पनि खोलिए ।

माथि उल्लेखित पशु सेवाका लागि स्थापित संस्थाहरू तत्कालिन कृषि विभाग अन्तर्गत राखिएका थिए । वि.सं. २०२३ सालमा पशु विकास तथा पशु स्वास्थ्य विभागको स्थापना गरी पाचौं पंचबर्षिय योजनादेखि पशु स्वास्थ्य, पशु आहारा, पशु प्रजनन् तथा पशुपालन व्यबस्थापन सेवालाई एकीकृत रूपमा कृषकहरूको घर दैलोमा पुर्‍याउने उद्देश्यले समन्वयात्मक पशु सेवा कार्यक्रम संचालन गरियो । यस बिभाग मार्फत विभिन्न भौगोलिक क्षेत्रमा उन्नत पशुपंक्षीको आपूर्ति गर्ने, पशु विकास फार्महरूको स्थापना र जनसाधारणमा शुलभ तरिकाले पशु स्वास्थ्य सेवा पुर्‍याउने प्रयासहरू भए । बि.सं. २०२९ सालमा कृषिका सम्पूर्ण कार्यहरू समन्वयात्मक रूपमा लानको लागि पशु विकास तथा पशु स्वास्थ्य विभागलाई पुन: कृषि विभागमा गाभियो ।

पशुपालन ब्यबसायको बढ्दो माग पूरा गर्न पशु सेवामा आएको कमीलाई महशूस गरी बि.सं. २०३६ मा पुन: पशु विकास तथा पशु स्वास्थ्य विभाग (पछि पशु सेवा विभागको नाममा) पुनर्गठन गरियो । त्यसपछि क्रमिक रूपमा ७५ वटै जिल्लाहरूमा पशु सेवा कार्यलयहरू, ग्रामिणस्तरमा सेवा केन्द्रहरू, प्रयोगशाला तथा फार्महरूको सुदृढीकरण र केही नयां फार्महरू स्थापना भए । पशु सेवा कार्यक्रमलाई टेवा दिन केन्द्रीयस्तरमा महाशाखा र शाखाहरू गठन भए । वि.सं. २०४९ सालमा पुन: कृषि क्षेत्रका सबै सेवात्मक निकायहरूलाई समेटी कृषि विकास विभागको गठन भयो । तत्पश्चात व्यबस्थापन पक्षमा जटिलता र सेवामा शिथिलता आएको महसूस गरी पुन: २०५२ साल श्रावण १ गते पशु सेवा विभागको गठन भयो । यस विभागले निम्न अनुसारको उद्देश्य पूरा गर्न निरन्तर रूपमा अधिराज्यभर स्थापित अन्तर्गतका निकायहरू मार्फत् पशुजन्य उद्योग व्यवसायको विकास तथा विस्तारमा महत्वपूर्ण योगदान पुर्‍याउदै आएको छ

पशु सेवा विभागको दीर्घकालीन उद्देश्य

पशु पालन व्यबसायलाई विविधिकरण, व्यबसायीकरण, आयमूलक तथा सम्मानित पेशाको रूपमा विकास गरी राष्ट्रिय उत्पादनमा योगदान पुऱ्याउने पशु सेवा विभागको प्रमुख हो भने अन्य उद्देश्यहरू निम्न प्रकारका छन् ।

- पशुजन्य पदार्थको उत्पादन तथा उत्पादकत्वमा वृद्धि ल्याउने र यसको सन्तुलित सेवनबाट कुपोषणको समस्या हटाउँदै लाने ।
- ग्रामीण अर्थतन्त्रलाई टेवा पुऱ्याउन र क्षेत्रीय सन्तुलन कायम गर्न पशुपालन व्यवसायलाई विशेष ध्यान दिने ।
- पशुपंछीपालनबाट गरीब तथा सामाजिक दृष्टिकोणबाट पिछडिएका वर्ग र महिला वर्गको आर्थिक तथा सामाजिक स्थितिमा सुधार ल्याउन विशेष योगदान पुऱ्याउने ।
- उन्नत पशुपालन पेशालाई कृषक परिवारको प्रमुख आयश्रोतको रूपमा विकास गरी वातावरण संरक्षण तथा सन्तुलन कायम गर्न सहयोग पुऱ्याउने ।
- देशको पशुधनको सुरक्षा र जनस्वास्थ्य संरक्षणमा योगदान पुऱ्याउन विशेष पशु रोगहरूको नियन्त्रण सेवामा विस्तार गर्ने ।
- आयात प्रतिस्थापन तथा निर्यातमूलक पशुपंछी उत्पादनबाट उद्योगलाई कच्चा पदार्थ उपलव्ध गराई सहयोग पुऱ्याउने ।
- व्यवसायीक पशुपंछीपालन, त्यसको श्रोत विकास तथा संरक्षण सेवा तथा वजार व्यवस्थापनमा निजि क्षेत्रलाई संलग्न गराउने ।
- पशुपंछी उत्पादन क्षेत्र र सम्वन्धित उद्योग र व्यापारलाई प्रोत्साहन दिई स्वरोजगारको अवसरमा वृद्धि ल्याउने ।
- पशुपंछी उद्योग व्यवसायसंग सम्बन्धित सामाग्रीहरूको गुणस्तर निर्धारण तथा नियन्त्रण सेवामा विस्तार गर्ने।
- लोपोन्मुख पशुपंछीहरूको पहिचान, संरक्षण, संवर्द्धन र विकास गर्दै लैजाने ।

पशु सेवा विभागको दीर्घकालीन रणनीति

(क) पशु स्वास्थ्य सेवा

१. पशुपंछीलाई आवश्यक पर्ने भ्याक्सिनहरू स्वदेशमै उत्पादन गर्ने ।
२. पशुपंछी उपचार तथा प्राविधिक परामर्श सेवाहरूमा निजी क्षेत्रको संलग्नता वढाउँदै लैजाने ।
३. वढी क्षती गर्ने संक्रामक रोगहरूको नियन्त्रण तथा उन्मूलन गर्ने ।
४. जनसाधारणमा पशुपंछी रोग निदान सेवा उपलब्ध गराउने ।
५. रोगको प्रवाह वढ्न नदिन र प्रभावकारी उपचार पुऱ्याउन रोगहरूको देशव्यापी सर्भिलेन्स गर्ने ।
६. पशुपंछीमा प्रयोग हुने औषधि तथा भ्याक्सिनको नीति तय गरी गुणस्तर कायम गर्ने ।
७. विदेशबाट रोग भित्रिन नदिन पशु क्वारेन्टाइन सेवा प्रभावकारी रूपमा कार्यान्वियन गर्ने ।
८. पशुपंछीबाट मानिसमा सर्ने रोगहरू (Zoonosis) को नियन्त्रण गर्ने ।
९. पशु वधशाला तथा मासु जांच ऐन कृयाशिल गर्ने र वधशाला स्थापना र संचालन निजी क्षेत्रबाट गराउन प्राविधिक तथा आवश्यक पूर्वाधार विकासमा सहयोग पुऱ्याउने ।
१०. निजी क्षेत्रबाट पुऱ्याउने पशुपंछी उपचार सेवालाई गुणस्तरयुक्त बनाउन सहयोग गर्ने ।
११. विश्व व्यापार संगठन तथा O.I.E. को मापदण्ड अनुसार पशु स्वास्थ्य सेवालाई आधुनिकिकरण गर्ने

(ख) पशु उत्पादन सेवा

१. पशु विकास फार्महरूमा घांसको मूल वीउ, पशुपंछीका उन्नत नश्ल (Nucleus Herd) स्थापना गरी जिल्लाका श्रोतकेन्द्रहरूमा वितरण गर्ने र देशमा उपयुक्त नश्ल स्थापित गराउन प्रजनन् नीति तय गर्ने ।
२. पशुपंछीको दाना तथा दानामा प्रयोग हुने कच्चा पदार्थको गुणस्तर व्यवस्थापन गर्ने ।
३. सामुदायीक खर्क चरण उपभोक्ता समुह मार्फत् उत्पादनशील बनाई प्रयोगमा ल्याउने ।
४. कवुलियती तथा सामुदायीक वन उपभोक्ता समुहमा उपलव्ध गराई घांस/चरनको आपूर्ति बढाउने ।
५. व्यक्तिगत वा सामुदायीक, हैसियत विग्रेका, प्रयोगमा नआएका जग्गाहरू जस्तै: राजमार्गको किनारा, हाइटेन्सन लाइनमुनिको जग्गा, नहरको डील, पहिरो गएको क्षेत्र आदिमा घांस विकास कार्यक्रम संचालन गर्ने ।
६. गुणस्तरीय घांसको वीउ उत्पादन तथा विक्रि वितरणमा निजी क्षेत्रलाई संलग्न गराई आपूर्ति वढाउने।
७. निजी क्षेत्रबाट पशुपंछी हाटवजारहरू उपयुक्त स्थानमा स्थापना गरी संचालन गराउन प्राविधिक तथा पूर्वाधार विकासमा आवश्यक सहयोग उपलव्ध गराउने ।
८. लोपोन्मूख घरपालुवा पशुपंछीको नश्लको संरक्षण गर्ने ।
९. निजी क्षेत्रको सहभागितामा पोल्ट्री विकास वोर्ड जस्ता आवश्यक संस्थाहरू स्थापना गराई व्यवसायीक रूपमा स्थापना भएका पशुजन्य उद्योगहरूको प्रवर्द्धन गर्ने ।
१०. पशुजन्य पदार्थको उत्पादनको लागत घटाई अन्तराष्ट्रिय वजारको लागि उपयुक्त गुणस्तरको पदार्थ उत्पादन गराउने ।
११. छाला संकलन तथा प्रशोधनको लागि आवश्यक प्राविधिक तथा पूर्वाधार विकास गर्ने ।
१२. व्यवसायीक पशु विकास गरिने क्षेत्रमा वातावरण संरक्षण, वैकल्पिक उर्जा तथा माटोको उर्वराशक्तिमा सन्तुलन कायम गर्न गोवर ग्यांस उत्पादन जस्ता विशेष कार्यक्रम निजी क्षेत्रको सहभागितामा प्रवर्द्धन गर्ने ।
१३. पशुपंछी व्यवसायमा जोखिम घटाई कृषकलाई राहत दिन वीमा कार्यक्रम प्रवर्द्धन गर्ने ।
१४. कर्जा सर्वसुलभ गराउन वित्तिय संस्थाहरूसंग समन्वय गरी कार्यक्रम संचालन गर्ने ।

(ग) पशु सेवा तालीम तथा प्रसार सेवा

१. कृषकमा नयां प्रविधि हस्तान्तरण गर्न तालीमको व्यवस्था गर्ने ।
२. समूह मार्फत आयोजनाको रूपमा कार्यक्रम संचालन गरी पशुजन्य पदार्थको उत्पादनमा वृद्धि ल्याउने ।
३. प्रत्येक जिल्लामा साना साना आयोजनाहरू एक आपसमा आवद्ध गरी एउटा भूपर्यावरणीय क्षेत्र (Ecological region) भित्र प्रतिस्पर्धात्मक रूपमा विशेष पशुजन्य वस्तुको व्यवसायीकस्तरमा उत्पादन गराउने ।

पकेट प्याकेजको अवधारणा

दीर्घकालीन कृषि योजनाको लक्ष्य अनुरूप आगामी २० बर्षभित्र दूध, मासु र फुल उत्पादनमा आत्मनिर्भरता हासिल गरी निकासी प्रबर्द्धन समेत गरिने छ । यसै अबधिभित्र पशुजन्य उत्पादनको बार्षिक बृद्धि दर हालको ३.९ प्रतिशतबाट ६.७ प्रतिशत पुऱ्याई पशुपालन क्षेत्रबाट राष्ट्रिय कृषि ग्रार्हस्थ उत्पादनमा हालको ३१ प्रतिशतबाट ४५ प्रतिशत पुऱ्याउने दीर्घकालिन लक्ष्य रहेको छ ।

आ.व. २०५४/५५ बाट दीर्घकालीन कृषि योजना (एपिपि) शुरूवात भई जिल्लास्तरमा सडक, सिंचाई, बिद्युतिकरण, कृषि/पशु प्रसार तथा अनुसन्धान, भूमिसुधार, बन, ऋण, बजार, साना तथा मझौला खालका कृषि उद्योगलाई एकिकृत रूपमा बिकास गर्ने प्रकृयाको बाताबरण तयार भएको छ । तर एकै पल्ट सबै स्थानमा एकिकृत रूपमा कृषि बिकास गर्न श्रोत र साधनले नभ्याउने देखिएकोले जिल्लाहरूलाई बिभिन्न पकेटहरूमा बिभाजन गरी क्रमबद्ध रूपमा बिकास गर्ने उद्देश्यले पकेट प्याकेजको रणनीति अपनाईएको छ । यस रणनीति अनुसार जिल्लाहरूलाई उपलब्ध श्रोत र सुबिधाको आधारमा पकेटलाई बिभाजन गरी बिभिन्न कार्यक्रमहरूमा एकिकृत रूपमा लगानी गरी सबै भन्दा छिटो लगानीको प्रतिफल दिने पकेट स्थललाई पहिलो प्राथमिकता दिई कार्यक्रम संचालन गरिएको छ । बिभिन्न भौगोलिक क्षेत्रहरूमा एपिपिले पहिचान गरेका प्राथमिकता प्रदत्त उपजहरू तालिका नं. १ मा प्रस्तुत गरिएको छ ।

तालिका नं.– १

भौगोलिक क्षेत्र अनुसार एपिपिले पहिचान गरेका प्राथमिकता प्रदत्त उपजहरु

बिकास क्षेत्र	हिमाली क्षेत्र	पहाडी क्षेत्र	तराई क्षेत्र
पूर्बान्चल	दुध उत्पादन, याक, बंगुर, भेडा	दुध उत्पादन, खसि, बाखा, बंगुर,	बढि मोल जाने कृषि बस्तु, बस्तुभाउको पोषण सुधार गर्नको लागि घांसेबाली ।
मध्यमान्चल	याक, भेंडा, गाई गोरू ।	दुध उत्पादन, खसि, बाखा, बंगुर,	बढी मोल जाने कृषि बस्तु, बस्तुभाउको पोषण सुधार गर्नको लागि घांसेबाली ।
पश्चिमान्चल	भेडा, खसि, बाखा ।	दुध उत्पादन, खसि, बाखा, ।	बढि मोल जाने कृषि बस्तु, बस्तुभाउको पोषण सुधार गर्नको लागि घांसेबाली ।
मध्य पश्चिमान्चल	भेंडा, याक, खसी/बाखा ।	दुध उत्पादन, खसि, बाखा, ।	बढि मोल जाने कृषि बस्तु, बस्तुभाउको पोषण सुधार गर्नको लागि घांसेबाली ।
सुदुर पश्चिमान्चल	खसी/बाखा, दुध उत्पादन ।	दुध उत्पादन, खसी/बाखा	बढी मोल जाने कृषि बस्तु, बस्तुभाउको पोषण सुधार गर्नको लागि घांसेबाली ।

पशु सेवा कार्यक्रम संचालनार्थ प्राथमिकता अनुसार दुध (भैंसी/गाई), मासु (बाखा, कुखुरा, वंगुर, रांगो, भेडा) र फुल (कुखुरापालन) उत्पादनलाई राखिएको थियो । कार्यक्रमलाई मुख्य ४ भाग: व्यवसायीक, व्यवसायोन्मुख, आय आर्जन र व्यवसायीक सुदृढीकरण कार्यक्रममा बिभाजन गरिएको थियो । आय आर्जन कार्यक्रम अन्तरगत गरिवी निवारण कार्यक्रम, महिला विकास कार्यक्रम र दलित जनजाती बिकास कार्यक्रम संचालन भएको थियो । पकेट प्याकेज कार्यक्रमहरूको वस्तुगत संख्यात्मक विवरण अनुसुचि १६ मा दिइएको छ । पकेट प्याकेजका प्रमुख कार्यनीतिहरू निम्न प्रकारका छन् ।

कार्यनीति

१) सडक सुविधा (राजमार्ग तथा सहायक मार्ग) र बजारको पूर्वाधार तथा पहुंच, संकलन केन्द्र/प्रशोधन केन्द र कृत्रिम गर्भाधान सुबिधा भएका जिल्लाहरूमा संभाव्यताको आधारमा व्यवसायीक पशु विकास कार्यक्रम पकेट प्याकेज कार्यक्रमको रूपमा संचालन गरिएको छ ।

२) पुरानो समुहहरू संचालन भएको पकेट क्षेत्रमा समुहहरूलाई समितीमा आवद्ध गराई पशु विकास पकेट प्याकेज कार्यक्रमको अवधारणा अनुसार कार्यक्रम तर्जुमा गरिएको छ ।

३) बजारको मांग र ट्रेकिंग रूटलाई दृष्टिगत गरी व्यवसायीक कुखुरा एवं बाख्रा/भेंडाको कार्यक्रम साथसाथै बिषय बिशेष विविधिकरण कार्यक्रम संचालन गरिएको छ ।

४) पशु बिकास कार्यक्रमहरू बिगतका आ.ब.हरूमा बिभिन्न कृषक समूह मार्फत संचालन हुदै आएको थियो भने आ.ब २०५६/५७ मा कृषक समितीहरू मार्फत पकेट प्याकेज कार्यक्रम संचालन गरिएको छ । यस्तो समिति गठन गर्दा कार्यक्रमको संभाबना भएका गा.बि.स.हरूमा ५ वटा कृषक समुहहरू गठन गर्ने र उक्त समुहबाट समिती गठन गरी बिभिन्न कार्यक्रमहरू समिती मार्फतै संचालन गर्दै लगेर ५ बर्षमा पूरा गा.बि.स.लाई नै पकेट क्षेत्र बनाउने लक्ष्य रहेको छ । यसरी समिती मार्फत् कार्यक्रम संचालन गराउंदा नेपाल सरकारबाट दिइने बिभिन्न प्रकारका अनुदानहरू समितीमा घुम्ती कोषको रूपमा स्थापना गरी समिती मार्फत् नै संचालन गरिएको छ ।

५) पशुजन्य पदार्थको बजार बिकास तथा बिस्तारको लागि पशुजन्य पदार्थको प्रशोधन संबन्धि तालिम तथा प्राबिधिक सहयोग उपलब्ध गराइदै आएको छ ।

६) मासु उत्पादन (बाख्रापालन) कार्यक्रम सामुदायीक बन विकास कार्यक्रमसंग आवद्ध गराई विशेष मासु उत्पादन कार्यक्रमको रूपमा सञ्चालन गर्न प्राथमिकता दिइएको छ ।

७) एकिकृत रूपमा पशु विकास कार्यक्रम संचालन गर्न सम्वद्ध सहकारी संस्था, दुग्ध विकास संस्थान, राष्ट्रिय दुग्ध विकास बोर्ड, कृषि विकास बैंक एवं अन्य वित्तिय संस्थाहरू, महिला विकास महाशाखा र शाखाहरूमा समन्वय गरी कार्यक्रम संचालन गरिएको छ ।

८). पशु सेवा कार्यक्रमका उन्नत प्रविधि तथा सेवालाई समस्त कृषक बर्ग समक्ष पुऱ्याउनको लागि ग्रामिण क्षेत्रमा तालिम प्राप्त कार्यकर्ता तयार गर्न क्षेत्रीय पशु सेवा तालीम केन्द्र तथा संभाव्य जिल्लाहरूमा थप तालीम कार्यक्रम कार्यालय समयको अतिरिक्त समयमा (विहान, बेलुका) सञ्चालन गर्ने व्यवस्थाको साथै स्थलगत तालीम, गोष्ठी (सेवा केन्द्र स्तर) लाई विशेष ध्यान दिइएको छ ।

९) गरिवी निवारण तथा महिला विकास कार्यक्रममा व्यापकता ल्याउन प्रत्येक सेवा केन्द्रमा पकेट प्याकेज कार्यक्रमको अवधारणालाई ध्यानमा राखी कार्यक्रम तर्जुमा गरिएको छ ।

१०) नेपाल सरकारको निर्णय बमोजिम निर्धारित जिल्लाहरूमा कृत्रिम गर्भाधान सेवामा निजीक्षेत्रलाई सहभागी गराउन कृ.ग. तालीम तथा सेवा सुविधा पाईलट कार्यक्रमका रूपमा कार्यान्वयन गरिएको छ ।

११) नेपाल सरकारको निर्णय अनुसार निर्धारित क्षेत्र (व्यवसायीक क्षेत्र) का पशु स्वास्थ्य सेवामा निजीक्षेत्रलाई सहभागी गराउनको लागि सेवा सुविधा उपलब्ध गराउन ध्यान दिनुको साथै पशु स्वास्थ्य सेवा सम्वन्धि विनियोजित घुम्ती कोषलाई कार्य नीतिमा उल्लेख गरे अनुरूप प्रभावकारी रूपमा संचालन गराइएको छ ।

१२) भ्याक्सीन उत्पादन तथा यसको सुदृढिकरण कार्यक्रम नियमित रूपमा संचालन गर्न आवश्यक व्यवस्था मिलाईएको छ ।

त्रि–बर्षिय योजना अवधिमा पशु बिकास कार्यक्रमका प्रमुख उपलव्धी
(२०६४/६५ –२०६६/६७)

पशुजन्य पदार्थको उत्पादन तर्फ

क.श	पशुजन्य पदार्थ	एकाई	०६४/६५मा उत्पादन	०६५/६६मा उत्पादन	०६६/६७ मा उत्पादन	बार्षिक बृद्धि दर प्रतिशतमा
१	दुध	मे.टन	१३८८७३०	१४४५४१९	१४९७४२९	३.४४
२	मासु	मे.टन	२३३९००	२४१६९०	२५०२१३	३.२५
३	अण्डा	ह्जार गोटा	६३१२५३	६२९९४०	६४८१००	१.७५
४	ऊन	के.जि	५८५२५५	५८३७७६	५८२४४७	-०.३३

तालिम कार्यकम तर्फ

क्र.श	तलिकस्तर	नियमित कार्यकममा सहभागी संख्या	साभ्रेदारी कार्यकममा सहभागी संख्या	कुल सहभागी संख्या
१	अधिकृतस्तर	३०७		३०७
२	सहायकस्तर	७३७	५५	७९२
३	कृषक/व्यवसायी/उद्यमी	२३२१	१०२	२४२३
४	ग्रा.प्र.स्वा.का पुनर्ताजगी	८९	२०	१०९
५	ग्रा.प्र.स्वा.का ३५ दिने	५७	६६८	७२५
६	ग्रा.प. सेवा सहायक	१५७	८९	२४६
७	पशु औषधी व्यवसायी ३५ दिने	१७२		१७२
	जम्मा	३८४०	९३४	४७७४

अन्य कार्यकम तर्फ

क.श	पशुजन्य पदार्थ	०६४/६५	०६५/६६	०६६/६७	कुल
१	कृत्रिम गर्भाधान संख्या	८६६४९	९८२६५	१४९२६१	३३४१७५
२	पशु खोप हजार संख्या	१०८०	९४८	८५९.७	२८८७.७
३	पशु उपचार हजार संख्या	४१०७	११७९	८५९.७	६१४५.७
४	प्रयोगशाला परिक्षण हजार संख्या	२६६.२	१७०	१०५	५४१.२
५	रेबिज रोग बिरद्ध खोप उत्पादन डोज	२२०००	२३०६४	२२३२६	६७३९०
६	अन्य बिभिन्न खोप उत्पादन हजार मात्रा	२०७७३	१७०१८	२४१८०	६१९७१
७	उन्नत जातका बिभिन्न पशु उत्पादन संख्या	१६०८	१५३८	१५९३	४७३९
८	कुखुराको चल्ला उत्पादन हजार संख्या	१५८	१६३.५	२१०.४	५३१.९

त्रि-बर्षिय योजना अवधिमा पशु बिकास कार्यक्रमका उत्पादन लक्ष्य
(२०६७/६८ –२०६९/७०)

उद्देश्य

पशु तथा पशुजन्य उत्पादनको बृद्धि एवं पशु पालन तथा पशुजन्य उद्योग व्यवसायलाई आधुनिकिकरण एवं व्यवसायिकरणद्वारा प्रतिस्पर्धात्मक बनाई कृषि क्षेत्रमा रोजगारीको अवसर बृद्धि गर्नुको साथै पशुसेवा व्यवसायमा विविधिकरण ल्याई देशको समष्ध्गित सामाजिक र आर्थिक विकासमा टेवा पुयाउनु ।

उत्पादन लक्ष्यः

त्रि–बर्षिय योजनामा पशु बिकास कार्यकमका उत्पादन लष्य तालिका नं. २ मा दिइएको छ।

तालिका नं. - २

त्रि–वर्षीय योजना अवधिको उत्पादन लक्ष

सि.नं	उत्पादन विवरण	ईकाइ	०६६/६७ को उत्पादन	०६७/६८ को लक्ष	०६८/६९को लक्ष	०६९/७०को लक्ष
१	दुध	हजार मे.ट.	१४९७	१५८१	१६७६	१७७४
२	मासु	हजार मे.ट.	२५०	२५९	२७५	२८७
३	फुल	करोड गोटा	६५	७२	८३	९३

उत्पादन औषत वृद्धिः – दुध ५.८ प्रतिशत, मासु ४.९ प्रतिशत र फुल १४.३ प्रतिशत

विभाग अन्तर्गतका निर्देशनालयहरू, शाखाहरू र कार्यालयहरूको प्रमुख कार्य तथा अधिकार

निर्देशनालयहरुको अधिकार

- प्रत्यक्ष मातहतमा रहेका निकायहरूको प्रशासनिक नियन्त्रण गर्ने र कार्यक्रम संशोधन वा विनियोजित वजेटको शीर्षकगत रकमान्तरका वारेमा मातहतका निकायवाट अनुरोध भई आए पछि सिफारिस साथ विभागमा पेश गर्ने ।
- प्रत्यक्ष मातहतका निकायका अधिकृत तथा कर्मचारीहरूको कार्य सम्पादन मूल्यांकन फाराममा प्रचलित कानून अनुसार सुपरिवेक्षण र पुनरावलोकन गर्ने ।
- प्रत्यक्ष मातहतका कुनै अधिकृत वा कर्मचारीलाई प्रोत्साहित वा दण्डित गर्नु पर्ने भएमा विभाग समक्ष सिफारिस गर्ने ।
- तालीम, अध्ययन आदिमा सहभागी गराउन मनोनयनका लागि विभाग समक्ष सिफारिश प्रस्तुत गर्ने ।
- निर्देशनालयले आफनो वा प्रत्यक्ष मातहतका निकायका कार्यकमको कार्यान्वयनको सिलसिलामा आयोजना गर्ने वैठक, गोष्ठी वा सेमिनारमा क्षेत्रिय निर्देशनालय वा जिल्ला स्तरीय कार्यालयका कुनै अधिकृत वा कर्मचारीलाई सहभागी गराउनु परेमा सम्वन्धित क्षेत्रीय निर्देशनालयमा जानकारी दिई सम्वन्धित कार्यालय प्रमुख मार्फत् आमन्त्रण गर्न सक्ने । निर्देशनालयको विषय क्षेत्रमा काम गर्ने जिल्ला स्तरका कार्यालयमा कार्यरत कुनै अधिकृत वा कर्मचारीलाई प्रोत्साहित गर्नु परेमा विभाग समक्ष सिफारिश गर्न सक्ने र सोको वोधार्थ सम्वन्धित क्षेत्रीय निर्देशनालयलाई दिर्ने ।
- क्षेत्रीय निर्देशनालयहरूले कार्यक्रम निर्देशनालय मातहतका निकायलाई निर्देशन दिन सक्ने: ।

क्षेत्रीय निर्देशनालयको आफनै कार्यक्रम वा जिल्ला स्तरीय कार्यालयको कार्यक्रम वा कुनै विशेष कार्यक्रम कार्यान्वयनको सिलसिलामा कार्यक्रम निर्देशनालयको मातहतमा रहेका निकायका कुनै अधिकृत वा कर्मचारीको संलग्नता वा सहभागिता आवश्यक भएमा क्षेत्रीय निर्देशनायले ती निकायहरूलाई आवश्यक निर्देशन दिनेछ र सोको वोधार्थ कार्यक्रम निर्देशनालयलाई दिनेछ । साथै यस प्रकारको संलग्नता वा सहभागिताको सिलसिलामा क्षेत्रीय निर्देशनालयले सुपरिवेक्षण गर्न सक्ने छ । हरेक निर्देशनालयको अधिकार छुट्टाछुट्टै रूपमा तल प्रस्तुत गरिएको छ ।

१. पशु उत्पादन निर्देशनालय, हरिहरभवन

आफ्नो विषय क्षेत्रमा प्राविधिक आधिकारिक निकाय (Technical Authority) को रूपमा काम गर्ने र तत्सम्वन्धी सम्पूर्ण जिम्मेवारी बहन गर्ने गरी निर्देशनालयको अन्य कार्य विवरण देहाय वमोजिम रहेको छ ।

- सम्वन्ध स्थापित भएको अर्न्तराष्ट्रियस्तरका विशिष्ट निकायहरूको स्वदेशमा सम्पर्क विन्दु (Focal Point) को रूपमा कार्य गर्ने ।
- समान विषयका स्वदेशी गैर सरकारी संस्थाहरूसंग सम्वन्ध कायम गरी सहभागितात्मक रूपमा कार्यक्रम संचालन गर्ने ।
- राष्ट्रिय नीति, रणनिति, योजना तथा बार्षिक कार्यक्रम तर्जुमा गर्ने कार्यमा अग्रसरता देखाउँदै सो प्रयोजनको लागि विभाग र मन्त्रालयको निर्देशनमा रही कार्य गर्ने ।
- वैदेशिक सहायता प्राप्तिको लागि आयोजना प्रस्ताव तयार पारी विभाग समक्ष प्रस्तुत गर्ने ।
- निर्देशनालयको प्रत्यक्ष मातहतका निकायहरूको वार्षिक कार्यक्रमहरूलाई समन्वय गरी संचालनको व्यवस्था मिलाउने ।
- पशु, पशुजन्य पदार्थ र पशु उत्पादन सामग्रीको गुणस्तर निर्धारण, नियन्त्रण, प्रर्वद्धन आश्वासन र व्यवस्थापन गर्ने ।

- अनुवंशिकी श्रोतको पहिचान गरी संरक्षण तथा सम्वर्द्धन गर्ने ।
- निर्देशनालयले आफै संचालन गर्ने कार्यक्रम र प्रत्यक्ष मातहतमा रहेका निकायबाट कार्यान्वियन हुने कार्यक्रमहरूको नियमित सुपरिवेक्षण, अनुगमन, मूल्याङ्कन र समिक्षाको व्यवस्था गर्ने र तालुक निकायमा प्रतिवेदन पेश गर्ने व्यवस्था मिलाउने ।
- अनुसन्धान सम्वन्धि निकायसंग समन्वय राखी सहकार्य गर्ने ।
- सफल प्रविधिको अनुशरण वा प्रसारको आवश्यक व्यवस्था मिलाउने ।
- राष्ट्रिय एवं अर्न्तराष्ट्रिय गोष्ठी, वैठक आदिको आयोजना गर्ने र सहभागी हुने ।
- आवश्यक सूचना, जानकारी, तथ्याङ्क आदिको राष्ट्रिय स्तरमा अद्यावधिक अभिलेख राख्ने।
- कार्यरत विषय विशेषज्ञहरूको राष्ट्रिय स्तरमा रोष्टार तयार पार्ने ।
- अन्तर्गत निकाय समन्वयका लागि आवश्यक व्यवस्था गर्ने ।

यस निर्देशनालय अन्तर्गत रहेका कार्यगत शाखाहरू र तिनका कार्य तथा अधिकार निम्न प्रकारका छन् ।

क) लाईभष्टक श्रोत तथा गुण व्यवस्थापन शाखा

- पशु श्रोत संरक्षण, संवर्धन गर्ने ।
- पशु श्रोत क्षेत्र पहिचान गरी तोक्ने ।
- पशु श्रोत संरक्षण, संवर्द्धन र विकासको लागि आवश्यक नीतिनियम तर्जुमा गर्न सहयोग गर्ने ।
- पशु, पशुजन्य पदार्थ तथा पशु उत्पादन सामाग्रहिरूको गुणस्तर तर्जुमा, अंगिकार र पुनपरिक्षण गरी कार्यान्वियन गर्ने गराउने ।
- पशु, पशुजन्य पदार्थ तथा पशु उत्पादन सामाग्रीहरूका उत्पादन, भण्डारण र ढुवानी सम्वन्धि व्यवहारिक संहिता तर्जुमा, अंगिकार र पुनरिक्षण गरी कार्यान्वियन गर्ने गराउने ।
- पशु, पशुजन्य पदार्थ तथा पशु उत्पादन सामाग्रीहरूको गुणस्तर र व्यवहारिक संहिता कार्यान्वियनको लागी आबश्यक पर्ने निरिक्षण तथा सुपरिवेक्षण आयोजना तर्जुमा गरी कार्यान्वियन गर्ने गराउने ।
- पशु, पशुजन्य पदार्थ तथा पशु उत्पादन सामाग्रीहरूको गुणस्तर र व्यवहारिक संहिताको उपदेयता र महत्ववोध गराउन विभिन्न प्रबर्द्धनात्मक कार्य गर्ने ।
- पशु, पशुजन्य पदार्थ तथा पशु उत्पादन सामाग्रीहरूको निर्धारित गुणस्तर र व्यवहारिक संहिता अनुरूप भए नभएको निश्चित गर्न गुण आश्वासन र गुण प्रमाणिकरण सम्वन्धि कार्य गर्ने ।
- पशु पालन तथा पशुजन्य उद्योगहरूमा गुण व्यवस्थापन प्रणाली कार्यान्वियन गर्न सघाउन विभिन्न Quality तथा Operating Manuals तयार गरी वितरण गर्ने ।
- पशु, पशुजन्य पदार्थ तथा पशु उत्पादन सामाग्रीहरूसंग सम्वन्धित राष्ट्रिय र अर्न्तराष्ट्रिय गुणस्तर र व्यवहारिक संहिताहरू डकुमेन्ट गरी आवश्यकतानुसार कार्यान्वियन गर्ने ।
- गुण व्यवस्थापन प्रणालीको अवधारणा, कार्यान्वियन तथा प्रणाली प्रमाणिकरण सम्वन्धि सूचनामूलक सामाग्री तयार गरी बितरण गर्ने ।

ख) पशुपंक्षी उत्पादन प्रवर्द्धन शाखा

- पशु पंक्षी उत्पादन सम्वन्धि राष्ट्रिय नीति, रणनीति, योजना तथा वार्षिक कार्यक्रम तर्जुमा गर्ने ।
- आवश्यक सूचना, जानकारी, तथ्याङ्क आदिको अभिलेख अद्यावधिक गर्ने ।
- अनुसन्धान सम्वन्धि निकायसंग सहकार्य गर्दा सफल प्रविधिको प्रचार प्रसारको लागी आवश्यक व्यवस्था मिलाउने ।
- अनुवंशिकी श्रोत पहिचान, संरक्षण र संवर्द्धन गर्ने ।
- प्रजनन् योग्य पशु पंक्षीको श्रोत विकास, विस्तार तथा व्यवस्थापन गर्ने ।
- योजना तर्जुमा, गोष्ठी, सेमिनार संचालनमा सहयोग पुऱ्याउने/सहभागी हुने ।

ग) योजना तथ्याङ्क तथा समन्वय शाखा

- निर्देशनालय, अर्न्तगतका फार्म तथा कार्यालयहकरूको वार्षिक कार्यक्रम तथा वजेट तर्जुमाको लागी समन्वय गर्ने ।
- प्रस्तावित कार्यक्रमहरू स्वीकृतीको लागी माथिल्लो निकायमा पेश गर्ने ।
- संचालित कार्यक्रमहरूको अनुगमन तथा मुल्याङ्कन गर्ने ।
- अनुगमन तथा मुल्याङ्कनको आधारमा संचालित कार्यक्रमहरूको पुरावलोकन गर्ने।
- पशु, पशुजन्य पदार्थ तथा पशु उत्पादन सामाग्रीहरूको तथ्याङ्क संकलन र अद्यावधिक गर्ने।

यस निर्देशनालय अन्तर्गतका केन्द्र, कार्यालय तथा फार्महरूको कार्य तथा अधिकार निम्न प्रकारका छन् ।

१.१ राष्ट्रिय पशु प्रजनन् केन्द्र, पोखरा

- हाल पशु प्रजनन तथा कृत्रिम गर्भाधान शाखाले अधिराज्यभर संचालित कृत्रिम गर्भाधान कार्यक्रमकोलागि आवश्यक तरल नाइट्रोजन, सिमेन तथा कन्टेनर, रेफ्रि, आदि उपकरणहरू उपलव्ध गराउने र तत्सम्बन्धी क्रियाकलापहरूको अनुगमन र मूल्यांकन गर्ने कार्यमा वढी केन्द्रित हुंदै आएको । कृत्रिम गर्भाधान कार्यक्रमलाई वढी प्रभावकारी र व्यापकता ल्याउनको निम्ती कृत्रिम गर्भाधान इकाई पोखरामा सार्ने नीतिगत निर्णय भएकोले मौजुदा शाखालाई हाल अधिराज्यका ४१ जिल्लामा संचालित कृत्रिम गर्भाधान कार्यक्रमकोलागि आवश्यक पर्ने गुणस्तरीय सिमेन देशभित्र उत्पादन गर्न आवश्यक पूर्वाधार सहितको संरचना पोखरामा स्थापित भैसकेकोले हालको सिमेन बैंक, भैरहवालाई समायोजन गरी सघन रूपमा कृत्रिम गर्भाधान संचालनकोलागी आवश्यक पर्ने सिमेन, तरल नाइट्रोजन, एवं अन्य उपकरणहरू समयमा नै उपलव्ध गराई जिल्ला जिल्लामा संचालित कृ.ग. कार्यहरूको अनूगमन समेत गर्नुको साथै कृषकलाई आवश्यक पर्ने उन्नत गाई भैंसी स्वदेश भित्रै उत्पादन गर्न उपयुक्त प्रजनन् नीति तर्जूमा गर्न यो कार्यालयको नयां नामाकरण प्रस्तावना भएको ।

व्यवस्थापन/वितरण शाखा

- सघन रूपमा कृत्रिम गर्भाधान संचालनको लागि आवश्यक पर्ने सिमेन, तरल नाईट्रोजन एवं अन्य उपकरणहरू समयमा नै उपलव्ध गराई जिल्ला जिल्लामा संचालित कृ.ग. कार्यहरूको अनुगमन समेत गर्ने ।
- ब्रिडर कृषक समुह परिचालन, प्राकृतिक तथा कृत्रिम गर्भाधानको अनुगमन गरी अभिलेख राख्ने ।
- पशुहरूको प्रजनन् मूल्यको आधारमा उच्च प्रजनन् योग्य जनावरहरूको छनौट गरी सम्बन्धीत फार्मलाई न्यूक्लियस हर्ड पुर्नस्थापनमा सहयोग गर्ने ।
- भ्रुण प्रत्यारोपण कार्यकम व्यवस्थापन गर्ने गराउने ।
- दुध बिदा घटाउन तथा कृ.ग. सेवा संचालन हुने संभाब्य पकेट क्षेत्रहरूमा एककालिक कृ. ग. सेवा संचालन गर्न प्राविधिक सहयोग उपलब्ध गर्ने गराउने ।
- कृ.ग. तालीम संचालन स्थलको रूपमा कृषकस्तरीय एवं मध्यमस्तरीय प्राविधिक तालीम संचालनमा सहयोग गर्ने ।
- नार्क अन्तर्गतको पशु प्रजनन महाशाखासंग कार्यगत समन्वय राख्ने ।
- प्रजनन् बिकृती कम गर्न कार्यकम संचालन गर्ने गराउने ।

वीय/तरल नाइट्रोजन शाखा

- सिमेन तथा नाइट्रोजन उत्पादन, गर्ने ।
- सांढे/रांगो पालन व्यवस्थापन गर्ने ।
- सिमेन तथा नाइट्रोजन को रेकर्ड अध्यावधिक राख्ने ।

यस कार्यालय अन्तर्गत निम्न कृत्रिम गर्भाधान कार्यालयहरू रहेका छन् ।

पशु प्रजनन् कार्यालय, नेपालगंज

पशु प्रजनन् कार्यालय, लाहान

हालको सिमेन बैंकको कार्य सम्बन्धित क्षेत्रका जिल्लाहरूमा कृत्रिम गर्भाधानको लागि आवश्यक सिमेन, तरल नाईट्रोजन वितरण गर्नमा मात्र सीमित भएकोले यसको कामको दायरालाई फराकिलो पारी हाल गरी आएको कार्यको अतिरिक्त निम्न अनुसारको कार्य गर्ने ।

- सिमेन तथा नाइट्रोजन समय समयमा उपलव्ध गराउने र रेकर्ड अध्यावधिक राख्ने।
- सिमेन उत्पादन, ब्रिडर कृषक समुह परिचालन, प्राकृतिक तथा कृत्रिम गर्भाधानको अनुगमन गरी अभिलेख राख्ने ।
- प्रजनन् बिकृती कम गर्न कार्यक्रम संचालन गर्ने गराउने ।

उच्च प्रजनन् क्षमता तथा मूल्य भएका पशुहरूको पहिचान, रेकर्डिङ्ग तथा त्यसबाट जन्मेको संतानहरूलाई पशु प्रजनन्मा प्रयोग गर्न व्यवस्थापन सम्बन्धी प्राविधिक सेवा उपलव्ध गराउने आदि समेत कार्य गर्न यो नामाकरण परिवर्तन गरीएको हो ।

१.२ प्रजनन् तथा बीउ बृद्धि फार्महरु

पशु सेवा कार्यक्रमको लागि आवश्यक उन्नत नश्लका पशुपंछी, घांसको विउ वेर्ना उत्पादनको लागि ब्रिडर कृषक समुह/सहकारीलाई आवश्यक पर्ने गुणस्तरीय एवं प्रमाणित मूल विउ तथा उत्कृष्ट पशुपंछी (Nucleus Herd) उत्पादन तथा व्यवस्थापन गरी प्रजनन्को लागि मांग अनुसार उपलब्ध गराउने । फार्ममा उत्पादित पशुपंक्षी तथा घांसको वीउ वेर्नाको उत्पादकत्व एवं लाभ सम्वन्धि लागत आंकलन गरी विभागीय नीति निर्माणमा सहयोग पुऱ्याउने । कृषकस्तरमा उन्नत पशुपंक्षीको श्रोत केन्द्र स्थापना तथा विकासमा जिल्ला पशु सेवा कार्यालयहरूसंग सहकार्य गरी आवश्यक प्राविधिक सल्लाह तथा सेवा उपलब्ध गराउने । फार्म र तिनका कार्यहरू निम्न अनुसारको छ ।

१.२.१ पशु विकाश फार्म, पोखरा

- भैंसीको न्यूक्लियस हर्ड व्यवस्थापन गर्ने ।
- न्यु हेम्पसायर तथा ब्लैक अष्ट्रोलोप कुखुराको न्यूक्लियस हर्ड व्यवस्थापन गर्ने ।
- बंगुरको लैंडरेस, योर्कसायर र ड्यूरक जातहरूको न्यूक्लियस हर्ड व्यवस्थापन गर्ने ।
- कागे भेंडाहरूको न्यूक्लियस हर्ड व्यवस्थापन गर्ने ।
- घांसेबालीको मूल बीउ उत्पादन व्यवस्थापन गर्ने ।
- जैविक विविधता संरक्षण कार्यक्रम व्यवस्थापन गर्ने ।
- न्यूक्लियस हर्डहरूको नीजिस्तरमा बाह्य श्रोत व्यवस्थापन गर्ने ।
- बिषयगत तालीम संचालन स्थलको रूपमा कृषकस्तरीय एवं मध्यमस्तरीय प्राविधिक तालीम संचालनमा सहयोग गर्ने ।

१.२.२ पशु विकाश फार्म, जिरी

- जर्सी गाईको न्यूक्लियस हर्ड व्यवस्थापन गर्ने ।
- बंगुरको लैंडरेस, योर्कसायर जातहरूको न्यूक्लियस हर्ड व्यवस्थापन गर्ने ।
- घांसेबालीको मूल बीउ उत्पादन व्यवस्थापन गर्ने ।
- जैविक विविधता संरक्षण कार्यक्रम संचालन गर्ने ।
- न्यूक्लियस हर्डहरूको नीजिस्तरमा बाह्य श्रोत व्यवस्थापन गर्ने ।
- बिषयगत तालीम संचालन स्थलको रूपमा कृषकस्तरीय एवं मध्यमस्तरीय प्राविधिक तालीम संचालनमा सहयोग गर्ने ।

१.२.३ बाख्रा विकाश फार्म, चित्लाङ्ग
- डेरी बाख्राको न्यूक्लियस हर्ड व्यवस्थापन गर्ने ।
- जर्मन अंगोराको न्यूक्लियस हर्ड व्यवस्थापन गर्ने ।
- न्यूक्लियस हर्डहरूको नीजिस्तरमा बाह्य श्रोत व्यवस्थापन गर्ने ।
- जैविक विविधता संरक्षण कार्यक्रम संचालन गर्ने ।
- घांसेबालीको मूल बीउ उत्पादन व्यवस्थापन गर्ने ।
- बिषयगत तालीम संचालन स्थलको रूपमा कृषकस्तरीय एवं मध्यमस्तरीय प्राविधिक तालीम संचालनमा सहयोग गर्ने ।

१.२.४ बाख्रा विकाश फार्म, धनगढी
- खरी बाख्राको न्यूक्लियस हर्ड व्यवस्थापन गर्ने ।
- खरी बाख्राको न्यूक्लियस हर्डहरूको नीजिस्तरमा बाह्य श्रोत व्यवस्थापन गर्ने ।
- जैविक विविधता संरक्षण कार्यक्रम संचालन गर्ने ।
- घांसेबालीको मूल बीउ उत्पादन व्यवस्थापन गर्ने ।
- बिषयगत तालीम संचालन स्थलको रूपमा कृषकस्तरीय एवं मध्यमस्तरीय प्राविधिक तालीम संचालनमा सहयोग गर्ने ।

१.२.५ भेडा विकाश फार्म, पानसयखोला
- बरूवाल भेंडाको न्यूक्लियस हर्ड व्यवस्थापन गर्ने ।
- न्यूक्लियस हर्डहरूको नीजिस्तरमा बाह्य श्रोत व्यवस्थापन गर्ने ।
- जैविक विविधता संरक्षण कार्यक्रम संचालन गर्ने ।
- लेकाली घांसेबालीको मूल बीउ उत्पादन व्यवस्थापन गर्ने ।
- बिषयगत तालीम संचालन स्थलको रूपमा कृषकस्तरीय एवं मध्यमस्तरीय प्राविधिक तालीम संचालनमा सहयोग गर्ने ।

१.२.६ याक विकास फार्म, स्याङ्गवोचे
- याक, नाक चौरीकालागी न्यूक्लियस हर्ड व्यवस्थापन गर्ने ।
- लेकाली घांसेबालीको मूल बीउ उत्पादन व्यवस्थापन गर्ने ।
- पर्यटन व्यवसायको लागि याक र झोप्का उत्पादन गर्ने ।
- जैविक विविधता संरक्षण कार्यक्रम संचालन गर्ने ।
- न्यूक्लियस हर्डहरूको नीजिस्तरमा बाह्य श्रोत व्यवस्थापन गर्ने ।
- बिषयगत तालीम संचालन स्थलको रूपमा कृषकस्तरीय एवं मध्यमस्तरीय प्राविधिक तालीम संचालनमा सहयोग गर्ने ।

१.२.७ कुखुरा विकास फार्म, खजुरा, बांके
न्यु हेम्पसायर तथा ब्लैक अष्ट्रोलोप कुखुराको न्यूक्लियस हर्ड व्यवस्थापन गर्ने ।

१.३ लाइभष्टक गुण व्यवस्थापन प्रयोगशाला, हरिहरभवन
- पशु आहारालाई आवश्यक पर्ने कच्चा पदार्थहरू (पशुजन्य सामाग्री) तथा पशुजन्य पदार्थहरूको मापदण्ड तयार गरी गुणस्तर निर्धारण गर्ने ।
- पशुजन्य पदार्थ, भुईं तथा डाले घांसहरूको पोषक तत्वहरूको गुणस्तर विश्लेषण गर्ने।
- दाना तथा कच्चा पदार्थको गुणस्तर प्रवर्द्धन गर्ने ।
- दाना ऐन क्रियाशील गर्न प्रयोगशालाको पूर्वाधार विकास गर्ने ।
- बिषयगत तालीम संचालन स्थलको रूपमा कृषकस्तरीय एवं मध्यमस्तरीय प्राविधिकहरूको लागि पशुजन्य पदार्थ विविधिकरण तालीम संचालनमा सहयोग गर्ने।

१.४ केन्द्रीय भेडा बाख्रा प्रबर्द्धन कार्यालय, हरिहरभवन

- भौगोलिक क्षेत्रको आवश्यकतानुसार भेंडा र वाखा विकासको नीति तर्जूमा गर्ने।
- कृषकहरूको आवश्यकतानुसार नीजिस्तरको व्यवसायिक भेंडा र वाखा फार्महरूलाई श्रोत व्यवस्थापन गर्न ठाउा सुहाउंदो योजना वनाई फार्म संचालन गर्न लगाउने र प्राविधिक सहयोग पुऱ्याउने।
- भेंडा वाखा सम्वन्धी संपूर्ण कार्यक्रमको प्राविधिक नर्मस् तयार गरी अनुमोदन गराउने, सामूहिक छनौट प्रजनन् प्रणाली लागू गरी नीजि तथा सरकारी फार्महरूमा उच्च प्रजनन् मूलका स्थानीय भेंडा वाखाबाट उत्पादकत्व वढाउने उद्धेश्यले बिशेष कार्यक्रम तर्जूमा गरी लागू गर्ने ।
- फार्महरूमा न्यूक्लियस हर्डको प्रजनन् व्यवस्थापन वारे आवश्यक प्राविधिक सहयोगको लागि समन्वय गर्ने।
- भेंडा वाखा सम्वन्धी आवश्यक राष्ट्रिय मापदण्ड, गुणस्तर र सो सम्वन्धी सूचना प्रवाह गर्ने कार्यमा पशु उत्पादन निर्देशनालयलाई सहयोग गर्ने ।
- पशु सेवा प्रसार कार्यक्रम मार्फत् संचालन भएको पकेट प्याकेज अन्तरगत समुहगत भेंडा वाखा कार्यक्रमहरूको रेकर्ड अध्यावधिक गर्ने तथा अनुगमन तथा मूल्यांकनको आधारमा नीति तथा निर्देशिका परिमार्जन गर्ने ।
- नेपाल कृषि अनुसन्धान परिषद्संग समन्वय गरी भेंडा वाखाको जात, जातीय शुद्धता तथा छनौट सम्वन्धी प्रमाणित प्रविधि हस्तान्तरण गर्ने र समसामयिक समस्या वारे Collaborative अनुसन्धान गर्ने ।
- राष्ट्रियस्तरको संघ संस्थाहरूसंग संपर्क एवं समन्वय गरी प्रविधि हस्तान्तरण गर्ने ।
- भेंडा वाखा फार्महरू लगायत पकेट प्याकेज कार्यक्रमहरूको सुपरिवेक्षणमा सहयोग र समन्वय गर्ने ।
- खसी बोका उत्पादन कार्यलाई व्यावसायिक गर्ने कार्यक्रम संचालन गरी आयात प्रतिस्थापन गर्ने ।
- बिषयगत तालीम संचालनमा बिषय बिशेषज्ञको रूपमा कृषकस्तरीय एवं मध्यमस्तरीय प्राविधिक तालीम संचालनमा सहयोग गर्ने ।
- पोखरा काठमाण्डौ जस्ता शहरी क्षेत्र र पर्यटन स्थलका निकटतम क्षेत्रमा बाख्राको दुधबाट चिज बनाउने कार्यक्रमलाई प्राथमिकता दिई लागू गर्ने ।
- छनौट गरिएका स्थानीय र उन्नत भेडा बाख्राको श्रोतहरू संभाबित क्षेत्रहरूमा स्थापना गराउन ब्रिडर कृषकहरूलाई तालीम र अन्य सेवा प्रदान गर्ने ।
- बजारदेखि टाढाको क्षेत्रमा परम्परागत पशुपालन पेशामा सुधार ल्याउन हाल कृषकहरूले भोगीरहेको समस्या समाधान गर्न नार्कसंग संयुक्त अनुसंधान गर्ने ।
- अति दुर्गम क्षेत्रमा पालिएका स्थानीय भेडा बाख्राहरूको उत्पादन क्षमतामा बृद्धि ल्याउन प्रजनन्, पशु स्वास्थ्य, आहार, चरन तथा व्यबस्थापनमा एकिकृत सुधार कार्यक्रमहरू संचालन गर्न स्थानीय निकायलाई सहयोग गर्ने ।
- अति गरीव पिछडिएका बर्ग तथा महिलाहरूको पारिवारिक आय बृद्धि गराउन स्थानीय भेडा र बाख्रा पालन कार्यक्रम संचालन गर्न सहयोग गर्ने ।

१.५ केन्द्रीय बंगुर कुखुरा प्रवर्द्धन कार्यालय, हरिहरभवन

- वंगुर विकास कार्यक्रम सम्वन्धी राष्ट्रिय नीति तथा कार्यक्रम तर्जूमा गर्ने ।
- बंगुर तथा बदेलको बढदो मांसुको मागको आपुर्ति गर्न व्यवसायिक स्तरमा आयात प्रतिस्थापन तथा निर्यात प्रबर्द्धन गर्ने कार्यक्रम तर्जूमा गरी संचालन गर्ने ।
- प्रविधि विकास तथा हस्तान्तरण गर्नलागि Collaborative Research नार्क (नेपाल कृषि अनुसन्धान परिषद)संग गर्ने ।
- अधिराज्यका विभिन्न क्षेत्रमा पालिएका स्थानीय वंगुरहरूको उत्पादन क्षमतामा बृद्धि ल्याउन, प्रजनन, स्वास्थ्य, आहारा तथा व्यवस्थापनमा सुधार ल्याउने खालका कार्यक्रमहरू संचालन गर्ने ।
- अति गरीव पिछडिएका जन जाती तथा महिलाहरूको आर्थिकस्तरमा बृद्धि ल्याउन संभाव्यता तथा रूचिको आधारमा वंगुर पालन कार्यक्रमहरू संचालन गर्ने ।
- बंगुर विकासको लागी विषय विशेषज्ञको सेवा उपलव्ध गराउने ।

- वंगुर विकास संग सम्वन्धीत नीजि क्षेत्रका व्यवसायीहरूलाई प्रोत्साहन गर्ने खालका कार्यक्रमहरू तयार गरी संचालन गर्ने ।
- फिल्ड स्तरमा वंगुर कार्यक्रम कार्यन्वयनको लागि आवश्यक प्राविधिक निर्देशिका परिमार्जन गरी उपलव्ध गराउने ।
- वंगुर विकाससंग सम्वन्धी क्षेत्र फार्महरू संग फार्म प्लान तयार गराई कार्यन्वयन तथा सुपरीभीजन गर्ने वंगुर विकासको लागि आवश्यक genetic Materials को श्रोत विकास गर्ने ।
- जिल्लास्तरको वंगुर विकास कार्यक्रमको अनूगमन तथा मूल्यांकन गर्ने र नीति तथा नर्मसमा समसामयिक परिमार्जन गर्ने ।
- अधिराज्यभरी वंगुरको पकेट प्याकेजहरूको तथ्याङ्ग संकलन, विश्लेषण गरी रेकर्ड अध्यावधिक राख्ने ।
- बिषयगत तालीम संचालनमा बिषय बिशेषज्ञको रूपमा कृषकस्तरीय एवं मध्यमस्तरीय प्राविधिक तालीम संचालनमा सहयोग गर्ने ।
- शहरी क्षेत्र र मूख्य पर्यटन क्षेत्रहरूमा प्राथमिकताको आधारमा बंगुर तथा बदेलको बिकास कार्यक्रम संचालन गर्ने ।
- बंगुर तथा खरायो पालनको लागि चाहिने उन्नत पशुपंक्षिहरूको श्रोत बिकास कार्यक्रम संचालन गराउने ।
- व्याबसायिक रूपमा बंगुर, तथा खरायोपालन पेशामा लागेका कृषक उद्यमीको कार्य क्षमतामा सुधार ल्याउन गोष्ठी, तालीम, कृषक भ्रमण आदिको व्यबस्था गर्न सहयोग गर्ने ।
- अति गरीव पिछडिएका जाती तथा महिलाहरूको आर्थिकस्तरमा बृद्धि ल्याउन संभाव्यता तथा रूचिको आधारमा बंगुर तथा खरायो पालन कार्यहरू संचालन गर्न प्राबिधिक सहयोग पुराउने । साथैं छनौट गरीएका उन्नत नश्लका पशुपंक्षीहरूको उपलव्धी पशु सेवा प्रसारको लागी उपलब्ध गराउने ।
- बिषयगत तालीम संचालनमा बिषय बिशेषज्ञको रूपमा कृषकस्तरीय एवं मध्यमस्तरीय प्राविधिक तालीम संचालनमा सहयोग गर्ने ।
- पंछीहरूको स्वदेश भित्रै विकास गर्न पंछी प्रजनन् नीति तर्जूमा गर्नमा राष्ट्रिय पोल्ट्री विकास बोर्डलाई सहयोग गर्ने।
- कुखुरापालन तथा कुखुराको मासु र फूलबाट तयार गरीने खाद्य पदार्थमा विविधिकरण सम्बन्धी नविनतम प्राविधिको जानकारी नियमित रूपमा संकलन गरी प्रसार कार्यक्रम मार्फत व्यवसायिक कुखुरापालक तथा उद्यमिहरूलाई उपलव्ध गराउने।
- व्यवसायिक कुखुरापालन प्रवर्द्धन गर्नकोलागि व्यवसायसंग सम्वन्धीत सरकारी, अर्ध सरकारी, गैर सरकारी तथा नीजि क्षेत्रका निकायहरूसंग समन्वय राखी कार्यक्रम कार्यन्वयन गर्ने ।
- देशमा कुखुरा, चल्ला, फूल, कुखुराको मासुको मांग तथा आपुर्ती सम्वन्धी तथ्यांक संकलन, विश्लेषण गरी सो को आधारमा व्यावसायिक कुखुरापालन सम्वन्धी नीति तर्जूमा गर्न सहयोग गर्ने ।
- अधिराज्यका पुर्वाधार विकास भईसकेका दूर्गम जिल्लाहरूमा कुखुराको मासु तथा फूल उत्पादन कार्यक्रम मार्फत स्वरोजगार प्रवर्द्धन र आयमूलक पेशाको रूपमा कार्यान्वयन गर्ने ।
- सरकारी तथा नीजि व्यवसायिक फार्म तथा ह्याचरी व्यवस्थापन सम्वन्धी नीति, निर्देशिका तर्जूमा गर्नुको साथै नवीनतम प्राविधिक सेवा पूर्‍याउने ।
- नेपाल कृषि अनूसन्धान परिषद संग समन्वय राखी Collaborative Research गर्ने
- जिल्लाबाट संचलित व्यावसायिक पकेट प्याकेज कार्यक्रमको मूल्यांकन गर्दै पर्यटकीय क्षेत्रको दूर्गम पर्यटक मार्ग वरपर कुखुराको मासु तथा फूल उत्पादन कार्यक्रम संचालन गर्न विशेष पहल गर्ने ।
- शहरी क्षेत्रको वरपर फूल तथा मासु उत्पादनको लागि कुखुरापालन व्यवसाय प्रवर्द्धन गर्ने ।
- मुलुकमा कुखुराको साथै व्यवसायिक रूपमा टर्कि, बट्टाई, अष्ट्चिपालन जस्ता कार्यक्रम नीजि क्षेत्रका व्यावसायिहरूमा प्रविधि सम्वन्धी जानकारी उपलव्ध गराउने।
- स्थानीय नश्लका कुखुराको उत्पादन तथा उपादकत्वमा बृद्धि गर्ने ।
- बिषयगत तालीम संचालनमा बिषय बिशेषज्ञको रूपमा कृषकस्तरीय एवं मध्यमस्तरीय प्राविधिक तालीम संचालनमा सहयोग गर्ने ।
- शहरी क्षेत्र र मूख्य पर्यटन क्षेत्रहरूमा प्राथमिकताको आधारमा कुखुरा बिकास सम्बन्धी नीति तथा कार्य पद्धती तयार गरी कार्यक्रम संचालन गर्ने ।

- कुखुरा पालनको लागि चाहिने उन्नत पशुपंक्षिहरूको श्रोत बिकास कार्यक्रम संचालन गराउने ।
- व्यबशायिक रूपमा कुखुरा पालन पेशामा लागेका कृषक उद्यमीको कार्य क्षमतामा सुधार ल्याउन गोष्ठी, तालीम, कृषक भ्रमण आदिको व्यबस्था गर्न सहयोग गर्ने ।
- अति गरीब पिछडिएका जाती तथा महिलाहरूको आर्थिकस्तरमा बृद्धि ल्याउन संभाव्यता तथा रूचिको आधारमा कुखुरा पालन कार्यहरू संचालन गर्न प्राबिधिक सहयोग पुराउने र सार्थै छनौट गरीएका उन्नत नश्लका पंक्षीहरूको उपलब्धी पशु व्यबस्थाको लागि सुधार ल्याउने ।
- किसानहरूको क्षमतामा बृद्धि ल्याउन बृहत गोष्ठी तथा कृषक भ्रमण गराउन आबश्यक सहयोग पुराउने ।
- बिषयगत तालीम संचालनमा बिषय बिशेषज्ञको रूपमा कृषकस्तरीय एवं मध्यमस्तरीय प्राविधिक तालीम संचालनमा सहयोग गर्ने ।

१.६ केन्द्रीय गाई भैंसी प्रबर्द्धन कार्यालय, हरिहरभवन

- दुध तथा मासुको उत्पादन लागत घटाउने तथा उत्पादन र उत्पादकत्व वढाउने कार्यक्रम संचालन गर्ने गराउने।
- उन्नत नश्लका गाई भैंसी स्वदेशमा नै उत्पादन गर्न र क्रमश: आयात प्रतिस्थापन गर्न सरकारी तथा नीजि क्षेत्रमा श्रोतकेन्द्र स्थापनाको कार्यक्रम संचालन गर्ने र सोको तथ्यांक संकलन गरी अद्यावधिक गर्दै लैजाने ।
- गाई भैंसीको उन्नत नश्ल विकास गर्न नार्क तथा अन्य संस्थासंग Collaborative Research गर्ने र प्रविधि हस्तान्तरण गर्ने कार्यक्रम संचालन गर्ने ।
- अधिराज्यमा छरिएर रहेका नीजिस्तरका गाई भैंसी पालन व्यवसायीहरूलाई संगठीत गराउंदै लान गाई भैंसी पालन कार्यनीति तथा कार्यक्रम तर्जूमा गरी लागू गर्ने ।
- स्थानीय याक, नाक, चौंरी तथा भैंसी गाई पालन पेशामा संलग्न कृषकहरूको सस्थागत विकास गर्न कार्यक्रम संचालन गर्ने ।
- बिषयगत तालीम संचालनमा बिषय बिशेषज्ञको रूपमा कृषकस्तरीय एवं मध्यमस्तरीय प्राविधिक तालीम संचालनमा सहयोग गर्ने ।
- शहरी क्षेत्र र मूख्य मूख्य राजमार्गको आसपासमा गाई भैंसी पालन समुह मार्फत् दूग्ध उत्पादन कार्यक्रम सघन रूपमा संचालन गराउने र सो कार्यक्रमको अनुगमन गर्ने ।
- दुध उत्पादन लागत घटाउन र सुख्खा मौसममा दुध उत्पादन बृद्धि गराउने प्रबिधि किसानहरूमा पुऱ्याउने व्यबस्था गर्ने गराउने र सो कार्यक्रमको अनुगमन गर्ने ।
- किसानहरूलाई सफा दुध उत्पादन गर्न प्रसार कार्यक्रम मार्फत् जागरूक गराउने ।
- दुध उत्पादन रेकर्डिङ्ग कार्यक्रम किसान स्तरमा संचालन गरी उत्पादनशील पशुहरूको छनौट गर्ने गराउने र सो कार्यक्रमको अनुगमन गर्ने ।
- बिद्यमान दुधको बजार समस्या समाधान गर्न कृषकस्तरमा खुवा, पनिर आदि उत्पादन तथा बजार व्यबस्थापन गर्न सहयोग गर्ने गराउने र सो कार्यक्रमको अनुगमन गर्ने।
- राजमार्ग तथा शहरी क्षेत्रदेखि टाढा रहेको जिल्लाहरूमा जिल्ला सदरमुकामको आसपासलाई प्राथमिकता दिई गाई भैसी बिकास सम्बन्धि बिशेष कार्यक्रम संचालन गर्ने गराउने ।
- उत्तरी भेगका चिज उत्पादन क्षेत्रहरूमा याक तथा चौंरी संरक्षण तथा बिकास कार्यक्रम संचालन गर्न प्राबिधिक सेवा पुराउने ।
- परम्परागत रूपमा तयार गर्ने गरेका दूग्ध पदार्थहरूको गुणस्तरमा बृद्धि गराउने कार्यक्रम संचालन गर्न सहयोग पुराउने र सो कार्यक्रमको अनुगमन गर्ने ।
- उच्च प्रजनन् मूलका भारतबाट आयातित दुहुना भैंसीहरू थाकेपछि मासुको लागि बिक्री हुने भैंसीहरूलाई पुर्नस्थापन गर्न तत्काल कार्यक्रम तर्जूमा गरी लागू गर्ने ।
- बिषयगत तालीम संचालनमा बिषय बिशेषज्ञको रूपमा कृषकस्तरीय एवं मध्यमस्तरीय प्राविधिक तालीम संचालनमा सहयोग गर्ने ।

१.७ राष्ट्रिय चरन तथा पशु आहारा केन्द्र, हरिहरभवन

- चरन तथा खर्क बिकास सम्बन्धि राष्ट्रिय नीति तर्जुमा गर्ने ।
- राष्ट्रिय घांसेवाली (हिउंदे, वर्षे, बहुबर्षे) सम्बन्धी नीति तर्जुमा गर्ने ।
- कृषि उप–पदार्थ प्रयोग र पशु आहारा सम्बन्धि राष्ट्रिय नीति तर्जुमा गर्ने ।
- यस केन्द्र अर्न्तगतका फार्महरूमा मूल वीउ उत्पादन र गुणस्तर सम्बन्धी कार्यमा समन्वय गर्ने ।
- राष्ट्रियस्तरमा हुने चरन, घांसेवाली तथा कृषिजन्य उप–पदार्थको उपभोग, उपयोग तथा पशु आहारा सम्बन्धी प्रयोगात्मक अनुसंधानमा समन्वय तथा सहयोग गर्ने ।
- राष्ट्रिय तथा अर्न्तराष्ट्रिय संघ, संस्थाहरूसंग समन्वय गरी चरन तथा पशु आहाराको विकास सम्बन्धी आवश्यक कार्यहरू गर्ने ।

यस केन्द्रमा देहाय बमोजिमका प्राबिधिक शाखाहरू र कर्मचारी तथा आर्थिक प्रशासन शाखा रहने छन् ।

घाँसेवाली शाखा

- बहुवर्षीय चरन घांसको वीउ उत्पादन ब्यबस्थापन गर्ने ।
- लेकाली चरन खर्क ब्यबस्थापन गर्ने ।
- वन चरन ब्यबस्थापन गर्ने: वन बिभागसंग समन्वय गरी सिल्भी पास्चर तथा हाईटेन्सन लाईनमुनि, सामुदायिक वन र सामुहिक चरन क्षेत्रहरूमा उपभोक्ता समुहहरूलाई परिचालन गरी चरन विकासका कार्यक्रमहरू संचालन गर्ने ।
- अधिराज्यभरिका बहुवर्षीय चरन घांस उत्पादन तथा संरक्षण, खर्क सर्वेक्षण, खर्क सुधार, नियन्त्रीत चरीचरन, आदि कार्य गर्ने ।
- केन्द्रीय तथा तथा जिल्लास्तरमा चरन विकास सम्बन्धी कार्य गर्न दक्ष जनशक्तीको उत्पादन र उपयोग गर्ने ।
- प्रत्येक गा.वि.स.हरूमा रहेका सामुदायिक गौचरन क्षेत्रहरूको पहिचान गरी तिनीहरूको ब्यबस्थापन स्थानीय उपभोक्ताहरूबाट गराउने ।

वीउ विजन व्यवस्थापन शाखा

- तराई, पहाड, मध्यपहाड क्षेत्रहरूमा हुने हिउंदे तथा बर्षे घांसेबालीहरूको घांस विकास र वीउ ब्यबस्थापन गर्ने ।
- उत्पादित घांसेबाली वीउको न्युनतम गुणस्तर कायम गर्ने, गुण प्रबर्द्धन, गुण नियमन र गुण नियन्त्रणका लागि आवश्यक कार्यहरू गर्ने ।
- घांसेवाली बीउबृद्धि फार्महरूलाई आवश्यक पर्ने मुल बीउको ब्यबस्थापन गर्ने ।
- घांसेबाली बिकासका लागि कृषकहरूको मांग अनुसार आवश्यक पर्ने प्रमाणित बीउको श्रोतकेन्द्र विकास गरी बीउ उत्पादन र विक्रि वितरणको कार्यलाई सहज बानाउने ।
- नेपाल कृषि अनुसंधान परिषद्बाट उन्मोचन गरी सिफारिस गरिएका गुणस्तरीय घांसेबाली वीउ वीजनको उत्पादन तथा संरक्षण गर्ने ब्यबस्था मिलाउने ।
- दुग्ध उत्पादक सहकारी संघ संस्थाका सदस्यहरूलाई परिचालन गरी बाह्रै महिना हरियो घांस उत्पादन गराई घांसेबाली प्रणालीमा आधारित पशु पालन ब्यबसाय अपनाउन प्रोत्साहित गर्ने ।
- स्थानीय स्तरमा ब्यापकता पाएको गाईबस्तुले बढी रूचाउने खालको स्थानीय घांसहरूको पहिचान, संरक्षण तथा उत्पादन गर्न जोड दिने ।
- घांसेवाली उत्पादन तथा बीउ बृद्धि कार्यमा प्राबिधिक सहयोग गर्ने ।
- कृषिजन्य उपपदार्थहरूको उपयोग सम्बन्धी कार्य गर्ने ।
- दाना, दानाको गुणस्तर तथा विभिन्न किसिमका पशु आहाराहरूको विकास तथा ब्यबस्थापन गर्ने ।
- पशु आहारा तथा उपपदार्थ विकास सम्बन्धी प्राबिधिक सहयोग पु¥याउने ।

- केन्द्रको वार्षिक कार्य योजना वनाउने कार्यमा समन्वय गर्ने ।
- केन्द्रको प्रगति बिवरण कम्पायल गर्ने तथा प्रगति बिबरण तयार गर्ने ।
- केन्द्रबाट संचालित कार्यक्रमहरूको तथ्यांक राख्ने तथा अद्यावधिक गर्ने ।

यस कार्यालय अन्तर्गत रहेका कार्यगत फार्म तथा प्रयोगशाला र तिनका कार्यहरू निम्न प्रकारका छन् ।

१.७.१ चरन तथा घाँसेवाली विउबृद्धि फार्म, जनकपुर

- जै घासको मूल बीउ उत्पादन गर्ने ।
- अन्य उष्ण प्रदेशीय घांसको मूल बीउ उत्पादन गर्ने ।
- घांसेबालीको प्रमाणित बीउ उत्पादन गर्न बाह्य श्रोत केन्द्रहरूको स्थापना गर्ने ।
- बिषयगत तालीम संचालनमा बिषय बिशेषज्ञको रूपमा कृषकस्तरीय एवं मध्यमस्तरीय प्राविधिक तालीम संचालनमा सहयोग गर्ने ।
- फार्मबाट उत्पादित उपपदार्थको सदुपयोग गर्न प्रजनन् योग्य जनावर पालन गर्ने ।
- बिषयगत तालीम संचालनमा बिषय बिशेषज्ञ तथा तालीम स्थलको रूपमा कृषकस्तरीय एवं मध्यमस्तरीय प्राविधिक तालीम संचालनमा सहयोग गर्ने ।

१.७.२ चरन तथा घाँसेवाली विउबृद्धि फार्म, रंजितपुर

- टियोसेन्टी र स्टाईलो घांसको मूल बीउ उत्पादन गर्ने ।
- अन्य उष्ण प्रदेशीय घांसको मूल बीउ उत्पादन गर्ने ।
- घांसेबालीको प्रमाणित बीउ उत्पादन गर्न बाह्य श्रोत केन्द्रहरूको स्थापना गर्ने ।
- फार्मबाट उत्पादित उपपर्दाथको सदुपयोग गर्न प्रजनन् योग्य जनावर पालन गर्ने ।
- बिषयगत तालीम संचालनमा बिषय बिशेषज्ञ तथा तालीम स्थलको रूपमा कृषकस्तरीय एवं मध्यमस्तरीय प्राविधिक तालीम संचालनमा सहयोग गर्ने ।

१.७.३ चरन तथा घाँसेवाली विउबृद्धि फार्म, गौघाट

- बरसिम तथा स्टाईलो घांसको मूल बीउ उत्पादन गर्ने ।
- अन्य उष्ण प्रदेशीय घांसको मूल बीउ उत्पादन गर्ने ।
- घांसेबालीको प्रमाणित बीउ उत्पादन गर्न बाह्य श्रोत केन्द्रहरूको स्थापना गर्ने ।
- फार्मबाट उत्पादित उपपर्दाथको सदुपयोग गर्न प्रजनन् योग्य जनावर पालन गर्ने ।
- बिषयगत तालीम संचालनमा बिषय बिशेषज्ञ तथा तालीम स्थलको रूपमा कृषकस्तरीय एवं मध्यमस्तरीय प्राविधिक तालीम संचालनमा सहयोग गर्ने ।

१.७.४ राईवोवियम तथा बीउ विजन प्रयोगशाला, जनकपुर

- राईजोबियम उत्पादन तथा बिक्री बितरण गर्ने ।
- घांसेबाली बीउ बिजनको परिक्षण र प्रमाणिकरण गर्ने ।
- राईजोबियमको बिभिन्न घांसेबालीमा नतिजा प्रर्दशन र प्रबर्द्धन गर्ने ।
- बिषयगत तालीम संचालनमा बिषय बिशेषज्ञको रूपमा कृषकस्तरीय एवं मध्यमस्तरीय प्राविधिक तालीम संचालनमा सहयोग गर्ने ।

२ पशुपंक्षी वजार प्रवर्द्धन निर्देशनालय, हरिहरभवन

आफ्नो विषय क्षेत्रमा प्राविधिक आधिकारीक निकाय (Technical authority) को रूपमा काम गर्ने र तत्सम्वन्धि संपूर्ण जिम्मेवारी वहन गर्ने गरी यस निर्देशनालयको अन्य कार्य विवरण देहाय वमोजिम हुनेछ ।

- सम्वन्धन स्थापित भएका अन्तराष्ट्रियस्तरका विशिष्ट निकायहरूको स्वदेशमा संपर्क विन्दु (Focal Point) को रूममा कार्य गर्ने ।

- समान विषयका स्वदेशी गैर सरकारी संस्थासंग सम्वन्ध कायम गरी सहभागितात्मक रूपमा कार्यक्रम संचालन गर्ने ।
- राष्ट्रिय नीति, रणनीति, योजना तथा वार्षिक कार्यक्रम तर्जूमा गर्ने कार्यमा अग्रसरता देखाउँदै सो प्रयोजनका लागि विभाग र मंत्रालयको निर्देशनमा रही कार्य गर्ने ।
- ऐन नियमको मस्यौदा तयार पारी पेश गर्ने ।
- कार्यक्रम तर्जूमाको सिलसिलामा मार्गदर्शन तर्जूमा गरी कार्यक्रम कार्यन्वयन गर्ने निकायहरूलाई उपलव्ध गराउने ।
- स्वीकृत नीति, योजना वा कार्यक्रम कार्यान्वयनको लागि आवश्यक पर्ने निर्देशिका तथा नर्मस् तयार पारी स्वीकृत गराई कार्यक्रम कार्यन्वयन गर्ने निकाय समक्ष पठाउने ।
- वैदेशिक सहायता प्राप्तिका लागि आयोजना प्रस्ताव तयार पारी विभाग समक्ष प्रस्तुत गर्ने ।
- कार्यक्रम निर्देशनालय आफैले कार्यान्वियन गर्ने वार्षिक कार्यक्रमहरूको तर्जूमा गरी स्वीकृती प्राप्त भएपछि कार्यान्वयनको जिम्मेवारी वहन गर्ने ।
- निर्देशनालयको प्रत्यक्ष मातहतका निकायहरूको वार्षिक कार्यक्रमहरूलाई समन्वय गरी संचालनको व्यवस्था मिलाउने ।
- निर्देशनालयको विषय क्षेत्र समेटिने गरी जिल्लास्तरमा तर्जूमा/कार्यान्वयन गरिने कार्यक्रमका लागि विषयगत प्राविधिक निर्देशिका उपलब्ध गराउने । संचालित कार्यक्रमहरूको राष्ट्रिय स्तरमा अद्यावधिक जानकारी राख्ने ।
- कार्यक्रम कार्यान्वयनको सिलसिलामा आवश्यक पर्ने सामग्री आपूर्तिको व्यवस्था मिलाउने।
- निर्देशनालयले आफै संचालन गर्ने कार्यक्रम र प्रत्येक्ष मातहतमा रहेका निकायवाट कार्यन्वयन हुने कार्यक्रमहरूको नियमित सुपरिवेक्षण, अनुगमन, मूल्याङ्कन र समिक्षाको व्यवस्था गर्ने र तालुक निकायमा प्रतिवेदन पेश गर्ने व्यवस्था मिलाउने ।
- अनुसन्धानसम्वन्धी निकायसंग समन्वय र सहकार्य गर्ने ।
- सफल प्राविधिको अनुसरण वा प्रसारको आवश्यक व्यवस्था मिलाउने ।
- राष्ट्रिय एवं अन्तराष्ट्रिय गोष्ठी, वैठक आदिको आयोजना गर्ने र सहभागि हुने ।
- आवश्यक सूचना, जानकारी, तथ्याङ्क आदिको राष्ट्रीयस्तरमा अध्यावधिक अभिलेख राख्ने।
- कार्यरत विषय विशेषज्ञहरूको राष्ट्रिय स्तरमा रोष्टर तयार पार्ने ।
- अन्तर निकाय समन्वयका लागि आवश्यक व्यवस्था गर्ने ।
- मंत्रालय वा विभागवाट विशेष रूपमा सुम्पिएका अन्य कार्यहरू सम्पादन गर्ने ।

यस निर्देशनालय अन्तर्गत रहेका शाखा तथा तिनका कार्यहरू निम्न प्रकारका छन् ।

व्यवसाय प्रवर्द्धन शाखा

पशुजन्य पदार्थसंग सम्वन्धित वजार विकास तथा व्यापार प्रवर्द्धन कार्यक्रम संचालन गर्नुको साथै मासु, दुध, छाला, ऊन जस्ता पशुजन्य पदार्थहरूको प्रशोधन, उद्योग व्यवस्थापन तथा विकासको लागि प्रवर्द्धनात्मक कार्यक्रमहरू संचालन गर्न समेत यस शाखाको मुख्य दायित्व हुनेछ । अन्य कार्यविवरण निम्नानुसार हुनेछ ।

- गैर सरकारी संस्था तथा स्थानीय निकायहरूसंग सहकार्यको आधारमा पशुपंक्षी हाटवजार तथा उत्पादित दुध, मासु जस्ता पशुजन्य पदार्थको व्यवस्थित वजार स्थापना गर्न आवश्यक पूर्वाधार विकासका कार्यक्रमहरू संचालन गर्ने ।
- पशुपंक्षी तथा पशुजन्य उपभोग्य वस्तुहरूको स्थानीय माग, आपूर्ति र वजार मूल्यसम्वन्धि सूचना संकलन तथा विश्लेषणद्धारा सुसूचित गरी जनचेतना अभिवृद्धि गर्ने कार्यक्रम संचालन गर्ने ।
- आधारभूत कार्यनीतिको परिधिभित्र रही वजार विकासका आवधिक योजना, कार्यक्रम तथा नर्म्स निर्देशिका तयार गरी कार्यन्वयनको लागि पेश गर्ने ।
- कार्यक्रमहरूको अनुगमन तथा निरिक्षण गरी सुझावसहित प्रतिवेदन पेश गर्ने ।
- संलग्न जनशक्तिहरूको व्यावसायीक एवं प्राविधिक दक्षता अभिवृद्धि गर्ने कार्यक्रम संचालन गर्ने ।

- गैर–सरकारी संस्था तथा स्थानीय निकायहरूसंग सहकार्यको आधारमा पशु वधशाला, मासु तथा दुग्ध प्रशोधन तथा भण्डारण उद्योग/व्यवसायको वृद्धि विकासका लागि पूर्वाधार निर्माणका कार्यक्रमहरू संचालन गर्ने ।
- पशुजन्य उद्योगहरूलाई आवश्यक पर्ने कच्चा पदार्थहरूको व्यवस्थापन तथा उद्योग स्थापनाका संभावनाहरूको पहिचान गर्ने साथै उद्योग व्यवसायसम्वन्धि सूचना संकलन तथा लाभ–लागत विश्लेषण गरी सर्वसाधारणमा सुसूचित गर्ने व्यवस्था गर्ने।
- आयात प्रतिस्थापन तथा निर्यात योग्य पशुजन्य उद्योगहरूलाई प्रोत्साहित गर्ने खालका आवधिक योजना, कार्यक्रम तथा नर्मस्/निर्देशिका तयार गरी कार्यन्वयनको लागि पेश गर्ने ।
- कार्यक्रमहरूको अनुगमन तथा निरिक्षण गरी सुझावसहित प्रतिवेदन पेश गर्ने ।
- संलग्न जनशक्तिहरूको उद्योग व्यापारमा आधारित व्यावसायीक एवं प्राविधिक दक्षता अभिवृद्धि गर्ने कार्यक्रम संचालन गर्ने ।

योजना तथ्यांक तथा विश्लेषण शाखा

पशुपंक्षी तथा मासु, दुध, फुल, छाला, ऊन जस्ता पशुजन्य पदार्थमा आधारित उद्योग व्यवसाय तथा वजारको प्रवर्द्धन गर्न सम्वन्धित शाखाहरूसंग संमन्वय राखी योजना तथा वजार विकास कार्यक्रम तर्जूमा गर्ने र संचालित कार्यक्रमहरूको अनुगमन र विश्लेषण गरी तथ्यांकहरू अध्यावधिक राख्ने र सम्प्रेषण गर्ने यस शाखाको मुख्य दायित्व हुनेछ । शाखाको अन्य कार्य विवरणहरू निम्न प्रकारका छन् ।

- प्रशोधित पशुजन्य पदार्थको उत्पादन, प्रशोधन, भण्डारण तथा निर्यात व्यवसाय सम्वन्धी लाभ–लागतको तथ्याङ्क अध्यावधिक राखी आर्थिक विश्लेषण गर्ने र सम्वन्धित व्यवसायी तथा उद्यमी पक्षलाई सुसूचित गराउने ।
- संभाव्य क्षेत्रहरूको लागि पशुपंक्षी तथा पशुजन्य पदार्थमा आधारित उद्योग व्यवसाय प्रवर्द्धन तथा वजार सुदृढीकरण गर्न आवधिक आयोजनाहरूको मस्यौदा तयार गर्न सहयोग पुर्‍याउने ।
- पशुपंक्षी हाटवजार, वधशाला तथा पशुजन्य उद्योग व्यवसाय प्रवर्द्धनको लागि प्रचार प्रसारका कार्यक्रमहरू संचालन गर्न नर्मस्/निर्देशिका तयार गर्ने ।
- निर्देशनालयको वार्षिक वजेट कार्यक्रम तथा योजना तर्जुमा गर्ने र संचालित कार्यक्रमहरूको अनुगमन गरी प्रगति प्रतिवेदन तयार गरी सम्वद्ध निकायमा पठाउने।
- हाटवजार तथा प्रशोधन उद्योगहरूवाट उत्पादित पशुजन्य पदार्थको खरिद/विकि, वजार मूल्य सम्वन्धमा कृषक, व्यवसायी र सर्वसाधारण उपभोक्ताहरूको जानकारीको लागि संचार माध्यमबाट सूचना प्रवाह गर्ने ।
- पशुजन्य उद्योग र वजार व्यवस्थापन प्रविधि सम्वन्धि जनशक्ति तयार गर्ने ।

३. पशु सेवा तालीम तथा प्रसार निर्देशनालय, हरिहरभवन

पशु सेवा तालीम तथा प्रसारसम्बन्धि विषयमा प्राविधिक आधिकारीक निकाय (Technical Authority) को रूपमा काम गर्ने र तत्सम्वन्धी सम्पूर्ण जिम्मेवारी वहन गर्ने । यस निर्देशनालयको अन्य कार्य विवरण देहाय वमोजिम हुनेछ ।

- सम्वन्ध स्थापित भएका अन्तराष्ट्रिय स्तरका विशिष्ट निकायहरूको स्वदेशमा सम्पर्क विन्दु (Focal Point) को रूपमा कार्य गर्ने ।
- समान विषयका स्वदेशी गैर–सरकारी संस्थासंग सम्बन्ध कायम गरी सहभागितात्मक रूपमा कार्यक्रम संचानल गर्ने ।
- राष्ट्रिय नीति, रणनीति, योजना तथा वार्षिक कार्यक्रम तर्जुमा गर्ने कार्यमा अग्रसरता देखाउदै सो प्रयोजनका लागि विभाग र मन्त्रालयको निर्देशनमा रही कार्य गर्ने ।
- ऐन/नियमको मस्यौदा तयार पारी पेश गर्ने ।

- कार्यक्रम तर्जुमाको सिलसिलामा मार्गदर्शन तर्जुमा गरी कार्यक्रम कार्यान्वयन गर्ने निकायहरूलाई उपलव्ध गराउने ।
- स्वीकृत नीति, योजना वा कार्यक्रम कार्यान्वयनको लागि आवश्यक पर्ने निर्देशिका तथा नर्मस् तयार पारी स्वीकृत गराई कार्यक्रम कार्यान्वयन गर्ने निकाय समक्ष पठाउने ।
- वैदेशिक सहायता प्राप्तिका लागि आयोजना प्रस्ताव तयार पारी विभाग समक्ष प्रस्तुत गर्ने ।
- कार्यक्रम निर्देशनालय आफैले कार्यान्वयन गर्ने वार्षिक कार्यक्रमहरू तर्जुमा गरी स्वीकृती प्राप्त भएपछि कार्यान्वयनको जिम्मेवारी वहन गर्ने ।
- निर्देशनालयको प्रत्यक्ष मातहतका निकायहरूको वार्षिक कार्यक्रमहरू बीच समन्वय गरी संचालनको व्यवस्था मिलाउने ।
- निर्देशनालयको विषय क्षेत्र समेटीने गरी जिल्ला स्तरमा तर्जुमा/कार्यान्वयन गरिने कार्यक्रमका लागि विषयगत मार्गदर्शन/निर्देशिका उपलव्ध गराउने । संचालित कार्यक्रमहरूको राष्ट्रिय स्तरमा अद्यावधिक जानकारी राख्ने ।
- कार्यक्रम कार्यान्वयनको सिलसिलामा आवश्यक पर्ने सामग्री आपूर्तिको लागि समन्वय गर्ने ।
- निर्देशनालयले आफै संचालन गर्ने कार्यक्रम र प्रत्यक्ष मातहतमा रहेका निकायवाट कार्यान्वयन हुने कार्यक्रमहरूको नियमित सुपरिवेक्षण, अनुगमन, मूल्यांकन, समीक्षाको व्यवस्था गर्ने र तालुक निकायमा प्रतिवेदन पेश गर्ने ।
- अनुसन्धान गर्ने निकायहरू (Research Institutions) संग समन्वय र सहकार्य गरी सफल प्रविधिको अनुसरण वा प्रसारको आवश्यक व्यवस्था मिलाउने ।
- राष्ट्रिय एवं अन्तरराष्ट्रिय गोष्ठी, वैठक आदि आयोजना गर्ने तथा सहभागी हुने ।
- आवश्यक सूचना, जानकारी, तथ्यांक आदिको राष्ट्रिय स्तरमा अद्यावधिक अभिलेख राख्ने ।
- विषय विशेषज्ञहरूको राष्ट्रियस्तरमा रोष्टर तयार पार्ने ।
- अन्तरनिकाय समन्वयका लागि आवश्यक व्यवस्था गर्ने ।
- मन्त्रालय वा विभागवाट विशेष रूपमा सुम्पिएका अन्य कार्यहरू सम्पादन गर्ने ।

तालीम तथा जनशक्ति शाखा

पशु सेवा प्रसार कार्यक्रम कृषक समूह/समितिको माध्यमवाट संचालित भैरहेको र यस्ता कृषक संस्थाहरूको संस्थागत विकास/सहकारीकरण, क्षमता अभिवृद्धि, आत्मनिर्भरता सम्वन्धि कार्यक्रमहरूको पहिचान, नर्मस्हरूको तर्जुमा एवं प्राविधिक सरसल्लाह उपलव्ध गराउने ।

- पशुपालक कृषक, उद्यमी, फिल्ड स्तरमा कार्यरत प्राविधिकहरू (प्रसारकर्मीहरू) लाई आवश्यक एवं उपयोगी हुने प्रचार प्रसार एवं शैक्षिक कार्यक्रम संचालनमा समन्वय गर्ने । रेडियो, टेलिभिजन मार्फत् लक्षती समुहको लागि दुरशिक्षा कार्यक्रम पहिचान, संचालन एवं समन्वयको व्यवस्था मिलाउने ।
- पशुपालन क्षेत्रका प्रविधिहरू कृषक/उद्यमीहरू समक्ष पुऱ्याउन अनुसंन्धान संस्थाहरूसंग सहकार्य गरी प्रसार र अनुसंन्धानको अन्तरसम्वन्धमा प्रभावकारीता ल्याई स्तरीय सेवा प्रवाहमा टेवा पुऱ्याउने ।
- तालीम निर्देशनालय एवं क्षेत्रीय तालीम केन्द्रहरूवाट संचालन हुने अधिकृत, प्रा.स./ना.प्रा.स., उद्यमी तथा कृषक स्तर तालीमको लागि तालीम म्यानुएल एवं श्रव्य/दृष्य सामाग्रीहरू तयार गर्ने र प्रकाशन तथा वितरणको व्यवस्था मिलाउने ।
- अन्तरराष्ट्रिय संघ/संस्था तथा गैर–सरकारी संघ/संस्थाहरूसंग सम्पर्क एवं समन्वय राखी पशु सेवा सम्वन्धी ज्ञान/सीप एवम् अनुभवको आदानप्रदानद्धारा सेवा प्रवाहमा स्तरीयता वढाउन टेवा पुऱ्याउने ।
- पशु सेवा तालीम कार्यक्रमलाई प्रभावकारी बनाउन तालीमको: आवश्यकता पहिचान, संचालन तथा प्रभावकारिता आंकलन प्रकृया तय गर्ने । कृषक, उद्यमी, फिल्ड स्तरमा कार्यरत प्राविधिकहरूको तालीम नर्मस्हरू बनाउने एवं तालीमसम्बन्धि प्राविधिक सरसल्लाह उपलव्ध गराउने ।
- पशुपालक कृषक, उद्यमी, फिल्ड स्तरमा कार्यरत प्राविधिक र बिषय बिशेषज्ञहरूको सीप एवम् दक्षता अभिबृद्धि गर्न आवश्यक एवं उपयोगी तालीम कार्यक्रम संचालन एवम् समन्वय गर्ने ।
- पशु सेवा तालीमको पाठ्यक्रम तर्जुमा, परिमार्जन एवम् नियमनसम्बन्धि कार्यहरू संयोजन गर्ने ।

- तालीम निर्देशनालय एवं क्षेत्रीय तालीम केन्द्रहरूवाट संचालन हुने अधिकृत स्तर, प्रा.स./ना.प्रा.स., उद्यमी र कृषक स्तर तालीमको म्यानुएल एवं श्रव्य/दृष्य सामाग्रीहरू तयार तथा परिमार्जन कार्यमा सहयोग गर्ने ।
- अन्तरराष्ट्रिय संघ/संस्था र गैर सरकारी संघ/संस्थाहरूसंग सम्पर्क एवं समन्वय राखी तालीम सम्वन्धी ज्ञान/सिप एवम् अनुभवको आदानप्रदानबाट तालीमको समग्र स्तरीयता वढाउने ।

यस निर्देशनालय अन्तर्गत रहेका क्षेत्रीय पशु सेवा तालीम केन्द्र र तिनका कार्यहरू निम्न प्रकारका छन् ।

४.१ क्षेत्रीय पशु सेवा तालीम केन्द्र, विराटनगर
४.२ क्षेत्रीय पशु सेवा तालीम केन्द्र, जनकपुर
४.३ क्षेत्रीय पशु सेवा तालीम केन्द्र, पोखरा
४.४ क्षेत्रीय पशु सेवा तालीम केन्द्र, नेपालगंज
४.५ क्षेत्रीय पशु सेवा तालीम केन्द्र, धनगढी

क्षेत्रीय पशु सेवा तालीम केन्द्रका कार्यहरु

- क्षेत्र अन्तरगत पशु सेवा सम्बन्धी कृषक स्तरीय एवं प्रा.स./ना.प्रा.स.स्तरीय तालीम संचालन गरी उन्नत पशुपालन सम्वन्धी ज्ञान/सीप हस्तान्तरण गर्ने ।
- विषयगत विशिष्टताका आधारमा राष्ट्रीयस्तरको तालीम सचालन गर्ने Venue को रूपमा कार्य गर्ने ।
- जिल्ला स्तरमा संचालन हुने कृषक तालीमको लागि तालीम आवश्यकता पहिचान, पाठ्यक्रम तर्जूमा एवं तालीम संचालन सम्वन्धी प्राविधिक सेवा उपलव्ध गराउने ।
- संचालित तालीमको फलोअप, सुपरिवेक्षण तथा मूल्यांकन गरी तालीम प्रभावकारीतामा बृद्धि ल्याउने ।
- पशु सेवा सम्वन्धी तालीम संचालन, प्रमावकारीता अध्ययन, प्रशिक्षार्थी एवं प्रशिक्षक छनौटका आधारहरू तय गर्न अन्य सरकारी तथा गैर–सरकारी निकायहरूसंग सम्पर्क तथा समन्वय गर्ने ।
- पाठ्यक्रम परिमार्जन, प्रशिक्षण सामाग्री तथा विधिहरूको उपयोगीता सम्वन्धमा तालीम निर्देशनालयलाई समायानुकूल पृष्ठपोषण उपलव्ध गराई निरन्तर सुधारमा टेवा पुर्‍याउने ।

४. पशु स्वास्थ्य निर्देशनालय, त्रिपुरेश्वर

पशु स्वास्थ्यको क्षेत्रमा आधिकारिक राष्ट्रिय भेटेरिनरी निकाय (National Veterinary Authority) को रूपमा काम गर्ने र तत्समबन्धी सम्पूर्ण जिम्मेवारी वहन गर्ने । यस निर्देशनालयको अन्य कार्य विवरण देहाय वमोजिम हुनेछ ।

- पशु स्वास्थ्यसम्बन्धी नीति, निर्देशिका तथा नर्मस् तर्जुमा गर्ने ।
- जनस्वास्थ्यसंग सम्वन्धित तथा आर्थिक दृष्टिकोणले महत्वपूर्ण रोगहरूको नियन्त्रण तथा उन्मूलन गर्ने कार्यक्रम तर्जुमा गरी लागू गर्ने ।
- पशु स्वास्थ्यसम्वन्धी आवश्यक ऐन, नियमहरूको प्रस्तावना गर्ने र विद्यमान ऐन, नियमहरूमा समय सापेक्ष परिमार्जन गर्ने ।
- पशुपंक्षीका आकस्मीक रोगहरूको अन्वेषण, उपचार, रोकथाम, नियन्त्रण तथा उन्मूलनको कार्ययोजना तयार गरी लागू गर्ने ।
- नेपाल कृषि अनुसन्धान परिषद् लगायत अन्य अनुसन्धान संस्थाहरूसंग समन्वय राखी समन्वयात्मक पशु स्वास्थ्य अन्वेषण तथा अनुसन्धानमा सहभागी हुने ।
- अधिराज्यका पशु सेवा कार्यालय तथा पशु स्वास्थ्यसंग सम्बन्धित निकायहरूलाई प्राविधिक सहयोग तथा समन्वय गरी क्षमता विकास गर्ने ।
- पशु स्वास्थ्य सम्बन्धी अन्तर्राष्ट्रिय संघ/संस्थाहरूसंग समन्वय गरी प्रविधि, श्रोत तथा सूचनाहरूको आदानप्रदान गर्ने ।

यस निर्देशनालयका शाखाहरू र तिनका कार्यहरू निम्न प्रकारका छन् ।

क) रोग नियन्त्रण तथा पशु कल्याण शाखा

- माहामारीको रूपमा देखा पर्ने पशुपंक्षीका रोगहरूको रोकथाम, नियन्त्रण तथा उल्मूलनका कार्य योजनाहरू तर्जुमा गर्ने ।
- उन्मूलन भैसकेका रोगहरू पूनरूत्थान हुन नदिन आकस्मिक तयारी (Emergency preparedness) रहने व्यवस्था मिलाउने ।
- Transoundary Animal Diseases (TADs) को रोकथाम र नियन्त्रणकोलागि व्यवस्था मिलाउने ।
- पशुपंक्षि प्रति हुने निर्दयीता (Animal Cruelty) र Animal Welfare सम्वन्धी नीति निर्देशिका तर्जुमा गरी कार्यान्वियन गर्ने ।

ख) सेवा समन्वय तथा नियमन शाखा

- केन्द्रीय, क्षेत्रीय तथा जिल्लास्तरमा संचालन हुने पशु स्वास्थ्य सेवा सम्वन्धी कार्यक्रमहरूको समन्वय गर्ने ।
- पशुस्वास्थसम्बन्धि ऐन/नियम कार्यान्वियन गर्ने ।

ग) योजना तथा मूल्यांकन शाखा

- पशुस्वास्थ कार्यक्रमहरूको तर्जुमा गर्ने
- पशुस्वास्थ कार्यक्रमहरूको पशु सेवाका अन्य कार्यक्रमहरूसंग समन्वय गर्ने र अभिलेख राख्ने ।
- पशुस्वास्थ्यसम्बन्धि जनशक्ति विकास गर्ने ।

यस निर्देशनालय अन्तर्गत रहेका कार्यालयहरू र तिनका कार्यहरू निम्न प्रकारका छन् ।

४.१ केन्द्रीय पशु चिकित्सालय, त्रिपुरेश्वर

- पशु चिकित्सामा विशेषज्ञ सेवा उपलव्ध गराउने ।
- पशु चिकित्सकहरूलाई विशेष चिकित्सा प्रविधि हस्तान्तरण गर्ने
- पशु चिकित्सा सेवा विस्तार गर्न सरकारी तथा निजी क्षेत्रका पशु चिकित्साकर्मीलाई तालीम दिने ।
- पशुपंक्षीलाई शल्य चिकित्सा सेवा उपलव्ध गराउने ।
- आधुनिक शल्य चिकित्सा प्रविधि अनुसरण र प्रसारण गर्ने ।
- पशुपंक्षीका रोगव्याधिको निदान गर्ने ।
- पशुपंक्षीलाई औषधोपचार सेवा उपलव्ध गराउने ।
- आधुनिक मेडिकल चिकित्सा प्रविधि अनुसरण र प्रसारण गर्ने ।
- पशुपंक्षीलाई थेरिओजेनोलोजिकल विशेष उपचार सेवा उपलव्ध गराउने ।
- आधुनिक थेरिओजेनोलोजिकल चिकित्सा प्रविधि अनुसरण र प्रसारण गर्ने ।

४.२ भटेरिनरी ईपिडेमियोलोजी केन्द्र, त्रिपुरेश्वर

- पशु रोग तथा जनस्वास्थ्यसंग सम्वन्धीत रोगहरूको बस्तुस्थिति (Epidemiological Status) अध्यावधिक राख्ने ।
- पशु रोग नियन्त्रणमा प्रभावकारी रणनीति विकास गर्ने ।
- विदेशमा देखिएका नयां संक्रामक रोगहरू (Emerging, Re-emerging & Transboundry Animal Disease) भित्रिई हुने संभावित खतराको विश्लेषण गरी समयमै सूचना प्रवाह गर्ने ।
- विश्व पशु स्वास्थ्य संगठन (OIE) लगायत अन्य अन्तर्राष्ट्रीय संघ संस्थाहरूद्वारा निर्धारित पशु स्वास्थ्य सम्बन्धी सूचना नियमित रूपमा आदानप्रदान गर्ने ।
- पशु स्वास्थसम्बन्धि अभिलेख अद्यावधिक गरी राख्ने ।
- अभिलेखहरूको विश्लेषण गरी आवश्यकतानुसार राष्ट्रिय र अन्तर्राष्ट्रिय क्षेत्रका सम्बन्धित निकायमा जानकारी गराउने ।

४.३ भेटेरिनरी गुणस्तर तथा औषधी व्यवस्थापन कार्यालय, त्रिपुरेश्वर

भेटेरिनरी गुणस्तर प्रयोगशाला

- आयातित तथा स्वदेशमा उत्पादन हुने भेटेरिनरी औषधी, भ्याक्सिन, एण्टीजेन, सिरम, डाएग्नोष्टिक्स आदिको गुणस्तर परिक्षण तथा विश्लेषण गर्ने ।
- गुणस्तर कायम गर्न Protocol तयार गरी लागू गर्ने ।
- भेटेरीनरी गुणस्तर नियमनसम्बन्धी कार्ययोजना तयार गरी कार्यान्वयन गर्ने ।
- प्रचलित ऐन/नियमहरूको पालना गर्न गराउन आवश्यक प्राविधिक सहयोग पुऱ्याउने ।
- पशुपंक्षी तथा पशुजन्य उत्पादन र पशुपंक्षीको स्वास्थमा प्रत्यक्ष प्रभाव पार्ने औषधि, भ्याक्सीन, डायग्नोस्टिक्स तथा बायोलोजीकल्स जस्ता उत्पादन सामाग्रीहरूको गुणस्तर कायम राख्न मापदण्ड तयार गर्ने ।
- पशुपंक्षी तथा पशुजन्य उत्पादन र पशुपंक्षीको स्वास्थमा प्रत्यक्ष प्रभाव पार्ने उत्पादन सामग्रीहरूको गुणस्तरीयता प्रयोगशालामा परिक्षण गर्ने ।

औषधी व्यवस्थापन शाखा

- भेटेरिनरी औषधि, जैविक पदार्थ, खाद्य योगशिल वा बृद्धिवर्धक पदार्थहरूको आयात निर्यात तथा उपयोगसम्बन्धी नीति तर्जुमा गर्ने ।
- पशुपंछिका रोगको निदान, उपचार वा रोकथाम गर्न, शारिरिक बनावट वा प्रकृयालाई असर पार्न प्रयोग गरिने पशु औषधि, जैविक पदार्थ, खाद्य योगशिल वा बृद्धिवर्धक पदार्थ उत्पादन गर्ने उद्योगहरू र त्यसका उत्पादनहरूको नियमन गर्ने ।
- भेटेरिनरी औषधि, जैविक पदार्थ, खाद्य योगशिल वा बृद्धिवर्धक पदार्थहरूको उत्पादन मापदण्ड अनुरूप भए नभएको नियमन तथा अनुगमन गर्ने ।
- भेटेरिनरी औषधि, जैविक पदार्थ, खाद्य योगशिल वा बृद्धिवर्धक पदार्थको उत्पादन, बिक्री बितरण, आयात निर्यात नियमन गर्न सिफारिस तथा अनुमति पत्र प्रदान गर्ने।

४.४ भटेरिनरी जनस्वास्थ्य कार्यालय, त्रिपुरेश्वर

- पशुपंक्षी तथा मानिस विच सर्ने जुनोटिक रोगहरूको पहिचान, रोकथाम, नियन्त्रण तथा उन्मूलन गर्ने कार्य योजना तय गर्ने ।
- पशुपंक्षी तथा पशुपंक्षीजन्य उत्पादनबाट जनस्वास्थमा पर्ने प्रतिकुल प्रभावको रोकथाम गर्न जनचेतना अभिवृद्धि गर्ने ।
- पशुजन्य भोजनमा आधारित तथा जुनोटिक रोगहरूको अभिलेख अद्यावधिक राख्ने ।
- पशु बधशाला तथा मासु जांच ऐनको प्रभावकारी कार्यान्वयन गर्ने ।

४.५ केन्द्रीय पशु रोग अन्वेषण प्रयोगशाला, त्रिपुरेश्वर

पशु रोग अन्वेषण तथा निदानको क्षेत्रमा आधिकारिक राष्ट्रिय निकाय (National Technical Authority) को रूपमा काम गर्ने र तत्सम्बन्धी सम्पूर्ण जिम्मेवारी वहन गर्ने । यस प्रयोगशालाको अन्य कार्य विवरण देहाय वमोजिमको छ ।

- पशु रोग अन्वेषणको लागि रिफरल सेन्टरको रूपमा कार्य गर्ने ।
- रोग निदान सेवालाई प्रभावकारी तथा विस्तार गर्न नीति तथा कार्ययोजना तर्जुमा गर्ने ।
- प्रयोगशाला प्रविधिलाई Standardize गरी सरकारी तथा निजी क्षेत्रको समेत संलग्नतामा सेवा विस्तार गर्ने ।
- रोग निदान प्रविधिलाई समय सापेक्ष विकास गरी प्रभावकारी बनाउने ।
- पशुपंक्षिका रोग निदान गर्न आवश्यक Reagents तथा Diagnostics तयार गर्ने ।
- राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय प्रयोगशालाहरूसंग समन्वय गरी रोग निदान, अन्वेषण तथा नियन्त्रण प्रकृयालाई Harmonize गर्ने ।
- जनस्वास्थ्य तथा राष्ट्रिय दृष्टिकोणबाट सम्वेदनशील देखिएका जैविक तत्वहरूको संरक्षण, संचय तथा समुचित उपयोगको व्यवस्था मिलाउने ।

- रोग परिक्षणको लागि अधिराज्यबाट संकलन गरिने विभिन्न जातीका राष्ट्रिय जैवीक श्रोतहरूको (सिरम, एण्टिजेन) संकलन, समन्वय र समुचित उपयोग गर्ने व्यवस्था मिलाउने ।
- नेपाल कृषि अनुसन्धान परिषद् लगायत अन्य अनुसन्धान संस्थाहरूसंग समन्वय राखी पशु रोग अन्वेषण तथा अनुसन्धानमा सहभागी हुने ।

यस प्रयोगशालाका शाखाहरू र तिनका कार्यहरू निम्न प्रकारका छन् ।

क) माइक्रोवायोलोजी: जीवाणु, विषाणु तथा ढुसीबाट उत्पन्न रोगको नीदान, अन्वेषण र पहिचान गर्ने ।
ख) प्याथोलोजी: शव परिक्षण, तन्तु परिक्षण गरी पशु पंक्षीका रोग नीदान गर्ने
ग) प्यारासाईटोलोजी: पशु पंक्षीको रगत, बाहृय तथा आन्तरीक परजीविको पहिचान तथा नीदान गर्ने ।
घ) सिरोलोजी: अधिराज्यका विभिन्न स्थानबाट संकलन हुने सिरमको परिक्षण र भण्डारण गर्ने । पशुपंक्षीका महत्वपूर्ण रोगहरूको अनुगमन तथा सर्वेक्षण गर्ने
ङ) वायोकेमेष्ट्रि तथा हेमाटोलोजी: यस शाखा अन्तरगत विभिन्न मिनरल, शुक्ष्मतत्व, विषादी, एन्टीवायोटिक अवशेषको परिक्षण गर्ने । रक्त परिक्षण गर्ने ।
च) मलिकुलर वायोलोजी: मलीकुलर वायोटेक्नोलोजीको माद्यमबाट पशुपंक्षीका रोगको छिटो र सुरक्षित तरिकाले विशेष परिक्षण गर्ने ।
छ) प्रशिक्षण प्रयोगशाला: पशु स्वास्थ सेवा संग सम्बन्धित अधिकृत, टेक्नीसियनलाई प्रयोगशाला प्रविधिको तालिम दिने ।
ज) रेविज: रेविज रोगको निदान गर्ने ।

यस प्रयोगशाला अन्तर्गत अधिराज्यका विभिन्न स्थानमा रहेका प्रयोगशालाहरू र तिनका कार्यहरू निम्न प्रकारका छन् ।

४.५.१ राष्ट्रिय पंक्षी रोग अन्वेषण प्रयोशाला, चितवन

कुखुरापालनमा भएको व्यावसायीकरणको साथै नयां रोगहरूको प्रकोपको कारण कुखुरापालक कृषक तथा उद्यमीहरूबाट रोग निदान सेवाको लागि लामो समयदेखि एक छुट्टै प्रयोगशालाको माग हुंदै आएको साथै नवौं योजनामा पनि पंक्षी रोग निदान प्रयोगशाला सेवा उपलव्ध गराउने अवधारण अनुरूप चितवन जिल्लामा प्रयोगशाला स्थापना गरी अधिराज्यभर विषय विशेषज्ञ सेवा पुऱ्याउन यो कार्यालय प्रस्तावना भएको हो । यसका प्रमुख कार्यहरू तल उल्लेख गरिएको छ ।

- पंक्षी रोगहरूको अन्वेषण गर्ने ।
- पंक्षी रोग अन्वेषणको लागि रिफरल प्रयोगशालाको रूपमा कार्य गर्ने ।

४.५.२ क्षेत्रीय पशु रोग अन्वेषण प्रयोगशाला, विराटनगर
४.५.३ क्षेत्रीय पशु रोग अन्वेषण प्रयोगशाला, जनकपुर
४.५.४ क्षेत्रीय पशु रोग अन्वेषण प्रयोगशाला, पोखरा
४.५.५ क्षेत्रीय पशु रोग अन्वेषण प्रयोगशाला, नेपालगंज
४.५.६ क्षेत्रीय पशु रोग अन्वेषण प्रयोगशाला, धनगढी

क्षेत्रीय पशु रोग अन्वेषण प्रयोगशालाहरूको प्रमुख कार्यहरू:

- पशु रोग अन्वेषण गर्ने ।
- क्षेत्रीय स्तरमा रोग अन्वेषणको निम्ती Protocol तयार गर्ने ।
- उच्चस्तरको रोग अन्वेषण प्रविधि कार्यान्वयन गर्ने ।
- पशुपंक्षीका रोग नियन्त्रण गर्ने कार्यमा सहयोग गर्ने ।
- प्रयोगशाला प्रविधि हस्तान्तरण गर्ने ।

४.६ केन्द्रीय जैविकी उत्पादन प्रयोगशाला, त्रिपुरेश्वर

भेटेरिनरी भ्याक्सीन तथा जैविक पदार्थको उत्पादन तथा विकासको लागि राष्ट्रिय निकाय (National Institute for Biologicals) को रूपमा काम गर्ने र तत्सम्बन्धी सम्पूर्ण जिम्मेवारी वहन गर्ने । यस प्रयोगशालाको विस्तृत कार्य विवरण देहाय वमोजिमको छ ।

- राष्ट्रिय आवश्यकता अनुसार भेटेरिनरी भ्याक्सीन तथा सिरमको आवश्यकता परिपूर्ति गर्ने ।
- भ्याक्सीन उत्पादनमा विविधिकरण तथा गुणस्तर सुधार गर्ने ।
- राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय प्रयोगशालाहरूसंग समन्वय गरी भ्याक्सीन उत्पादन प्रविधिलाई Harmonize तथा Standardize गरी परिमार्जित Production Protocal तयार गर्ने ।
- भ्याक्सीन तथा सिरम उत्पादन गर्न आवश्यक सिडहरूको संरक्षण तथा व्यवस्थापन गर्ने ।
- भ्याक्सीन उत्पादन गर्न चाहने निजी उद्यमीहरूलाई प्रविधि हस्तान्तरण गर्न सहयोग गर्ने ।
- भ्याक्सीन तथा सिरम उत्पादन, आयात निर्यातको राष्ट्रिय नीति तथा मापदण्ड तयार गर्न सहयोग गर्ने ।
- राष्ट्रिय आवश्यकता अनुसार जनस्वास्थ्यसंग सरोकार राख्ने अन्य भ्याक्सीनहरूको उत्पादन गर्ने ।
- भ्याक्सीन तथा सिरम आपूर्ति व्यवस्था गर्ने ।
- पशुपंक्षीको प्रमुख संक्रामक रोग विरूद्ध खोपहरू उत्पादन गर्ने ।
- खोप उत्पानका नविनतम प्रविधिहरूको विकास गरी नयां खोपहरूको उत्पादन गर्ने ।
- पशु रोग नियन्त्रणका लागि चाहिने जैविक पदार्थहरू उत्पादन गर्ने ।
- भ्याक्सीन तथा जैविक पदार्थ आपूर्ति गर्ने ।
- खोपको आवश्यक सिड तथा सेल लाइनहरूको संरक्षण र सम्वर्धन गर्ने ।
- खोपहरू उत्पादनको लागि आवश्यक कच्चा पदार्थहरूको खरिद तथा संचयको व्यवस्थागर्ने
- पंक्षीहरूको खोप उत्पादन कार्य गर्ने ।
- टिस्यूकल्चर र विषाणुजन्य खोप उत्पादन गर्ने ।
- जीवाणुजन्य खोपहरू उत्पादन गर्ने ।
- रोग नियन्त्रण गर्न विभिन्न प्रकारका सिरमहरूको उत्पादन गर्ने ।
- प्रयोगशाला जनावरहरूको प्रजनन् तथा पालन पोषणको व्यवस्था मिलाउने ।
- आवश्यकता अनुसार विभिन्न प्रयोगशालालाई ल्याव एनिमल आपूर्ति गर्ने ।
- वार्षिक कार्यक्रमहरू तय गर्ने ।
- प्रगती प्रतिवेदन तयार पार्ने ।
- खोपहरूको विक्री वितरणसम्वन्धि आवश्यक व्यवस्था गर्ने ।
- उत्पादित खोपहरूको विक्री वितरण व्यवस्था गर्ने ।
- वजार विस्तार तथा प्रचारप्रसार कार्य गर्ने ।

४.७ रेबिज भ्याक्सीन उत्पादन प्रयोगशाला, त्रिपुरेश्वर

- रेबिज भ्याक्सीन उत्पादन गर्ने ।
- रेबिज भ्याक्सीन उत्पादनका लागि टिस्यूकल्चर प्रविधिको विकास गर्ने ।
- रेबिज भ्याक्सीन आपूर्ति व्यवस्था गर्ने ।

४.८ राष्ट्रिय खोरेत तथा महामारी रोग प्रयोगशाला, बढानिलकण्ठ

- खोरेत रोगको भाईरसको टाईपिंग गरी क्यारेक्टराईजेशन गर्ने ।
- खोरेत भ्याक्सीन आपुर्तिको व्यवस्था मिलाउने ।
- खोरेत तथा अन्य माहामारी रोगको रोकथाम तथा नियन्त्रणको लागि कार्ययोजना तयार पार्ने ।
- माहामारी रोग सम्बन्धि सूचना संकलन तथा सम्प्रेषण गर्ने ।
- माहामारी रोगको पहिचान, रोकथाम तथा नीयन्त्रण गर्ने ।

४.८ केन्द्रीय पशु क्वारेन्टाईन कार्यालय, त्रिपुरेश्वर

पशु क्वारेन्टाईनको क्षेत्रमा कानूनी तथा प्राविधिक आधिकारिक राष्ट्रिय निकाय (National Technical Authority) को रूपमा काम गर्ने र सो सम्बन्धी सम्पूर्ण जिम्मेवारी वहन गर्ने गरी यस कार्यालयको कार्य विवरण देहाय वमोजिम हुनेछ ।

- निर्धारित गुणस्तर अनुसारका पशुपंक्षी तथा पशुजन्य पदार्थको मात्र आयात निर्यात गर्ने व्यवस्था मिलाउने ।
- पशु, पशुजन्य पदार्थ तथा पशु उत्पादन सामग्रीको माध्यमबाट भित्रिन सक्ने पशुरोगहरूको प्रवेश रोक्न विद्यमान ऐन नियमको कार्यान्वयनको साथै पशु क्वारेन्टाईनको समुचित व्यवस्थापन गर्ने ।
- विश्व व्यापार संगठन (WTO) को Sanitary and Phyto-sanitary मापदण्ड अनुरूप पशु क्वारेन्टाइन प्रकृयालाई अद्यावधिक गरी पशुपंक्षी र पशुजन्य पदार्थको गुणस्तर नियमन, मापदण्ड निर्धारण, ऐन नियमको प्रस्तावनाको साथै सो सम्वन्धी नीति तय गर्ने ।
- रोगहरू एक ठांउबाट अर्को ठांउमा सर्न नदिन आन्तरिक क्वारेन्टाइनलाई प्रभावकारी रूपमा संचालन गर्ने ।
- पशु क्वारेन्टाईन कार्यालय, चेकपोष्ट, स्थल (होल्डिंग यार्ड) र नाकाहरूको समयानुकुल स्थापना तथा स्थानान्तरण गर्न आवश्यक व्यवस्था मिलाउने ।

यस कार्यालय अन्तर्गत निम्न क्वारेन्टाईन कार्यालयहरू रहनेछन् ।

४.९.१ पशु क्वारेन्टाईन कार्यालय, काकडभिट्टा (ईलाम, झापा, ताप्लेजुंग)
४.९.२ पशु क्वारेन्टाईन कार्यालय, विराटनगर (मोरंग, सुनसरी, सप्तरी, सिराहा)
४.९.३ पशु क्वारेन्टाईन कार्यालय, जनकपुर (धनुषा, महोत्तरी, सर्लाही)
४.९.४ पशु क्वारेन्टाईन कार्यालय, काठमाण्डौ (त्रि.अ. विमानस्थल, तातोपानी, रसुवा, चितवन)
४.९.५ पशु क्वारेन्टाईन कार्यालय, विरगंज (रौतहट, बारा, पर्सा)
४.९.६ पशु क्वारेन्टाईन कार्यालय, भैरहवा (नवलपरासी, कपिलवस्तु, रूपन्देही)
४.९.७ पशु क्वारेन्टाईन कार्यालय, नेपालगंज (दांग, बांके, बर्दिया)
४.९.८ पशु क्वारेन्टाईन कार्यालय, गड्डाचौकी (कैलाली, कन्चनपुर, डडेल्धुरा, वैतडी, दार्चुला)

नोट: उत्तरी सिमावर्ती क्षेत्रका क्वारेन्टाइन नाकाहरू नेपाल-चीन संयुक्त टोलीले तोके अनुसार हुनेछ ।

क्वारेन्टाईन कार्यालयहरुले निम्नानुसारका कार्यहरु गर्नेछन् :

- पैठारी हुने पशु, पशुजन्य पदार्थ तथा पशु उत्पादन सामग्रीको निरिक्षण गरी क्वारेन्टाईन प्रमाण पत्र प्रदान गर्ने ।
- निकाशी हुने पशु, पशुजन्य पदार्थ तथा पशु उत्पादन सामग्रीहरूको आवश्यकता अनुसार स्वास्थ्य/सेनेटरी प्रमाणपत्रहरूको जांच गरी निर्यात गर्न सहयोग पुर्‍याउने ।
- रोगी भएको शंका लागेमा वा अस्वस्थकर पशु, पशुजन्य पदार्थ तथा पशु उत्पादन सामग्री सिमानामा वा कुनै निश्चित ठांउमा आईसोलेसन गरी रोग मुक्त वा स्वस्थकर भएको अवस्थामा मात्र पैठारी निकाशी गर्न प्रमाण पत्र प्रदान गर्ने ।
- क्वारेन्टाईनसम्वन्धि कार्यक्रम तथा ऐन नियम लागू गर्ने तथा उलंघन गर्ने व्यक्ति उपर मुद्धा दायर गर्ने ।
- संक्रामक पशु रोगबाट ग्रसित वस्तुको तह लगाउने र उक्त स्थल र पारवहनको साधनको नि:संक्रमण गर्ने ।
- स्थानीय स्तरमा भंसार, प्रहरी, स्थानीय जनप्रतिनिधी, जनता र व्यापारी आदिसंग समन्वय गरी क्वारेन्टाईन कार्यक्रम संचालन गर्ने ।
- ऐन नियम तथा मार्गदर्शन अनुरूप तोकिएको क्वारेन्टाईन क्षेत्रमा पशु क्वारेन्टाईनको व्यवस्थापन गर्ने ।

पशु सेवा विभाग अन्तर्गत हरेक विकास क्षेत्रको लागि १/१ वटा क्षेत्रीय निर्देशनालय रहेका छन् । यी निर्देशनालय र तिनका कार्यहरू निम्न प्रकारका छन् ।

क्षेत्रीय पशु सेवा निर्देशनालय, विराटनगर
क्षेत्रीय पशु सेवा निर्देशनालय, हरिहरभवन
क्षेत्रीय पशु सेवा निर्देशनालय, पोखरा
क्षेत्रीय पशु सेवा निर्देशनालय, सुर्खेत
क्षेत्रीय पशु सेवा निर्देशनालय, दिपायल

क्षेत्रीय निर्देशनालयका कार्यहरु

- क्षेत्र अन्तरगत संचालीत पशु सेवा इकाइहरूको कार्यक्रम संचालनमा समन्वय तथा सहजता ल्याउने ।
- नियमीत विषय विशेषज्ञतायूक्त सूपरिवेक्षण अनुगमन तथा प्राविधिक निर्देशन दिने ।
- अन्तरगतका निकायहरू (जिल्ला पशु सेवा कार्यालयहरू)मा प्रशासनिक तथा आर्थिक प्रशासनसम्वन्धि नियन्त्रण तथा अनुशासन पालना गराउने ।
- पशु सेवा सम्बन्धी विभिन्न निकायहरू विच सम्पर्क तथा समन्वय स्थापीत गरी (पशु विमा, ऐन नियम कार्यान्वयन, साधन श्रोतको साझेदारी इत्यादि) लक्षित वर्गलाई स्तरीय सेवा टेवा प्रदान गर्ने ।
- क्षेत्र अन्तरगत पशु सेवा कार्यक्रम संचालनको क्रममा आवश्यक उन्नत पशुपंक्षी, वीउ, भ्याक्सीन, औषधि आदिको माग आपूर्ति एवं श्रोत मिलान (Resource Matching) गरी कार्यक्रम संचालनमा सहजता प्रदान (Facilitate) गर्ने ।

प्रत्येक क्षेत्रीय पशु सेवा निर्देशनालय अन्तर्गत सम्बन्धीत क्षेत्रका जिल्ला पशु सेवा कार्यालयहरू रहनेछन् यस विभागको संगठन चार्ट अनुसूची २१ मा दिईएको छ ।

केन्द्रीयस्तरका महत्वपूर्ण आयोजनाहरू

वैदेशिक सहयोगबाट संचालित आयोजनाहरु
सामुदायिक पशु विकास आयोजना

सामुदायिक पशु विकास आयोजना ग्रामिण क्षेत्रमा गरिबी न्यूनिकरण गर्ने मुख्य उद्धेश्य लिएको सामुदाय केन्द्रीत आयोजना हो । ए.डि.बि.को ऋण सहयोगमा आ.ब. २०६१/६२ को श्रावण महिनादेखि लागु गर्ने तय भएतापनि ए.डि.बि.बाट ऋण प्रभावकारी हुन नसकी आ.ब. २०६२/६३ मात्र शुरू भएको थियो । बजारमूखि, लैंगिक समानता, सरकारी निजी साझेदारी, लचिलो आयोजना व्यवस्थापन, स्थानिय निकायको क्षमता अभिबृद्धि र वातावणीय व्यवस्थापन यस आयोजनाका सिद्धान्तहरू हुन । यस आयोजना संचालन निम्न तीन मोड्यूलमा आधारित थिए ।

१. सघन पशु उत्पादन:

तनहूं, लमजुङ्ग, बागलुङ्ग, गुल्मी, अर्घाखांची, पाल्पा, नवलपरासी, बांके, बर्दिया, सुर्खेत, प्यूठान, सल्यान, दैलेख, रोल्पा, रूकुम, जाजरकोट, कैलाली, कन्चनपुर, डंडेलधुरा, डोटी, बैतडी र अछाम जिल्ला गरी २२ जिल्लाहरूमा सघन पशु बिकास कार्यक्रम लागू भएका थिए ।

२. प्रशोधन,बजारीकरण र व्यापारिकरण:

झापा, मोरङ्ग, सुनसरी, सप्तरी, सिरहा, महोत्तरी, धनुषा, सर्लाही, बारा, पर्सा, रौतहट, चितवन, नवलपरासी, काठमाण्डौ, ललितपुर, नुवाकोट, काभ्रे, कास्की, रूपन्देही, कपिलबस्तु र दाङ्ग गरी २१ जिल्लाहरूमा पशुजन्य पदार्थको प्रशोधन र बजार बिकाससम्बन्धि कार्यक्रम संचालन गरीएका थिए ।

३. बहुक्षेत्रिय उच्च पाइलट आयोजना:

जुम्ला, मुगु हुम्ला, दार्चुला र बझाङ्ग गरी ५ जिल्लामा Multi-Sectors लाई समाबेश गरी उपयुक्त Livestock based प्रबिधि प्याकेज तयार गर्न Action Research शुरूवात गरीएको थियो ।

आयोजनाको उद्देश्य

यस आयोजनाले १६४००० परिवारहरूको खाद्य सुरक्षा, पोषण, आयस्तर र रोजगारीको अवसरहरूमा सुधार ल्याउने उद्धेश्य राखिएको थियो ।

अपेक्षित उपलव्धी र फाइदाहरु

- पशु उत्पादकत्वमा बृद्धि,पशुजन्य पदार्थको प्रशोधन र बजारीकरणका क्रियाकलापहरूबाट जम्मा १६४००० घरपरिवारहरू प्रत्यक्षरूपमा लाभान्वित हुने
- आयोजनाको अन्ततिर गरिव परिवारहरूको प्रति व्यक्ति आय रू २९२५ मा ५० प्रतिशतले बृद्धि हुने
- आयोजना लागु भएका क्षेत्रहरूमा ६ बर्ष मुनिका बालबालिकाको पोषणमा २० प्रतिशतले बृद्धि हुने ।
- ५००० देखि ६००० सम्मका नयां रोजगारीका अवशरहरू सृजना हुने १७०० पशु व्यवसायहरूको बिकास हुने ।

आयोजनाको संभागहरु

१. संस्थागत विकास र क्षमता अभिबृद्धि

स्थानिय गैर सरकारी संस्थाहरू/सामुदायिक संस्थाहरूसंग साझेदारीमा कार्यक्रम कार्यान्वयनका लागि पशुको पकेट क्षेत्र पहिचान, आयोजनाहरको सम्पुर्ण क्रियाकलापहरूमा महिला सहभागिता न्यूततम ३५ प्रतिशतसम्म बृद्धि, सामुदायिक पशु सहायकरूको विकास र परिचालन, पशु सेवा विभागका कर्मचारी/कृषक समुह/साझेदारी गैर सरकारी संस्थाहरू/सामुदायिक संस्थाहरू/निजी पशु व्यवसायिहरूको क्षमता अभिबृद्धि

२. पशुको उत्पादकत्वमा सुधार

घासेबालीको आपुर्तिमा बृद्धि, ठेक्कमा घासेबाली बीउ उत्पादकहरूको पहिचान र परिचालन, लघु बित्त प्रवाह गर्ने मुख्य संस्थाहरू र लघु बित्त संस्थाहरूद्धारा कृषकहरूमा लघु ऋणको प्रवाह

३. पशु जन्य पदार्थको प्रशोधन र बजारिकरण

खुद्रा दुध केन्द्रहरू/चिस्यान केन्द्रहरू/बधशालाहरू। बधस्थलहरू/मासुपसलहरू/जिउंदो पशुको बजारमा सुधार तथा निर्माण/कुशल पशु स्वास्थ्य सेवाहरूको लागि भेटेनरी र पारा भेटेनरीहरूको क्षमता अभिबृद्धि

४. उच्च पहाड जिबिकोपार्जन पाइलट प्रोजेक्ट

पहिलो दुई बर्षमा उच्च पहाडी जिल्लाहरूको लागि बहुपक्षिय आयोजना संचालनका निम्ति मेडेल तयार गर्ने र बाकी चार बर्षमा उक्त मोडेल पांच जिल्लामा कार्यान्वयन गर्ने ।

५. आयोजना व्यवस्थापन सेवाहरु

प्रोजेक्ट मैनेजर र नेपाल सरकारका कर्मचारीहरू रहेको केन्द्रीय कार्यालयको स्थापना साथै आयोजनाका क्रियाकलापहरू संचालन र पशु क्षेत्रका नीतिहरू बिश्लेषण गर्न सक्षम दक्ष कन्सल्टेन्टहरूको नियुक्तीद्धारा आयोजना व्यवसापन गर्नुको साथै २१ पशुजन्य पदार्थ प्रशोधन तथा बजारीकरणको कार्यक्रम संचालन गर्ने ।

आयोजनाको बिशेषताहरु

पशु सेवा कार्यक्रम संचालन गर्नुभन्दा अगाडि सामाजिक परिचालनलाई महत्व दिइएको थियो । तेश्रो पशु विकास आयोजनामा उत्कृष्ट रहेका चारवटा जिल्लाहरू: लमजुङ, तनहुं, पाल्पा र नवलपरासीका सफल कामहरूलाई नमुनाको रूपमा लन्य आयोजना लागु भएका जिल्लाहरले अनुशरण गरिएको थियो । पशु पकेटहरू बस्तुमा आधारित भन्दा क्षेत्रमा आधारित भएका थिए जसले गर्दा पशुको पकेट क्षेत्रहरूको छनौटमा समाजका गरिव समुहरूले बढि समाबेश र सहभागी भएका थिए । पशु विकासका कार्यक्रमहरू आवश्यकता अनुसार अन्य निकायहरूसंग समन्वय गरी संचालन भएको थियो ।

बितिय श्रोत व्यवस्थापन

गरिबी न्यूनिकरण गर्ने मुख्य लक्ष्य रहेको यस आयोजना अवधिमा ३३ मिलीएन अमेरिकन डलर खर्च हुने अनुमान गरिएको थियो । जस मध्ये ए.डी.बी.बाट २० मिलियन डलर ऋण प्राप्त हुनेछ । बाकी रकम

मध्ये नेपाल सरकारले ५ मिलियन, ग्रामिण लघु बित्त विकास केन्द्रले र अन्य लघु बित्त प्रबाह गर्ने संस्थाहरले ६.५ मिलियन खर्च र अन्य लाभान्बित कृषहरूले १.५ मिलियन व्यहोर्ने ।

कार्यान्वयन निकाय

पशु सेवा विभागले पशु सेवा प्रसार कार्यक्रमहरू र रूलर माइको फाइनान्स डेभलपमेन्ट सेन्टरले लघु बित्त ऋण प्रबाह गर्ने कार्यकारी संस्था रहेको थियो ।

मूख्य मूख्य कार्य

आ.व. ०६२/६३ मा २२ जिल्लाहरूमा ३८२ कृषक समितिमा आबद्ध १८७७ कृषक समूहरूमा कुल २१४३२ कृषक परिवारहरू कार्यक्रममा प्रत्यक्ष सहभागी भएका थिए । कृषक समुहमा महिला सहभागिता ६४ प्रतिशत रहेको थियो । बाखा पैंचो कार्यक्रमबाट २१ जिल्लाका मुक्त मकेया (बांके, कैलाली र कंचानपुर) दलित महिला तथा बिपन्न परिवारहरू (रोल्पा बाहेक) प्रत्यक्ष लाभान्वित भएका छन् । GIS based गरिबी तथा सामाजिक मानचित्र तयार २७ जिल्लाको संपन्न भएको छ साथै सघन पशु उत्पादन कार्यक्रम लागु हुने १४ जिल्लाको Base-line Survey भएको थियो। High Altitude Livelihood Pilot project अन्तरगत कर्णालीका तीन जिल्ला सहित कुल ५ जिल्ला (जुम्ला, हुम्ला, मुगु, दार्चुला, बभ्काङ) मा समस्या तथा अवसर पहिचान अध्ययनको चालनी भएको थियो ।

आ.व. ०६३/६४ मा ३६७ वटा पशुपालन कृषक समिती गठन भई २०२७९ कृषक परिवार प्रत्यक्ष लाभान्वित भएका थिए । यसमा महिला कृषको सहभागिता ६० प्रतिशत रहेको छ । त्यस्तैगरी आ.व.०६४।६५ मा ४१६ कृषक समिती अन्तरगत २०९९ कृषक समुह गठन तथा ११४ वटा **NGO** लाई कार्यक्रममा सहभागी गराइएको थियो । १२ वटा **Bottom up Planning** गरिएको थियो ।

आ.व.०६५।६६ मा ९३३ कृषक समिती अन्तरगत २९६० कृषक समुग गठन भई ३२९४५ कृषक परिवार प्रत्यक्ष लाभान्वित भएका थिए । यसमा महिला कृषको सहभागिता ६६.५ प्रतिशत रहेको साथै दलित घरपरिवारको सहभागिता २७.१ र जनजातिको २८.६ रहेको छ । २७१ जना **CLA** लाई तालिम दिई २७१ जनालाई परिचालन गरिएको थियो । २२ जिल्लामा **d-LATs** गठन भएका छन् । ५५ वटा **Bottom up Planning** गरिएको थियो । १८८ जनालाई बाखा श्रोत बिकास तालिम दिइएको थियो । त्यस्तेगरी ८१ वटा घांस श्रोत बिकास केन्द्रको बिकास भएको थियो ।

आ.व.०६६।६७ मा ४३६ कृषक समिती अन्तरगत १६४७ कृषक समुह गठन भई २१८७४ कृषक परिवार प्रत्यक्ष लाभान्वित भएका थिए । यसमा महिला कृषको सहभागिता ६६.५ प्रतिशत रहेको साथै दलित घरपरिवारको सहभागिता सहभागी २३.८ प्रतिशत, जनजातिको २७.३ प्रतिशत र अन्य ४८.८ प्रतिशत रहेको थियो । २७१ जना **CLA** लाई तालिम दिई २७१ जनालाई परिचालन गरिएको थियो । २२ जिल्लामा **d-LATs** गठन भएका छन् । ९१ वटा **Bottom up Planning,** गरिएको थियो १४ **Model Dairy farm** लाई सहयोग गरिएको थियो जसअनुसार झापा, मोरङ र दाङमा १/१, चितवन, नवलपरासी, रूपन्देहीमा र तनहुमा २/२ र कास्कीमा ३ रहेका छन् ।

अन्तमा यस आयोजनाको ५ बर्ष अवधिलाई नियाल्दा २५३४ पकेट/कृषक समिती, १०४२९ कृषक समूह गठन भई ११८७८९ घरपरिवार लाभान्वीत भएका थिए जसमा ६१.९ प्रतिशत महिला सहभागिता भएको थियो । जसमा २६.९ प्रतिशत दलित, २७.४ प्रतिशत जनजाती र बाकी अन्यको सहभागिता भएको थियो । ३१२ जना **CLA** लाई तालिम दिइ २७२ जनालाई परिचलन गरिएको थियो । जसमा तालिम प्राप्त गर्ने कुल संख्यामा महिलाको सहभागिता ६३ प्रतिशत थियो भने परिचालन हुनेमा ५८ प्रतिशत महिला थिए । २२ जिल्लामा **d-LATs** गठन भएका थिए । १५८ वटा **Bottom up Planning,** गरिएको थियो । नवलपरासी, अर्घाखाचि, तनहु र बाके गरी ४ जिल्लामा ५४६ जना कृषकलाई बाखा श्रोत केन्द्र व्यवस्थापनको तालिम प्रदान गरिएको थियो जसमा ७८ जना महिलाको सहभागी थियो । ११३ जनाले श्रोत व्यक्तिको रूपमा तालिम लिने मौका पाए । पशुपालन कार्यमा सहकारीताको बिकासको लागि २४८ जनालाई सहकारी संबन्धी तालिम प्रदान गरिएको थियो । ४१६ मासु पसल सुधार/स्थापना को लागि, ४६ बध्यस्थल सुधार/स्थापनाको लागि सहयोग प्रदान आयोजनाबाट भएको थियो । १४ **Model Dairy farm** ले सहयोग पाएका थिए ६४ वटा पशु हाट बजार सुधारमामा सहयोग आयोजनाबाट भएको थियो । आयोजना अवधिमा नेपाल सरकार तर्फ ४४८३१७५४ हजार र ए.डि.बि. तर्फ ९८८८७४.०९ हजार गरी कुल १४३७१९१.६३ हजार खर्च भएको रेकर्डबाट देखिन्छ ।

कवुलियती वन तथा पशु विकास कार्यक्रम (पशु सेवा तर्फ)

पृष्ठभुमि

यस कार्यक्रम शूरूहुनु भन्दा पहिला पहाडी कबुलियती वन तथा चरन विकास आयोजनाको रूपमा सन् १९९० देखि सन् २००० सम्म १० बर्षको लागि संझौता भई सन् १९९२ देखि कृषि विकासको लागि अन्तरराष्ट्रिय कोषको (IFAD) को २ करोड ४ लाख अमेरिकी डलरको अनुदान सहयोगमा संचालन भएको थियो । यो आयोजना सन् २००१ को जुन महिनासम्म विस्तार भएको थियो । यसले काभ्रे, मकबानपुर, सिन्धुपाल्चोक, रामेछाप, धादिङ्ग, दोलखा, सिन्धुली, तनहुं, चितवन र गोरखा गरी १० जिल्लाहरूमा कार्यक्रम संचालन गरेको थियो । वन विभाग, कृषि विकास बैक, नेपाल कृषि अनुसन्धान परिषदसंग सवन्वय गरी एकृकित रूपमा कार्य सन्चालन भएको थियो । आ.ब ०५८/०५९ मा यस आयोजना समाप्त भयो र आ.व. २०५९/६० मा १६ जिल्ला र आ.ब.०६०/६१ देखि अधिराज्यको पांचथर, भोजपुर, तेह्रथुम, ओखलढुङ्गा, खोटाङ्ग, सिंधुली, रामेछाप, दोलखा, सिन्धुपाल्चोक, काभ्रे, धदिङ्ग, चितवन, मकवानपुर, गोरखा, तनहूं, लमजुङ्ग, सल्यान, रूकुम, रोल्पा, प्यूठान, जाजरकोट, दैलेख, आछाम, डोटी, बैतडी र डडेधुरा गरी २६ जिल्लाहरूमा नेपाल सरकारको श्रोतबाट संचालन भएको थियो ।

आ.व. ०६२/६३ देखि पहाडी कबुलियती बन तथा चरन बिकास आयोजनाको बिस्तारित तथा निरन्तरताको रूपमा कबुलियती वन तथा पशु विकास कार्यक्रम सन् २००५/६ देखि २०१२/१३ सम्म गरी ८ बर्षको लागि आएको छ ।

कार्यक्रमका लक्ष्य तथा उद्देश्य

कार्यक्रमको समग्र लक्ष्य २२ जिल्लाका ४४३०० गरिब घरधुरीलाई कबुलियती बन क्षेत्र उपलव्ध गराई त्यस मार्फत बन पैदावार र पशुधनमा बृद्धिल्याई गरिवी न्यूनिकरण गर्ने रहेको छ ।

कार्यक्रमका क्षेत्र

पूबान्चल बिकास क्षेत्र: पांचथर, तेह्रथुम,भोजपुर, खोटाङ र ओखलढुङ्गा ।
मध्यमान्चल बिकास क्षेत्र: सिन्धुली, मकवानपुर, चितवन, धादिङ, सिन्धुपाल्चोक, काभ्रे, दोलखा र रामेछाप ।
पशि्चमान्चल बिकास क्षेत्र: लमजुङ, तनहुं र गोर्खा ।
मध्यपशि्चमान्चल बिकास क्षेत्र: प्युठान र सल्यान
सुदुर मध्यपशि्चमान्चल बिकास क्षेत्र: अछाम, डोटी, डडेलधुरा र बैतेडी

लक्षित समूह

कार्यक्रम लागु हुने २२ जिल्लामा बसोबास गर्ने ५३ लाख १० हजार जनसंख्या मध्ये २० लाख ५५ हजार जनसंख्या (४८००००घरधुरी) यस कार्यक्रमका लक्षित समुदाय हुन्। लक्षित समेदायलाई खाद्यन्नको अभाव,जमिन र पशु धनका आधारमा मूख्यतय ३ बर्गमा छुट्टाइएको छ । १. अति गरिव: बर्ष दिनमा २-३ महिना खान पुग्ने, २. कम गरिव: बर्ष दिनमा ४-५ महिना खान पुग्ने, र ३. गरिव: बर्ष दिनमा ६-८ महिना खान पुग्ने । उल्लेखित बर्ग भित्र पर्ने आश्रित परिवार सहितका महिला घरमुली भएका तथा पिछडिएका जनजाती तथा दलित बर्गलाई बिशेष प्राथमिक्ता साथ कार्यक्रममा सहभागी गराइने छ ।

कार्यक्रमको लागत र लगानी व्यवस्था

IFAD को ऋण सहयोग: १ करोड ४ लाख ९० हजार अमेरिकी डलर (८२.१%)
IFAD को अनुदान सहयोग: १२ लाख २० हजार अमेरिकी डलर (९.६%)
नेपाल सरकारको योगदान: १० लाख ५० हजार अमेरिकी डलर (८.२%)

लाभान्वित समूहको योगदान: १४ हजार अमेरिकी डलर (०.१%)
कार्यक्रमको जम्मा लागत: १ करोड २७ लाख ७० हजार अमेरिकी डलर (ब्याजदर ०.७५% प्रति बर्ष र EIRR: १६.३%)

कार्यक्रमका संभागहरु

कबुलियति वन तथा समूह गठन, पशु विकास, ग्रामिण बितिय सेवा, कार्यक्रम व्यवस्थापन र समन्वय

पशु विकास संभाग

यस संभाग पशु सेवा विभाग अन्तरगत पर्दछ र यसका तीन उप-संभाग छन्।
१. बाखा उत्पादन: निश्चीत मापदण्ड पुरा गर्ने कबुलियती वन समूहका घरधुरीले २ वटा बयस्क पाठी र उपयुक्त समूहले १ वटा बोका प्राप्त गर्नेछन् ।
२. पशु विकास तालिम र सेवा
३. पशु सेवा कार्यक्रम कार्यान्वयमा सहयोग
आ.व. ०६२/६३ मा समाज परिचालन तालिम ९९ जना, कबुलियती बनमा पशुपालन तालिम २२ पटक र स्टाइलो घांसको बिउ बितरण ४११५ के.जि भएको थियो ।
आ.व. ०६३/६४ मा ५६१९ वटा बोका बाखा बितरण गर्ने लक्ष्य रहेकोमना ५५९० वटा बोका बाखा बितरण भएको थियो । कबुलियती बनमा पशुपालन तालिम १६५५ पटक, घासेबाली बिउ उत्पादन तालिम १०० जना कृषकहरूलाई दिएको दिई स्टाइलो घांसको बिउ ४६५० के.जि बितरण भएको थियो ।

त्यस्तैगरी आ.व ०६५।६६ मा बाखा बितरण गर्ने लक्ष्य ११८०६ रहेकोमा ११६७६ वटा बाखा बितरण भएको थियो भने बोका ७३९ मा ६९७ वटा मात्र बितरण भएको थियो । कबुलियती बनमा पशुपालन तालिम १६८० पटक, भएको थियो । ४६ हजार बोका बाखा तथा पाठापाठीमा बिभिन्न खोप लगाइएको थियो । ।

आ.व ०६६।६७ यस कार्यक्रम अन्तरगत १६६० पटक कबुलियति समुहमा पशुपालन तालिम १ दिने, १५३७५ वटा बाखा बितरण, ७७२ वटा बोका बितरण, ४४ हजार बोका बाखामा खोप र ३० हजार १ सय बोका बाखालाई आकस्मिक उपचार गरिएको थियो ।

एभियन इन्फलुएन्जा नियन्त्रण आयोजना

यस कार्यक्रम आ.ब ०६३/०६४ देखि २०६७/६८ सम्म ४ बर्षको लागि विश्व बैंकको सहयोग अनुदानमा संचालन हुनेछ ।

कार्यक्रमका लक्ष्य तथा उद्देश्य

एभियन इन्पलुएन्जा रोगका रोगथाम तथा नियन्त्रण गरि घरपालुवा कुखुरा तथा अन्य चराचुरीबाट मानिसमा सर्न सक्ने संक्रमणलाई न्यून गर्न तथा रोगको संक्रमण वा संक्रमणको आशंका उत्पन्न स्थितिबाट हुने पशुजन्य तथा मानव क्षती नियन्त्रण गर्न ।

मूख्य मूख्य कियाकलाप

Surveillance and Epidemiological Investigation

- प्रत्येक बर्ष ४००० ग्रामिण र ६००० व्यवसायिक कुखुराबाट नमुना संकलन गरी परिक्षण गर्ने छन्
- त्यस्तै गरी जंगली तथा माइग्रेटरी पंक्षीहरूमा प्रति महिना अनुगमन र नमुना संकलन हुनेछ ।

Strengthening of Animal Quarantine Services

- क्वारेन्टाइन सुदृढिकरण कार्यक्रम अन्तरगत ९ वटा क्वारेन्टाइन कार्यालय

- ❖ २५ वटा क्वारेन्टाइन चेकपोष्टहरूलाई सुदृढिकरण गरिनेछ ।
- ❖ यसबाट सिमाना पारीबाट आयात हुने पंक्षी, पंक्षीजन्य पदार्थबाट नेपालमा एभिएन इन्फ्लुएन्जा रोग प्रवेश हुने संभावान न्यून हुनेछ ।

Strengthening Capacity of the Veterinary Laboratory Net work

- ❖ नेपालमै OIE को Standerd अनुसार BSL-3 प्रयोगशाला निर्माण हुनेछ ।
- ❖ RVL, NADIL, TADs Lab, CVL BSL-2 सुदृढिकरण गरिनेछ ।
- ❖ त्यहांका कर्मचारी तथा बैज्ञानीकहरूलाई तालिम सेवा उपलव्ध गराई स्वदेशमै स्तरिय प्रयोगशाला सेवा उपलव्ध भै HPAI को सब टाइप H5N1निदान हुनेछ

Control and Containment of HPAI and Strengthening field Veterinary Services

- ❖ ७५ जिल्लामै Rapid Response Team खडा गरी Containment Plan अनुसार कार्य गर्न पूर्ण तयारमा राखिने छ ।
- ❖ RRT Team संग आवध १२०० जनालाई तालिम उपलब्ध गरमइने छ ।
- ❖ दैकिब प्रकोप नियन्त्रण अन्तरगत पर्ने हुंदा स्थानीय विकास मन्त्रालय, गृह र स्वास्थ्य मन्त्रालय समेतको उतिकै दायित्व भएकोले जिल्लास्तरका ७५ वटै जिल्ला दैबी उधार समितीको सबै सदस्यलाई तालिम प्रदान गरीने छ ।
- ❖ जोखिमको आधारमा ३ भागमा बर्गीकरण गरी सोही अनुरूपको RRT गठन गरिने छ ।

  १) २६ जिल्लालाई अति जोखिम यसमा २० जना टिम हुनेछ ।
  २) ३४ जिल्लालाई मध्यम जोखिम यसमा १० जना टिम हुनेछ ।
  ३) १५ जिल्लालाई कम जोखिम यसमा ५ जना टिम हुनेछ ।

- ❖ नेपालमा H5N1 सब टाइप BSL-3 प्रयोगशालाबाट प्रमाणित भएको खण्डमा नेपाल सरकारले संकटकालको कार्य अगाडी बढाई अबिलम्व जिल्ला पशु सेवा कार्यालय सजग भई Control Containment/Stamping Out लगायतका कार्यहरू संचालन गर्ने छ ।

Public Awareness, Information and Communication

- ❖ ग्रा.प.स्वा.का. ६००० तथा १०००० कृषक समूहलाइ्र तालिम दिई ग्रामिण तथा जंगली चराहरू बारे जानकारी गराई Participatory Disease Intelligence Consituency गठन हुनेछ ।
- ❖ त्यस्तैगरी ५०० भेटेनरी/लाइभस्टकका अधिकृत स्तरका ३००० पाराभेट तथा १०० बन्यजन्तुमा काम गर्ने प्राबिधिकहरूलाई एभिएन इन्फ्लुएन्जा रोग बारे तालिम प्रदान गरिनेछ ।

आ.व ०६५/६६ बिभिन्न प्रयोगशालको लागि ९ वटा जेनेटर खरिद, गाडी खरिद १२, मोटरसाइकल ५१ वटा, ग्रामिण कुखुरा सर्भिलेन्स ४४७ पटक, व्यवसायिक कुखुरा सर्भिलेन्स ४१६ पटक, जंगली चराको सर्भिलेन्स ८१ पटक, नमुना संकलन तथा परिक्षण क्रमश ५१११, ४७९३ र १४१७ संख्यामा भएको थियो । त्यस्तै क्वारेन्टाइन सुदृडिकरण कार्यक्रम, प्रयोगशाला सेवा सुदृडिकरण कार्यक्रम, फिल्ड भेटेनरी सेवा सुदृडिकरण कार्यक्रम संचालन भएको थियो । साथै झापा जिल्लामा रोग देखापरेकोले रोग नियन्त्रणको लागि स्टयाम्पीङ आउट कार्य भएको थियो ।

आ.व ०६६/६७ मा उच्च जोखिम २६ जिल्ला र मध्य जोखिम १८ जिल्लामा एक्टीभ सर्भिलेन्स १२ महिना भरीनै संचालन भएको थियो । १२५४० संख्यामा पंक्षीहरूको ल्यावमा नमुना परिक्षण भएको थियो । १ पटक क्षतिपूर्ति कोषको व्यवस्थापन भएको थियो ।

यस आयोजनाको Annual Report 2009/10 मा उल्लेख भएअनुसार Nov 16, 2008 देखि May 31, 2010 सम्मको प्रगति विवरण तल तालिकामा दिइएको छ ।

<table>
<tr><th rowspan="2">Indicators</th><th colspan="2">Baseline Value</th><th rowspan="2">Progress till May 31, 2010</th><th colspan="2">End-of-Project Target Value</th></tr>
<tr><th>Number/ Text</th><th>Date</th><th>Number/Text</th><th>Date</th></tr>
<tr><td>PDO Indicators</td><td></td><td></td><td></td><td></td><td></td></tr>
<tr><td>National capacity enhanced for the prevention and early detection of Highly Pathogenic Avian Influenza (HPAI)</td><td>Inadequate capacity</td><td>11/07/2007</td><td>In country trainings
Officer level: 835
Paravet: 3377
VAHW: 5791
PDIC: 9914
RRT: 225
Overseas
• Training/Tour: 72 persons
• Lab capacity development BSL2 & upgrading of other lab are in final stage of completion.
• Diagnosis of HPAI in Central and regional labs are 90% consistent with OIE reference lab.
• Logistics and operational supports for quarantine are about to be completed.
• Surveillance based on revised mode is going on and is found to be effective.
• Successful control and containment of two outbreaks in 2009 and seven in 2010.
• All above activities and necessary revisit of SOP, Order related to HPAI are the facts that indicate that national capacity has been enhanced for the prevention and early detection of Highly Pathogenic Avian Influenza.</td><td>100%</td><td>07/21/2011</td></tr>
<tr><td>Intermediate Outcome Indicators</td><td></td><td></td><td></td><td></td><td></td></tr>
<tr><td>1. Surveillance and Epidemiological Investigation: Regular flow of samples according to National Surveillance Plan</td><td>200 samples tested per year</td><td>11/07/2007</td><td>• 39078 samples were received in CVL and RVLs (FY 2064/65- 9265, FY 2065/66- 11321 and FY 2066/67 May 31-18551)
• 33059 received samples were tested in CVL & RVLs.</td><td>50160 samples will be tested</td><td>07/21/2011</td></tr>
<tr><td>2. Animal Quarantine Service: 24 functional check posts and 8</td><td>0</td><td>11/07/2007</td><td>100 percent functional.
Improvement of physical structure as well as capacity building is on going.</td><td>100 percent functional</td><td>07/21/2011</td></tr>
</table>

patrolling teams active across Nepal-India border checking on poultry movement.					
3. Laboratory Service: The results of the samples tested are 90 percent consistent with OIE Reference Laboratory results.	0%	11/07/2011	Total 171 positive samples (FY 065/66- 95 and FY 066/67- 76) were sent to OIE Reference lab for confirmation. Consistency of the result from CVL is found to be 90% with that from OIE Reference lab.	90%	07/21/2011
4. Communication Activities: Positive behavior change among poultry farmers, and general population		11/07/2007	• Knowledge on washing hands after touching poultry increased from 43% in baseline to 51% • Knowledge about modes of transmission like not washing hands with soap and water after handling poultry increased from 29% in baseline to 36%. • Hand washing with soap and water after slaughtering poultry has increased from 83% in baseline to 87%. • Practice of keeping poultry behind the fence has increased to 66% as compared to only 44% in the baseline. • Only 9% reported that children are allowed to play with the poultry as compared to 17% in the baseline. • Practice of proper disposal of dead poultry has increased from 1.6% in baseline to 15%. • Reporting practice for sick or dead poultry has increased from 67% to 71%. • 72.8% increase among household members who reported that they recall hearing/seeing messages on poultry. • 44.6% mentioned hearing the messages on AHI on radio and 70.7% on TV. However, only 13.2% (5.5% urban and 22% rural) reported seeing IEC materials. (Formative vs. Mid term Assessments- Key findings by UNICEF).	80%	07/21/2011
5. Compensation: 100% farmers received the promised compensation amount within ten days of	0	11/07/2007	• 100% compensation was disbursed in two outbreaks in Jhapa as per Bird Flu Control Order. • 100% compensation was disbursed as per new amendment of Bird Flu Control Order in 2010 except in Pokhara and Fattepur outbreaks.	100%	07/21/2011

culling (for backyard flocks) & within 35 days (for commercial farms) according to Bird Flu Control Order 2007.					
6. Project Management and Coordination Activities: All project implementation progress reports and annual financial audit reports prepared & submitted in timely.	0	11/07/2007	Project implementation report for the first, second and third trimester 2009/2010 was already submitted. Annual financial audited reports for 2008/09 submitted in timely manner.	Yes	07/21/2011

उच्च पहाड कृषि व्यवशाय तथा जिबिकोपार्जन सुधार आयोजना (HIMALI)

पशु बिकास, कृषि बिकास तथा जडिबुटीमा आधारित उच्च पहाडमा हुने बिशेष उत्पादन (Niche Products) को Value Chain Development द्धारा त्यहाका बासिन्दाहरूको आय आर्जन तथा जिबिकोपार्जनमा सुधार ल्याई गरिबी न्यूनिकरण गर्ने उद्धेह्यले ए.डि.बि. को अनुदान सहयोगमा उच्च पहाड कृषि व्यवशाय तथा जिबिकोपमर्जन सुधार आयोजनाको PPTA अन्तरगत डिजाइन तथा कार्यान्वयन प्लान गर्ने कार्य शूरू भएको छ । यस कार्यमा ३ वटा कम्पोनेन्ट हुनेछन् । १. बिशेष उत्पादन Niche Products को Value Chain Development 2. Rangeland Management तथा Orchad लगायत जलाधार व्यवस्थापन तथा उपयुक्त भू उपायोगद्धारा त्यहांका बासिन्दाहरूको जिबिकोपार्जनमा दिगो सुधार गर्ने । ३. आयोजनाको डिजाइन तथा कार्यान्वयन गर्ने । आयोजनाले Inception Workshop पुरा गरेको छ । आयोजनाले १० जिल्ला जुम्ला, मुगु, हुम्ला, डोल्पा, मुस्ताङ, मनाङ, रसुवा, दोलखा, सोलुखुम्बु तथा संखुवासभा जिल्लाहरू समेट्ने छ ।

नेपाल सरकारको श्रोतबाट संचालित आयोजनाहरु

गरिबी निवारण : व्यवसायोन्मुख बाख्रापालन कार्यक्रम

आ.व. २०५७/५८ देखि ७ वर्षे कार्यक्रमको रूपमा ग्रामिण क्षेत्रको गरिवी निवारणको लागि व्यवसायोन्मुख बाख्रापालन कार्यक्रम आयोजनाको रूपमा संचालन भइरहेको छ । यस आयोजनाको उद्धेश्य २४,२०० परिवारको गरिवी निवारण गर्ने, ४८,४०० रोजगारीको अवसर श्रृजना गर्ने, ८० वटा निजी फार्ममा बाख्राको स्रोत विकास गर्ने र वर्षेनी ५ लाख बाख्रा बोकाको छिमेकी राष्ट्रवाट हुने आयातलाई प्रतिस्थापन गर्ने रहेको छ । आयोजनाको प्रथम चरण आ.व. २०५७/५८ देखि शुरू भई २२ जिल्लाहरू (सिराहा, सप्तरी, उदयपुर, सर्लाही, काभ्रे, मकवानपुर, अर्घाखांची, बाग्लुङ्ग, नवलपरासी, दाङ्ग, सुर्खेत, बांके, जाजरकोट, रूकुम, रोल्पा, प्यूठान, सल्यान, कैलाली, कन्चनपुर, बझाङ्ग, बाजुरा र डंडेलधुरा) मा यो सन्चालन भएको छ भने दोस्रो चरण अन्तर्गत आ.व. २०५९/६० देखि थप १३ जिल्लाहरू (मोरङ्ग, झापा, महोत्तरी, धनुषा, रौतहट, बारा, धादिङ्ग, सिन्धुपाल्चोक, लमजुङ्ग, गुल्मी, स्याङ्जा, म्याग्दी र बर्दिया) मा आयोजनाको कार्यक्रम विस्तार गर्ने लक्ष्य रहे तापनि सो हुन सकेन । आ.ब. ०६०/६१ मा धनकुटा र आ.ब. ०६१/६२ मा ९ जिल्ला थप भई आ.ब. ०६३/६४ सम्म ३२ जिल्लाहरूमा कार्यक्रम संचालनमा रहेकोमा थियो ।

मुख्य मुख्य कार्यहरु

- गरिव/निर्धन परिवार छनौट गरी बाख्रा साटासाट कार्यक्रम अन्तर्गत प्रजनन् योग्य बाख्री र बोका प्रजनन्को लागि अनुदानको रूपमा वितरण गर्ने र २ वर्षको अवधि पछि वितरित परिवारबाट वितरण गरिएको संख्या, जात र उमेरको बाख्रा अन्य परिवारमा साटासाट गर्ने ।
- आयोजना अवधिमा प्रत्येक जिल्लाहरूमा ५ वटा व्यावसायीक बाख्रा फार्म खडा गर्ने ।
- बैंकको व्यावसायीक ऋण लगानीमा प्रथम चरणमा ४० वटा र दोस्रो चरणमा ४० वटा बाख्रा स्रोत विकास फार्महरू स्थापना गर्ने ।
- कार्यक्रममा संलग्न प्राविधिकहरूलाई बाख्रापालनसम्वन्धि तालीम गराई दक्ष जनशक्ति तयार गर्ने ।

मुख्य उपलब्धीहरु

आ.व. २०५७/५८ मा २१५३४ बाख्रा वितरण भयो भने आ.व. २०५८/५९ मा अघिल्लो आ.व.मा वितरीत बोका बाख्राको क्षतीपूर्ति स्वरूप ९९० वटा बोका बाख्रा वितरण गरिएको रेकर्ड उत्पादन निर्देशनालयबाट प्राप्त भएको छ । आ.व. २०५९/६० मा ७५३३ बाख्रा वितरण भएको देखिन्छ । त्यस्तै गरी आ.ब. ०५९/६० मा १७३०० बाख्रा/बोका बितरण गर्ने लक्ष्य रहेकोमा ७५३३ वटा र आ.व. ०६०/६१ मा १५६० वटा बाख्रा/बोका बितरण गर्ने लक्ष्य रहेकोमा १३५७ वटा बाख्रा/बोका मात्र बितरण भएको देखिन्छ । त्यस्तैगरी आ.व. ०६१/६२ मा ११७२ वटा बाख्रा/बोका बितरण गर्ने लक्ष्य रहेकोमा ११२४ वटा बाख्रा/बोका मात्र बितरण भने ०६२/६३ मा १७१८ वटा बाख्रा/बोका बितरण गर्ने लक्ष्य रहेकोमा १५८४ वटा बाख्रा/बोका मात्र बितरण मा भएको उत्पादन निर्देशनालयको रेकर्डबाट देखिन्छ । ०६३/६४ मा १६०६ वटा बाख्रा/बोका बितरण गर्ने लक्ष्य रहेकोमा १६०६ वटा बाख्रा/बोका मात्र बितरण मा भएको उत्पादन निर्देशनालयको रेकर्डबाट देखिन्छ । हाल यस कार्यक्रम निक्षेपित कार्यक्रम अन्तरगत संचालमा रहेको छ ।

राष्ट्रिय पि.पि.आर. नियन्त्रण आयोजना

देशमा वर्षेनी बढ्दै गई रहेको भेडा तथा बाख्राहरूमा लाग्ने पि.पि.आर. रोगको महामारीलाई नियन्त्रण गर्न नेपाल सरकारले आफ्नै श्रोतबाट आ.व. २०५८/५९ देखि २०६४ आषाढ मसान्तसम्म राष्ट्रिय पि.पि.आर. नियन्त्रण आयोजना संचालनमा रहेको थियो । यस आयोजनाको प्रमुख उद्धेश्य देशमा महामारीको रूपमा रहेको पि.पि.आर. रोगलाई नियन्त्रण गरी यसबाट भेडाबाख्रापालन व्यवसायमा परेको नकारात्मक असरलाई नियन्त्रण गर्ने, आयात प्रतिस्थापन तथा देशमा बढीरहेको मासुको माग आन्तरीक श्रोतबाटै आपुर्ती गर्न सहयोग गर्नु रहेको छ । यस आयोजनाको लागि पशु सेवा विभाग अन्तर्गतको पशु स्वास्थ्य निर्देशनालयले सम्पुर्ण जिम्मेवारी लिएको छ र केन्द्रीय इपिडेमियोलोजी एकाई (C.E.U.) त्रिपुरेश्वरले आवश्यक सहयोग गर्ने,

औषधि उत्पादन शाखाद्वारा पि.पि.आर. भ्याक्सिन उत्पादन गराई सो रोग बिरूद्ध भ्याक्सीनेशन भइरहेको छ । आयोजनाबाट Mass Vaccination कार्यको लागि नि:शुल्क भ्याक्सिन उपलव्ध गराइने छ भने पशु क्वारेन्टाइन चेकपोष्टहरूलाई सशुल्क भ्याक्सिन उपलव्ध गराइने छ । पशु क्वारेन्टाइन चेकपोष्टहरूले आवतजावत गर्ने सम्पूर्ण भेंडावाखाहरूलाई अनिवार्यरूपले शशुल्क पि.पि.आर. बिरूद्ध भ्याक्सिनेसन गर्ने छ र सो वापत प्राप्त रकम राजस्वमा दाखिला गर्ने छ ।

यस भ्याक्सस्नेशन कार्यक्रम ३/४ चरणमा कार्यान्वयन गर्ने व्यवस्था गरिएको छ, जसअनुसार पि.पि.आर. महामारीको रूपमा देखा परिसकेका जिल्लाहरूमध्ये तराईका २५ जिल्लाहरू प्रथम चरण, मध्य–पहाडी २५ जिल्लाहरू द्धितिय चरण, उच्च–पहाडी ८ जिल्लाहरू तेश्रो चरण र बांकी रोग नफैलिएका १४ जिल्लाहरूमा जोखिमको आधारमा चौथौ चरणमा रोग बिरूद्ध भ्याक्सीनेशन गर्ने ब्यबस्था मिलाईएको छ। भ्याक्सीनेशन कार्यको लागि आबश्यक पर्ने भ्याक्सीनेटरको काम निजी क्षेत्रमा कार्यरत ग्रामिण पशु स्वास्थ्य कार्यकर्ता, प्राबिधिक सहायक, नायब प्राबिधिक सहायकहरूलाई परिचालन गर्ने नीति लिइएको छ । तराई र चुरे पहाडी भागमा पर्ने जिल्लाहरूका सम्पूर्ण भेडा/बाखामा, मध्य पहाडी जिल्लाहरूमा भने बिगतको रेकर्ड हेरी पूरै वा आशिंक र उच्च पहाडी जिल्लाहरूमा बिगतमा रोग फैलिएको जिल्लामा पूरै र अन्य जिल्लाहरूमा आंशिकरूपमा पि.पि.आर बिरूद्ध भ्याकसीनेशन गरिने छ । भारतबाट बिभिन्न प्रयोजनको लागि आयात हुने सम्पूर्ण भेडा/बाखामा परिक्षण गर्ने र यससंबन्धि शंका लागेमा प्रबेशमा रोग लगाउने र शारिरिक परिक्षणबाट स्वस्थ देखिएको भेडा बाखामा पि.पि.आर. विरूद्ध भ्याक्सिनेसन गरेर मात्र आयात हुन दिने ब्यबस्था गरिएको छ ।

पि.पि.आर. नियन्त्रण आयोजनाबाट आ.व. २०५८/५९ को वार्षिक कार्य लक्ष्य अनुसार ५६ लाख डोज पि.पि.आर. भ्याक्सिन उत्पादन तथा ५४ लाख भेडा बाखामा पि.पि.आर. विरूद्ध भ्याक्सिनेशन गर्ने लक्ष्य राखिएकोमा २१ लाख डोज भ्याक्सिन उत्पादन र ३० लाख भेडा बाखामा पि.पि.आर. विरूद्ध भ्याक्सिनेसन भएको छ भने आ.ब. ०५९/६० मा ३१.७४ लाख भेडा बाखामा पि.पि.आर. विरूद्ध भ्याक्सिनेसन भएको थियो त्यस्तैगरी आ.ब. ०६०/६१ मा ३२ लाख भेडा बाखामा पि.पि.आर. विरूद्ध भ्याक्सिनेसन भएको थियो भने आ.ब. ०६१/६२ मा १६ लाख ५५ हजार भेडा बाखामा पि.पि.आर. विरूद्ध भ्याक्सिनेसन भएको , आ.व. ०६२/६३ मा १० लाख भेडा बाखामा पि.पि.आर. विरूद्ध भ्याक्सिनेसन भएको पशु स्वास्थ्य निर्देशनालयको रेकर्डबाट देखिन्छ । आ.व. ०६३/६४ मा १३ लाख ७५ हजार भेडा बाखामा ०६५/६६ मा १२ लाख भेडा बाखामा पि.पि.आर. विरूद्ध भ्याक्सिनेसन भएको थियो भने आ.व. ०६६/६७ मा १५ लाखमा भएको पशु स्वास्थ्य निर्देशनालयको रेकर्डबाट देखिन्छ। । हाल यस कार्यक्रम ६८ जिल्लामा संचालित छ ।

कर्णाली अंचल बिशेष कृषि बिकास कार्यक्रम

कर्णाली अन्चलमा बिभिन्न पशु बिकास संबन्धी कार्यक्रमहरूको संचालनबाट उत्पादन एबं कृषकहरूको आय तथा रोजगारीमा टेवा पुयाउने उद्धेश्यले यस कार्यक्रम संचालनमा रहेको छ । बाखा पैंचौ कार्यक्रम, भेडा बिकास कार्यक्रम, पशु प्रजनन कार्यक्रम, चरन खर्क व्यवस्थापन कार्यक्रम आदि संचालनमा रहेका छन् । पशु प्रजनन कार्यक्रम अन्तरगत जर्सी साढेको बहर ५ र याक/चौरीको बहर ३ वटा, बोका २० वटा बितरण भएका थिए । त्यस्तैगरी गधा बितरण ९ वटा र चल्ला बितरण ५००० हजार भएका थिए ।

८६ लाख बजेट बिनियोजन भएको यस कार्यक्रममा ९६ प्रतिशत भारित प्रगति र खर्च ८८ लाख ५३ हजार खर्च भई ९९ प्रतिशत खर्च भएको थियो । । बाखा पैचौ कार्यक्रम, भेडा बिकास कार्यक्रम, पशु प्रजनन कार्यक्रम संचालन भएको छ । ३१० वटा बाखा तथा बोका छनौट, खरिद र बितरण भएका छन् । ४६५ वटा भेडा तथा थुमा छनौट, खरिद र बितरण भएका छन् । ९ पटक स्थलगत तालिम संचालन भएका छन् ।

सहकारी खेति कार्यक्रम

नयां नेपाल निर्माण अभियान कार्यक्रम अन्तरगत अधिराज्यका सप्तरी, बाके, बर्दिया, दाङ, कैलाली, झापा, मोरङ, उदयपुर, सर्लाही, रामेछाप, सिन्धुपाल्चोक, दोलखा, धादिङ, रसुवा, स्याङ्जा र चितवन गरी १६ जिल्लामा उक्त आ.व.मा बंगुर तथा कुखुरापालन कार्यक्रम सहकारी खेतिको सिद्धान्त अनुरूप संचालन भएको थियो । जिल्लामा संचालित यस कार्यक्रमको समन्वय केन्द्रिय बंगुर तथा कुखुरा प्रबर्द्धन कार्यालयले गरेको थियो । यस कार्यक्रम तर्फ एकमुष्ठ ९९ प्रतिशत भारित प्रगति भएको थियो साथै बार्षिक बजेट ३ करोड ४० लाख बिनियोजन भएकोमा ३ करोड ३७ लाख ९४ हजार खर्च भई ९९ प्रतिशत खर्च भयो । बंगुरको पाठापाठी बितरण १९००, कुखुराको चल्ला बितरण ५०००, बंगुर तथा कुखुराको खोर निर्माण अनुदान २४, बिमा कोष स्थापना २४ तालिम २ पटक र बिभिन्न सामाग्री १४० संख्यामा विवरण भएको थियो । कूल वजेट रू. २ करोड ८४ लाख ६७ हजार मध्ये २ करोड ८३ लाख १७ हजार निकासा भई २ करोड ८० लाख ९२ हजार खर्च भएको देखिन्छ जुन निकासाको तुलनामा ९९.२ प्रतिशत र बजेटको तुलनाम ९९.७ प्रतिशत खर्च भएको देखिन्छ ।

दीर्घकालीन कृषि योजनाको हालसम्म भएका मूख्य उपलब्धीहरू

दिर्घकालिन कृषि बिकास योजना आ.ब. ०५५/०५६ बाट शुरू भई १३ बर्ष पुरा गरीसकेको छ । यस अबधिमां योजनाले परिकल्पना गरेझैं दुध, फुल र मासुको उत्पादनको बृद्धि दर हासिल हुन सकने स्थिति देखिदैन । यस अबधिमा दुध, मासु र फुलको उत्पादनको बार्षिक वृद्धिदर क्रमश: ५.५६, ६.२२ र ७.२२ प्रतिशत लक्ष्य रहेकोमा हाल बार्षिक वृद्धिदर ३.६, ५.५ र २.८ प्रतिशत मात्र रहेको देखिन्छ ।

उन्नत नश्लका पशुहरूको संख्यामा बृद्धि भई पशुजन्य पदार्थ: दुध, मासु र फुलको उत्पादन गत बर्षको तुलनामा क्रमश: ३.६, ३.५ र २.८ बृद्धि भएको देखिन्छ । दुध उत्पादन आ.व. ०५५/५६ मा १०७२.९ हजार मे.टन बाट १४९७.४ हजार मे.टन, मासु उत्पादन १८५.० हजार मे.टनबाट २५०.२ हजार मे.टन, फुल उत्पादन ४६.० करोड गोटाबाट ६४.८१ करोड गोटा पुगेको छ ।

आ.व. २०५५/५६ बाट पशु बस्तुहरूका २३ वटा पकेटबाट पकेट प्याकेज कार्यक्रम शुरू भएकोमा आ.ब ०६६/०६७ सम्ममा २३२० पुगेको छ । त्यस्तै गरी दिर्घकालीन कृषि बिकास योजनाको शुरूको बर्षमा पशुपालन संबन्धी समुह ४९०० रहेकोमा हाल १५२६६ पुगेको छ भने हितकोष रकम ३ करोड ३९ लाखबाट १४ करोड ६८ लाख १४ हजार पुगेको छ । पशु औषधि पसल १९९०, दाना पसल ९२९ र सक्रिय ग्रा.प.स्वा.का. ३०५४ जना रहेकोमा हाल क्रमश: २९५९, १४९१, ५२०९ पुगेको छ । त्यस्तैगरी कृत्रिम गर्भाधान ३२६३७ संख्या रहेकोमा बृद्धि भई हाल १४९२६१ संख्यामा पुगेको छ ।

यस अबधिमा पशु सेवा बिभाग मार्फत् पशु सेवा कार्यमा ९ अर्ब ९४ करोड ७५ लाख ८८ हजार लगानी भएको देखिन्छ । जनशक्तिको हकमा भने कूल दरबन्दी ४२३३ बाट घटेर ४०६० मा पुगेको छ । पशु सेवा कार्यालयको संगठन स्वरूपमा केही परिबर्तन भई पशुपंक्षी बजार प्रबर्द्धन निर्देशनालय, विभागमा

कानून शाखा, केन्द्रीय इपियोडेमियोलोजिकल इकाई, भेटेनरी जनस्वास्थ्य कार्यालय, भेटेनरी गुणस्तर तथा औषधि व्यवस्थापन कार्यालय, लाइभष्टक गुण व्यवस्थापन प्रयोगशाला तथा भएका केही कार्यालयको नाम परिवर्तन भएको छ । नबौं योजना पूरै अबधिभर बैदेशिक सहयोगमा आधारित आयोजनाको रूपमा तेश्रो पशु बिकास आयोजना, पशु स्वास्थ्य सुदृढीकरण आयोजना, पहाडी कबुलियती बन तथा चरन बिकास आयोजनाहरू मार्फत् पशु सेवा कार्यक्रम संचालनमा महत्वपूर्ण योगदान पुगेको थियो भने योजनाको प्रथम बर्षमा पि.एल.बि.पि. तथा मेचि पहाडी बिकास आयोजना र योजनाको प्रथम दुई बर्षको लागि माथिल्लो सगरमाथा आयोजना, मार्ड आयोजनाहरूले आ-आफना क्षेत्रमा कार्यक्रम संचालनमा टेवा पु-याएका थिए । त्यस्तैगरी दशौं योजनामा बैदेशिक सहयोगमा आधारित आयोजनाको रूपमा तेश्रो पशु बिकास आयोजना, पशु स्वास्थ्य सुदृढीकरण आयोजना, कबुलियती बन तथा चरन बिकास कार्यक्रम, सामुदायिक पशु बिकास आयोजनाले सहयोग पु-याएका छन् । त्यस्तैगरी बिबर्षिय योजनामा पनि कबुलियती बन तथा चरन बिकास कार्यक्रम, सामुदायिक पशु बिकास आयोजना, एभियन इन्फ्लुन्जा नियन्त्रण आयोजना रहेका छन् ।

आ.व. २०६६/२०६७ को वार्षिक प्रगति प्रतिवेदन सारांश

१. भारित प्रगति प्रतिशत सारांशः

१.१ जिल्लास्तर

आ.व. २०६६/६७ मा जिल्लास्तरमा पशु सेवा प्रसार कार्यक्रम ७५ जिल्लामा र कर्णाली अंचल पशु विकास कार्यक्रम ५ जिल्लामा गरी सबै पशु सेवा कार्यालयहरूमा पहिलो प्राथमिकताको रूपमा पशु सेवा कार्यक्रम संचालन भएको थियो । उक्त अवधिमा जिल्लास्तरमा ९७ प्रतिशत एक मुष्ठ भारित प्रगति भएको देखिन्छ । पशु सेवा प्रसार कार्यक्रम र कर्णाली अंचल पशु विकास कार्यक्रममा क्रमश: ९८.०, र १०० प्रतिशत लक्ष्य हासिल भएको थियो । ३५ वटा जिल्ला पशु सेवा कार्यालयले शत प्रतिशत, ४० वटा कार्यालयले ८० देखि ९० प्रतिशत भारित प्रगति हासिल गरेका थिए ।

१.१ केन्द्रीयस्तर

आ.व. २०६६/६७ मा केन्द्रीयस्तरमा ९ वटा कार्यक्रम मध्ये ७ वटा कार्यक्रम पहिलो प्राथमिकता परेका थिए । यी कार्यक्रम अन्तरगत कूल २६१ वटा उपआयोजना संचालन भएका थिए । उक्त अवधिमा केन्द्रीयस्तरमा ८७.० प्रतिशत एकमुष्ठ भारित प्रगति भएको देखिन्छ । १७८ वटा उपआयोजनाले शत प्रतिशत, १२७ वटा उपआयोजनाले ८० देखि ९० प्रतिशत भारित प्रगति हासिल गरेका थिए भने १ वटा उपआयोजनाले ५० देखि ७९ प्रतिशत र ५ वटा उपआयोजनाको प्रगति प्राप्त भएन ।

नयां नेपाल निर्माण कार्यक्रम अन्तरगत सप्तरी, बांके, बर्दिया, दाङ., कैलाली, झापा, मोरङ, उदयपुर, सर्लाही, रामेछाप, सिन्धुपालचोक, दोलखा, धादिङ, रसुवा, स्याङजा, चितवन गरी १६ जिल्लनामा कुखुरा तथा बंगुरपालन सहकारी खेति कार्यक्रम र उक्त कार्यक्रमको समन्वय केन्द्रीय बंगुर कुखुरा प्रबर्द्धन कार्यालयले गरेको थियो । यस कार्यक्रमको प्रगति ९९.६ प्रतिशत रहेको थियो ।

२. भौतिक प्रगति

१.२ जिल्लास्तर

आ.व. २०६६/६७ मा यस विभाग अन्तर्गत ७५ वटा जिल्ला पशु सेवा कार्यालयहरू मार्फत् व्यवसायीक, व्यवसायोन्मुख, आयआर्जन र व्यवसायीक सुदृढीकरण कार्यक्रम गरी जम्मा ४ मुख्य कार्यक्रमहरू सञ्चालन गरिए । अघिल्ला ३ कार्यक्रमहरू पकेट प्याकेजको रूपमा सञ्चालन गरिएको थियो भने पछिल्लो कार्यक्रम साधारण कार्यक्रम जस्तै जिल्लाभर नै सञ्चालन गरिएको थियो । आयआर्जन कार्यक्रम अन्तर्गत महिला विकास, गरिवी निवारण र दलित जनजाती कार्यक्रम सञ्चालन गरिएको थियो ।

यस अवधिमा कृषकहरूमा ४८१ उन्नत पशुहरू तथा ७२९८१ चल्ला बितरण गरियो । ४४९ हेक्टरमा एकबर्षे घांस लगाइयो, ८७८२५ पशुमा कृत्रिम गर्भाधान, पशु स्वास्थ्य शिबिर ८५ पटक, सेवाकेन्द्रस्तरीय कृषक तालीम ७३१ पटक (एक पटकमा २० देखि २५ जवान कृषक समावेश हुने) सञ्चालन गरियो भने ३८५ जवान कृषकहरूलाई विभिन्न विषयमा क्षेत्रीयस्तरको तालीम प्रदान गरियो । त्यस्तैगरी ९४८ हजार पशुहरूमा खोप, ११७९ हजार पशुहरूमा उपचार सेवा तथा १७० हजार संख्यामा प्रयोगशाला सेवा पुऱ्याइएको थियो ।

जिल्लास्तर आयोजनाको प्रगति प्रतिवेदनको सारांश तालिका नं. ३ मा दिइएको छ भने विस्तृत प्रगति प्रतिवेदन अनुसूचि २६ मा दिईएको छ ।

तालिका नं. ३
आ.व. २०६६/६७ को वार्षिक प्रगति सारांश जिल्लास्तर

सि.नं.	कार्यक्रम विवरण	इकाई	वार्षिक लक्ष	वार्षिक प्रगति	प्रगति प्रतिशत
१	उन्नत पशु वितरण	संख्या	४५०	३९८	८८.४
२	चल्ला वितरण	संख्या	८००००	७८०००	९७
३	पशु प्रजनन सेवा				
३.१	कृत्रिम गर्भाधान	संख्या	१४००००	१४९२६१	१०६.६
४	पशु स्वास्थ्य कार्यक्रम				
४.१	प्रयोगशाला परिक्षण	हजार	१०५	१०५	१००
४.२	उपचार सेवा	हजार	८५९.७	८५९.७	१००
४.३	रोग निरोधक खोप कार्यक्रम	हजार	५१२.२	५१२.२	१००
५	तालिम कार्यक्रम				
५.१	अधिकृतस्तर	ज्वान	५५	५५	१००
५.२	प्रा.स./ना.प्रा.स.	जवान	१३७	१३७	१००
५.३	अगुवा कृषक/उद्यमी क्षेत्रियस्तर (७ दिने)	जवान	५६१	५६१	१००
५.३	सेवाकेन्द्रस्तरीय अगुवा कृषक	पटक	६५२	६५२	१००
६	वार्षिक पुस्तिका प्रकाशन	पटक	७५	७०	९३

२.२ केन्द्रीयस्तर

आ.ब. २०६६/६७ मा संचालन भएका केन्द्रीयस्तर आयोजनाका मुख्य मुख्य कार्यक्रम तथा प्रगति स्थिति निम्न अनुसार रहेको छ ।

तालिका नं. ४: आ.व. २०६६/६७ वार्षिक प्रगति सारांश (केन्द्रीयस्तर)

सि.नं	कार्यक्रम	इकाई	लक्ष्य	प्रगति	प्रगति प्रतिशत
१	बाच्छा/बाच्छी उत्पादन	संख्या	३१	३६	११६
२	याक/नाक उत्पादन	संख्या	१५	२२	१४७
३	मुर्रा भैसीको पाडापाडी उत्पादन	संख्या	३५	४३	१२३
४	बाखाको पाठापाठी उत्पादन	संख्या	२६०	३१२	१२०
५	भेडाको पाठापाठी उत्पादन	संख्या	१००	१५०	१५०
६	बंगुरको पाठापाठी उत्पादन	संख्या	७८०	१०२८	१३२
७	चल्ला उत्पादन	हजार	१७०	२१०.४	१२४
८	इनोकुलम उत्पादन	के.जि	१००	१७५	१७५
९	रांगो/सांढेको बिर्य उत्पादन	डोज हजार	१५०	१६१.३	१०८
१०	रेबिज बिरूद्ध भ्याक्सीन उत्पादन	डोज	२२०००	२२३२६	१०१
११	अन्य बिभिन्न भ्याक्सीन उत्पादन	हजार मात्रा	१७०८५	२४१८०	१४२
१२	पि. पि.आर.भ्याक्सीनेशन गरेको	हजार	१५००	१५००	१००
१३	खोरेत भाइरस सिरोटाइपिङ.	संख्या	१००	१४७	१४७
१४	बाखा/बोका खरिद तथा बितरण (ग.नि.व्य.बा.कार्यक्रमबाट)	संख्या	१७९९२	१६१४७	९०
१५	बजार सूचना संकलन तथा व्यवस्थापन	पटक	१२	१२	१००
१६	संस्थागत मासु पसल सुधार	संख्या	५	५	१००
१७	डेरी उद्योग प्रबर्द्धन	पटक	४	४	१००
१८	अधिकृतस्तर तालिम	पटक	३	३	१००
१९	प्रा.स/ना.प्रा.स.स्तर तालिम	पटक	१७	१७	१००
२०	कृषकस्तर तालिम	पटक	३५	३५	१००
२१	बाखा/बोका खरिद तथा बितरण (कबुलियती कार्यक्रमबाट)	संख्या	१७९९२	१६१४७	९८.६

३. मुख्य मुख्य सूचकहरुमा भएका परिवर्तन

आ.ब. ०६६/०६७ मा गत आ.व. ०६५/६६ को तुलनामा पशु सेवामा संलग्न रहेका समुहमा रहेका संख्यामा ६.३ प्रतिशतले वृद्धि भई १५२६६ पुगेको छ । यी समुहका हितकोष रकम यस आ.व.को अन्तमा रू. १४ करोड ६८ लाख १४ हजार पुगेको देखिन्छ, जुन गत वर्षको तुलनामा ६.० प्रतिशतले बृद्धि भएको छ । त्यस्तैगरी औषधि पसलमा १.५७ प्रतिशतले बृद्धि भई २९५९ पुगेको छ । त्यस्तैगरी सक्रीय ग्रा.प.स्वा.का.को संख्यामा पनि ३.९ प्रतिशतले बृद्धि भई ५२०९ जवान पुगेको देखिन्छ । पशु औषधि पसल र

सक्रिय ग्रामिण पशु स्वास्थ्य कार्यकर्ताको संख्यामा वृद्धि हुनुमा पशुपालनमा भएको व्यवसायीकरणलाई लिन सकिन्छ ।

त्यस्तैगरी पशु प्रजनन् सेवातर्फ कृतिम गर्भाधान सेवा पुऱ्याइएका पशु संख्या भने गत बर्ष भन्दा ५१.९ प्रतिशत बढि ९८२६५ बाट १४९२६१ मा पुगेको देखिन्छ । उन्नत नश्लका पशुहरूको संख्यामा बृद्धि भई पशुजन्य पदार्थ: दुध, मासु र फुलको उत्पादन गत बर्षको तुलनामा क्रमश: ३.६, ३.५ र २.८ बृद्धि भएको देखिन्छ । दुध उत्पादन १४४५.४ हजार मे.टन बाट १४९७.४ हजार मे.टन, मासु उत्पादन २४१.६ हजार मे.टनबाट २५०.२ हजार मे.टन, फुल उत्पादन ६२.९९ करोड गोटाबाट ६४.८१ करोड गोटा पुगेको छ । तर ऊन ०.२२ प्रतिशतले घटी ५८३.७ मे.टन बाट ५८२.४ मे.टन पुगेको देखिन्छ । अनुसूची २, ३ र ४ मा बिस्तृत बिबरण रहेको छ ।

दूध, फुल र मासुको उत्पादन गत बर्षको तुलनामा बृद्धि भएतापनि पशुजन्य पदार्थको प्रति ब्यक्ति प्रति बर्ष चाहिने आबश्यकताको सन्दर्भमा हालको उत्पादन अपुग देखिन्छ । मासु १४ के.जि, दूध ५७ लिटर र फुल ४८ गोटा प्रति ब्यक्ति प्रति बर्ष आबश्यकतालाई आधार मान्दा आ.ब. ०६६/६७ मा दूध १५९८ हजार मे.टन, मासु ३९३ हजार मे.टन र फुल १३५ करोड आबश्यकता देखिन्छ । उक्त बर्षको उत्पादनमा दूध १०१ हजार मे.टन, मासु १४२ हजार मे.टन र फुल ७० करोडले अपुग भएको देखिन्छ ।

यहां दूधको आवश्यक्ता ५७ लिटर प्रति व्यक्ति प्रति बर्ष (१५६ ग्राम प्रति व्यक्ति प्रति दिनको दरले राखिएको छ जबकी छिमेकी मुलुक भारतमा २४५ ग्राम प्रति व्यक्ति प्रति दिन, International recommendation २८५ ग्राम प्रति व्यक्ति प्रति दिन, FAo recommendation २५० ग्राम प्रति व्यक्ति प्रति दिन र Developed countries ४०० ग्राम प्रति व्यक्ति प्रति दिन रहेको छ । यसको अतिरिक्त देशमा हाल संचालनामा रहेका बिराटनगर स्थित DDC को धूलो दूध कारखाना, निजि क्षेत्रबाट संचालित चितवन धूलो दूध कारखाना र कास्की जिल्लाको पोखरा औधोगिक क्षेत्रमा अवस्थित सुजल डेरी प्रा.लि. को धूलो दूध कारखाना र निकट भबिश्यमानै संचालन हून गइरहेका सर्लाहीको सहकारी धुलो दूध कारखानाको आवश्यक्तालाई समेत मध्यनजर राख्दा हालको तरल दूध उत्पादनमा निक्कै बृद्धि गर्नु जरूरी भइसकेको छ ।

४. आर्थिक प्रगति

आ.ब. ०६६/०६७ मा पचहत्तरै वटा जिल्ला पशु सेवा कार्यालयहरूको कूल वजेट रू. ७५ करोड १० लाख १८ हजार मध्ये ६९ करोड ६४ लाख ४३ हजार निकासा भई ५२ करोड ६० लाख २२ हजार खर्च भएको देखिन्छ जुन निकासाको तुलनामा ९९.४ प्रतिशत र बजेटको तुलनामा ९८ प्रतिशत खर्च भएको देखिन्छ र कर्णाली अंचल पशु बिकास कार्यक्रम अन्तरगत ९० लाख मध्ये ८८ लाख ५१ हजार निकासा भई ८८ लाख ५१ हजार खर्च भएको देखिन्छ जुन निकासाको तुलनामा १०० प्रतिशत र बजेटको तुलनामा ९८.३ प्रतिशत खर्च भएको देखिन्छ। कर्णाली अंचलका पशु बिकास कार्यक्रम तर्फ ८६ लाख बजेट बिनियाजन भएकोमा ८५ लाख ५४ हजार निकासा तथा खर्च भई निकासाको तुलनामा शत प्रतिशत र बजेटको तुलनामा ९९ प्रतिशत खर्च भएको देखिनछ ।

त्यस्तैगरी केन्द्रीयस्तरका कार्यालयहरूमा सहकारी खेति सहित कूल वजेट रू. १ अरब ३४ करोड ८१ लाख ५८ हजार मध्ये ८५ करोड ५ लाख ३२ हजार निकासा भई ८२ करोड ५ लाख ४६ हजार खर्च भएको देखिन्छ जुन निकासाको तुलनामा ९७ प्रतिशत र बजेटको तुलनामा ६१.२ प्रतिशत खर्च भएको देखिन्छ

सहकारी खेति अन्तरगत कूल वजेट रू. २ करोड ८४ लाख ६७ हजार मध्ये २ करोड ८३ लाख १७ हजार निकासा भई २ करोड ८० लाख ९२ हजार खर्च भएको देखिन्छ जुन निकासाको तुलनामा ९९.२ प्रतिशत र बजेटको तुलनाम ९९.७ प्रतिशत खर्च भएको देखिन्छ । अनुसूचि नं. २३ र २४ मा यस सम्बन्धि बिस्तृत विवरण दिइएको छ ।

आ.व. २०६६/०६७ मा संचालित कार्यक्रमका मुख्य मुख्य उपलब्धिहरु

१. पशु स्वास्थ्य सेवा कार्यक्रम ४०/३/४ ५००

पशु स्वास्थ्य सेवा संबन्धी औषधी उत्पादन, खोप व्यवस्थापन, गुणस्तर नियमन, क्वारेन्टाइन सेवा संचालन तथा स्थानीय तहमा प्राबिधिक सेवाटेवा उपलब्ध गराउने जस्ता कार्यक्रम संचालन गरी पशु धन सुरक्षामा टेवा पुयाइएको थियो । WTO/SPS Agreement लाई मध्यनजर राखी प्रयोगशाला सुदृडिकरण तथा रोग निदान कार्यलाई प्राथमिक्ता दिइएको थियो।
देशमा बर्डफलु रोग परेका सन्दर्भमा जिल्लाहरूबाट प्राप्त नमुना परिक्षण गर्दा कुन रोगका कारण पंक्षीहरूको मृत्यु भएको हो सो संबन्धमा कृषकहरूलाई सूसुचित गराउन तथा रोग छुट्टाउन परिक्षण गर्ने संबन्धीत कार्यक्रम संचालन भएको थियो ।
आर्थिक दृष्टीकोणले महत्वपूर्ण पशु रोगहरूको रोकथाम, नियन्त्रण, उन्मुलन र आकस्मिक रूपमा तथा प्राकृतिक प्रकोपको बेला फैलन सक्ने पशु रोगहरूको अन्वेषण, नियन्त्रण, उन्मुलन तथा व्यवस्थापन गर्ने कार्य संचालन भएको थियो।
बाखापालनमा पि.पि.आर. रोगको कारण हुने ठुलो आर्थिक नोक्सानीलाई कम गरी आय आर्जनमा बृद्धि गर्न रोग नियन्त्रणको लागि पि.पि.आर.को २४ लाख १७ हजार ९ सय डोज भ्याक्सीन उत्पादन गरी १५ लाख भेडा बाखामा राष्ट्रिय पि.पि.आर. रोग नियन्त्रण कार्यक्रमबाट भ्याक्सीनेशन कार्य संचालन भएको थियो।
स्वस्थ र सुरक्षित पशुजन्य पदार्थ उत्पादन गरी जनस्वास्थ्यको समेत संरक्षण गर्न आवश्यक गुणस्तर नियमन तथा रोग अन्वेषण कार्यलाई निरन्तरता दिइएको थियो ।
क्वारेन्टाइन कार्यक्रम, रोग सर्भिलेन्स कार्यक्रम, खोरेत तथा अन्य महामारी नियन्त्रण कार्यक्रम, पशु स्वास्थ्य तथा पशु सेवा ऐन नियम कार्यान्वयन, पशु, पशुजन्य पदार्थ र पशु उत्पादन सामाग्रीको स्वस्थता, गुणस्तर निर्धारण, नियमन, प्रमाणीकरण कार्यक्रम संपन्न गरिएको थियो । रेबिज भ्याक्सीन उत्पादन कार्यक्रम अन्तरगत २० हजार १ सय २६ डोज खोप उत्पादन भएको र मानव प्रयोजनाको लागि Tissue Culture Rabies खोपको २२०० मात्रा परिक्षण उत्पादन गरिएको थियो ।

२. पशु बिकास कार्यक्रम ४०/३/४ ५१०

उन्नत पशुपालन व्यवस्थापनको लागि कृत्रिम गर्भाधान, पशुपालन व्यवस्थापन, पशु आहार तथा पोषण बिकास, पशुपंक्षीजन्य बस्तुको गुणस्तर नियमन र बजार प्रबर्द्धन, जातिय श्रोत संरक्षण संमन्वय जस्ता उन्नत सेवाहरू संचालन गरी पशुहरूको उत्पादकत्व बृद्धि गराउने दृष्टिले यो कार्यक्रम संचालन हुदै आएको छ । १ लाख २ हजार १ सय २६ वटा पशु हरूमा कृत्रिम गर्भाधान भएको, १६१ हजार डोज रागो। साढेको जमेको बिर्य उत्पादन भएको र ६७३ पशुजन्य पदार्थको गुण संबन्धी प्रयोगशाला परिक्षण भएको थियो ।

३. पशुपंक्षी बजार प्रबर्द्धन कार्यक्रम ४०/३/४ ५११

पशुपंक्षी तथा पशुपंक्षीजन्य उत्पादनको बजार प्रबर्द्धनको गर्ने उद्धेश्यले यस कार्यक्रम संचालन हुदै आएको छ । यस कार्यक्रम अन्तरगत १२ पटक बजार सूचना संकलन तथा व्यवस्थापन, ५ वटा मासु पसल सुधार, ५ वटा डेरी पसल सुधार भएको थियो ।

४. पशु बिकास फार्महरू ४०/३/४ ५२०

फार्मको प्रभाव क्षेत्रमा रहेका बिभिन्न पशुपंक्षीहरूको जातिय श्रोत पहिचान, बिश्लेक्षण तथा संरक्षण र अनुसन्धानबाट सिफारिस गरिएका उन्नत पशुपंक्षीहरू एबं घांसको बिउको क्षोत संबर्धन गरी स्थानिय नश्ल सुधारकर्त्ता एबं उद्यमी कृषकहरूलाई सामग्रीको श्रोत केन्द्रको रूपमा बिकसित गराई उन्नत नश्ल र प्राबिधिक टेवा पुयाउने दृष्ट्रिकोणबाट यी फारमहरू संचालन भएका छन् । यि फार्महरूबाट प्रजननको लागि उन्नत पशुपंक्षी उत्पादन गर्ने, उन्नत घांसको बिउ उत्पादन गर्ने, राइजोबियम उत्पादन गर्ने, प्रभाव क्षेत्रमा प्राबिधिक सेवा पुयाउने, फार्मको श्रोतको अधिकतम उपयोग गर्ने कार्यक्रम संचालन गरिएको छन् । जसअनुसार ३६ वटा बाच्छाबाच्छी उत्पादन, २२ वटा याक नाक उत्पादन, ४३ वटा पाडापाडी उत्पादन, ३१२ वटा बाखाका पाठापाठी उत्पादन, १५० वटा भेडाको पाठापाठी उत्पादन १०२८ वटा बंगुरको पाठापाठी उत्पादन, २१० हजार कुखराको चल्ला उत्पादन, २०० के.जि जैबिक मल उत्पादन र घांसको बिउ उत्पादन ३५.१३ मे. टन भएको थियो

५. कबुलियति बन तथा पशु बिकास कार्यक्रम ४०/३/४ ५५०

गरिब तथा बिपन्न किसानहरूलाई हैसियत बिग्रीएको बन क्षेत्र कबुलियतिमा उपलब्ध गराई बनको हैसियत सुधार गर्ने र पशुपालन तथा घांस बिकासको माध्यमबाट गरिब बर्गको आय तथा रोजगार प्रबर्द्धन गरी गरिवी घटाउने उद्धेश्यले यस कार्यक्रम २२ जिल्लामा संचालन भएका छन् । यस कार्यक्रम अन्तरगत १६६० पटक कबुलियति समुहमा पशुपालन तालिम १ दिने, १५३७५ वटा बाखा बितरण, ७७२ वटा बोका बितरण, ४४ हजार बोका बाखामा खोप र ३० हजार १ सय बोका बाखालाई आकस्मिक उपचार गरिएको थियो ।

६. पशु सेवा तालिम ४०/३/४ ५७०

पशु स्वास्थ्य, पशु व्यवस्थापन र पशुजन्य पदार्थहरूको गुणस्तर सुधार र नियमन सबद्ध क्षेत्रको जनशक्तिको क्षमता बिकास गराउने तथा ग्रामिण पशु स्वास्थ्य कार्यकर्त्ता अगुवा कृषक तालिम संचालन गरी स्थानीय क्षेत्रमा पशु सेवा प्रबिधि बिकास गर्दै जाने दृष्टिकोणले तालिम कार्यक्रम संचालन हुदै आएका छन् । यस आ.व.मा क्षमता बिकासको लागि बिभिन्न तहका तालिम संचालन भएकोले अधिकृतस्तर, सहायकस्तर र उद्यमीस्तर। कृषकस्तर जवानलाई पशु स्वास्थ्य, पशु व्यवस्थापन र पशुजन्य पदार्थको गुणस्तर सुधार र नियमन सम्बद्ध क्षेत्रमा जनशक्तिको क्षमता अधिबृद्धि भएको छ । बिभिन्न कार्यक्रम संचालन भएकोले अधिकृतस्तर तालिम ५५ जना, सहायकस्तर तालिम १३७ जना, कृषक।उद्यमीस्तर तालिम ५६१ जनाले प्राप्त गरेका छन् ।

७. सामुदायिक पशु बिकास आयोजना ४०।३।४ ५९१

पशुपंक्षीहरूको उत्पादकत्व मार्फत आर्थिक बृद्धिमा योगदान पुयाउन साथै आय तथा रोजगारीको अवशर बढाई गरिबी घटाउने दृष्टीकोणले सामुदायिक पशु बिकास आयोजना संचालन भएको छ । पशु बधशाला सुधार १ वटा, नमुना पशुबधस्थल तथा बिक्री केन्द्रमा सुधार १०, सहकार्यमा चिलिङ सेन्टर स्थापना ७ वटा, नमुना पशु हाट बजार स्थापनाको लागि ५ वटा कार्य भएका थियो । डेरी उपकरण मर्मत तालिम १ पटक, सहकारी व्यवस्थापन तालिम १ पटक, Goat Resources Management तालिम ७ पटक स्थापना भएको थियो ।

८. बर्ड फल्यू नियन्त्रण आयोजना ४०/३/४ ५९२

पंक्षीहरूमा फैलिने बर्ड फल्यू रोगको रोकथाम तथा नियन्त्रणको लागि यस आयोजनाबाट कार्यक्रम संचालन हुदै आएका छन् । बिगत केहि बर्ष देखि नै बिश्व भरी नै हाइली प्याथोजनिक एभियन इन्फलून्जा (HPAI) को प्रकोप देखापरेको सन्दर्भमा बिश्व बैकको अनुदान सहयोगमा नेपालमा पनि यस कार्यक्रम संचालन हुदै आएको छ । आयोजनाको प्रमुख उद्धेश्य अनुरूप पंक्षीहरूमा बर्ड फल्यू रोग भित्रन नदिन सतर्कता अपनाउने, नमुनाहरूको नियमित जाच, अनुगमन तथा प्रचार प्रसारका कामहरू संचालन भइआएका छन् । उच्च जोखिम २६ जिल्ला र मध्य जोखिम १८ जिल्लामा एक्टीभ सर्भिलेन्स १२ महिना भरीनै संचालन भएको थियो । १२५४० संख्यामा पंक्षीहरूको ल्यावमा नमुना परिक्षण भएको थियो । १ पटक क्षतिपूर्ति कोषको व्यवस्थापन भएको थियो

९. कर्णाली अंचल पशु बिकास कार्यक्रम ४०/३/४ ८०१

कर्णाली अंचलमा बिभिन्न पशु बिकास संबन्धी कार्यक्रम संचालनबाट उत्पादन एबं कृषकहरूको आय तथा रोजगारीमा टेवा पुयाउने उद्धेश्य यस कार्यक्रमको हुदै आएको छ । बाखा पैचौ कार्यक्रम, भेडा बिकास कार्यक्रम, पशु प्रजनन कार्यक्रम संचालन भएको छ । ३१० वटा बाखा तथा बोका छनौट, खरिद र बितरण भएका छन् । ४६५ वटा भेडा तथा थुमा छनौट, खरिद र बितरण भएका छन् । ९ पटक स्थलगत तालिम संचालन भएका छन् । पशु प्रजननको लागि ३ वटा रांगा , ५ वटा जर्सि बहर, ३ वटा याकानाक र ९ वटा गधा बितरण भएका छन् साथै ५००० कुखुराको चल्ला बितरण भएका छन् । २४१२ भेडाबाखामा खोप कार्यक्रम संचालन भएको थियो ।

१०. पशु सेवा प्रसार कार्यक्रम ४०/३/४ ४१३

यस कार्यक्रम अनतरगत पशु प्रजनन् पशु सेवा तालिम, पशु स्वास्थ्य, चरन बिकास, पशुपालन व्यवस्थापन, बजार बिकास जस्ता कार्यक्रम ७५ वटै जिल्लामा संचालन हुदै आएका छन् । यी कार्यक्रमहरू स्थानिय जिल्ला बिकास समितीबाट स्विकृत भई कार्यान्वयन भइरहेका छन् । यस अन्तरगत ३९८ उन्नत नश्लका पशु बितरण, ७८ हजार कुखुराको चल्ला बितरण, १ लाख २ हजार १ सय २६ वटा पशु हरूमा कृत्रिम गर्भाधान, ६५२ पटक सेवाकेन्द्र स्तर तालिम, ५७१ जना कृषकले क्षेत्रियस्तर कृषक तालिम, १०५ हजार पशुपंक्षीका प्रयोगशाला परिक्षण, ८५९ हजार पशुपंक्षीको उपचार र ५१२ हजार पशुपंक्षीमा खोप कार्यक्रम संचालन भएको थियो ।

११. सहकारी खेति कार्यक्रम ४०/३/४६४

नयां नेपाल निर्माण अभियान कार्यक्रम अन्तरगत अधिराज्यका सप्तरी, बाके, बर्दिया, दाङ, कैलाली, झापा, मोरङ, उदयपुर, सर्लाही, रामेछाप, सिन्धुपाल्चोक, दोलखा, धादिङ, रसुवा, स्याङजा र चितवन गरी १६ जिल्लामा उक्त आ.व.मा बंगुर तथा कुखुरापालन कार्यक्रम सहकारी खेतिको सिद्धान्त अनुरूप संचालन भएको थियो । जिल्लामा संचालित यस कार्यक्रमको समन्वय केन्द्रिय बंगुर तथा कुखुरा प्रबर्द्धन कार्यालयले गरेको थियो बंगुरको पाठापाठी बितरण १९००, कुखुराको चल्ला बितरण ५०००, बंगुर तथा कुखुराको खोर निर्माण अनुदान २४, बिमा कोष स्थापना २४ तालिम २ पटक र बिभिन्न सामाग्री १४० संख्यामा विवरण भएको थियो ।

पशु सेव कार्यक्रममा देखिएका प्रमुख चुनौतिहरु

- भौतिक पूर्वाधारको कमी तथा बिभिन्न निकायहरू बीच समन्वयको अभावले गर्दा "पशु स्वास्थ्य तथा पशु सेबा ऐन २०५५" र "मासु जांच तथा बधशाला ऐन २०५५" प्रभावकारी रूपमा लागू हुन नसकेको ।
- पशु बिकासको लक्षित प्रगति दर कायम हुन समानुपातिक बजेट नपाइएको ।
- पशुजन्य उद्योगलाई कृषिजन्य उद्योगसरह सुबिधा/सहुलीयत नभएकोले पशुजन्य उद्योगको प्रबर्द्धनमा समस्या यथाबत नै रहेको ।
- स्थानीय निकायहरूले बिभिन्न करहरू पशु तथा पशुजन्य पदार्थको उत्पादन तथा ढुवानीमा लिने गरेकोले उक्त बस्तुहरूको उत्पादन लागतमा बृद्धि भई बजारमा प्रतिस्पर्धा गर्न देखिएको कठिनाई पनि यथाबत नै रहेको ।
- बिभाग अन्तरगत रहेका बिभिन्न निकायहरू: फार्म, तालीम केन्द्र पशु क्वारेन्टाईन कार्यालय, जि.प.से.का., सेवा केन्द्र/उपकेन्द्रहरूमा बेला बेलामा भएको भौतिक संरचानको क्षतीले गर्दा गुणस्तरीय बीउ, बेर्ना, पशुपंक्षी उत्पादन तथा बितरणको साथै कृषकहरूमा सेवा पुर्‍याउन असुबिधा भएको ।
- यस बिभाग अन्तरगत त्रिपुरेश्वर हातामा रहेको जग्गाको बिबाद कायमै रहेकोले हालसम्म पनि लालपुर्जा प्राप्त हुन नसकेको ।
- चरन तथा घांसेबाली बीउ बृद्धि फार्म धनुषालाई गुठी संस्थानबाट भू बहाल तथा मुअव्जा संबन्धी भनी रू १,०१,४२,०७,६६० रकम फार्मसंग माग भएको र सो भू स्वामित्व फार्ममा हस्तानतरण हुननसकेको ।
- मध्य तथा सुदुर पश्चिमान्चल बिकास क्षेत्र लगायत देश बिभिन्न भागबाट भैसी देश बाहिर लगिने क्रम यथाबत रहेको ।
- दैनिक करिव ५ लाख लिटर Lean Season मा र २ लाख ५० हजार लिटर Flush Season मा तरल दुधको अभाब
- हालसम्म पशुपंक्षी गणना नभएको ।
- नेपाली पशुजन्य उत्पादनहरू छिमेकी मुलुका उत्पादन सरह Competitive बनाउनको लागि कमजोर Budgetary Support
- हालको बदलिदो परिप्रेक्षमा सेवाग्राहीको माग अनुसार सेवा बिस्तारमा हालको जनशक्ति ४०५०, सेवाकेनद्र/उपकेन्द ९९९ अप्रयाप्त भएको ।

पशुपालन व्यवसायमा लिङ्ग बिभेदी बिबरण

तालिका नं.- ४

(क) पशु पालन व्यावसायमा संलग्न कृषक समुह/सदस्य

आ.ब.	कृषक समुह संख्या				कृषक सदस्य संख्या			सदस्य प्रतिशत	
	पुरूष	महिला	मिश्रित	जम्मा	पुरूष	महिला	जम्मा	पुरूष	महिला
२०६६/६७	२७१२	५१८८	७३६६	१५२६६	७१६६९	९८१२७	१६९८९७	४२.२	५७ .८
२०६५/६६	२७३६	५०४६	६५७८	१४३६०	८०८८१	९४२६३	१७५१४४	४६.१	५३.८
२०६४/६५	२७५९	४७७७	५७२९	१३२६५	८३५१९	७७३१६	१६०८३५	५१.९३	४८.०७
२०६३/६४	२८९८	३७३८	४६८३	११३१९	७१६८१	६४२०२	१३५८८३	५२.८	४७.२
२०६२/६३	२८४०	३०८६	३८९६	९८२२	६५२६८	५४३४५	११९६१३	५४.६	४५.४
२०६१/६२	२८१३	२१२९	२६०१	७५४३	५१२०७	३९५४२	९०७४९	५७	४३
२०६०/६१	२८१२	१८८९	२२६४	६९६५	४६४४९	३१७१५	७७८९९	६०	४०

तालिका नं - ५

(ख) पशु पालन व्यावसायमा संलग्न कृषक समुहको हित कोष रकम र लगानी रु ०००

आ.ब.	समुह अनुसार हितकोष रकम				समुह अनुसार हितकोष लगानी			
	पुरूष	महिला	मिश्रित	जम्मा	पुरूष	महिला	मिश्रित	जम्मा
२०६६/६७	३४५९३	५७५०५	५४७१७	१४६८१५	२४४८६	२९१६६	३९५९०	९३२४२
२०६५/६६	३७८५०	४४९७८	५५६८८	१३८५१५	२५०६३	२०९८५	२८९४०	७४९८७
२०६४/६५	३५८९९	४३०४०	४६३००	१२५२३९	२४५२४	१६६४१	२२२८४	६३४४९
२०६३/६४	३५२२९	३३९४६	३९६५२	१०८८२७	२४३३७	१४७७३	२१६११	६०७२१
२०६२/६३	३४३७३	२९०६९	२९७३१	९३१७३	२२४८३	१४५०६	२०५६२	५७५५१
२०६१/६२	३१११८	२३५६८	२५५२२	८१६९५	१९४३७	१२२९१	१८०५९	४९७८७
२०६०/६१	३२३४०	२४७५९	२०८०१	७७८९९	१८७३४	१३७०४	१४३९९	४६८३७

तालिका नं. - ५.क

(ग) पशु पालन व्यावसायमा संलग्न ग्रामिण पशु स्वास्थ्य कार्यकर्ता

आ.ब.	पुरूष	महिला	जम्मा	महिला (%)
२०६५/६६	४३९९	६१३	५०१२	१२.२
२०६४/६५	४४०८	५५३	४९६१	११.१
२०६३/६४	४१३८	५३१	४६६९	१२.८
२०६२/६३	३९२१	५०१	४४२२	११.३
२०६१/६२	३७२०	४५६	४१८५	१०.८
२०६०/६१	३५३३	३९६	३९२९	१०

(३) आ.ब.२०६५/६६ संचालित तालीम कार्यक्रममा महिला सहभागिता

तालिका नं.- ६ (क) उद्यमी/कृषकस्तर तालीम

सि.नं.	तालीम कार्यक्रमहरू	जम्मा	महिला	पुरूष	महिला %
१.	गाइ/भैंसि पालन (७ दिने)	९२	२७	६५	२९.३
२.	चरन तथा आहार (७ दिने)	७४	१३	३४	१७.५६
३.	समुह व्यवस्थापन (७ दिने)	२५	१२	१३	४८
४.	बंगुरपालन (७ दिने)	२५	१९	१६	७६
५.	बजार व्यवस्थापन	१२	९	३	७५
६.	स्वच्छ मासु उत्पादन	३८	१	३७	२.६
७.	ग्रा.प.स्वा.का. पूनतार्जकी	१५	७	८	४६.६
८.	डेरी उद्यमी तालिम (७ दिने)	३०	४	२६	१३.३
९.	बाखापालन तालिम (७ दिन)	१४०	७५	६५	५३.५
	जम्मा	४४४	१७४	२७०	३९.१

तालिका नं.- ६(ख) अधिकृत स्तर

सि.नं.	तालीम कार्यक्रमहरू	जम्मा	महिला	पुरूष	महिला %
१	विश्व व्यापार संगठन र पशु विकास (७ दिने)	२२	२	२०	९
२.	इपिडेमियोलोजिकल एण्ड क्वारेन्टाइन म्यानेजमेन्ट (७ दिने)	२०	२	१८	१०
३	मसु निरिक्षण	२०	२	१८	१०
४	आधारभुत सेवाकालिन तालिम ३५ दिने	२०	१	१९	५
	जम्मा	८३	८	७५	९.६

तालिका नं. 6: (ग) प्रा.स./ना.प्रा.स.स्तर

सि.नं.	तालीम कार्यक्रमहरू	जम्मा	महिला	पुरूष	महिला %
१.	पशु प्रजनन् तथा कृ.ग. (१४ दिने)	३६	०	३६	०
२.	योजना तर्जूमा तथा व्यवस्थापन (१४ दिने)	२७	०	२७	०
३.	बजार व्यवस्थापन	२१	०	२१	०
४.	समाज परिचालन (७ दिने)	१७	२	१५	११.७
	जम्मा	१०१	२	९९	१.९

(४) आ.ब.२०६६/६७ संचालित नियमित तालीम कार्यक्रममा महिला सहभागिता

क.श	तलिमस्तर	सहभागी		
		महिला	पुरूष	जम्मा
१	अधिकृतस्तर	७	४८	५५
२	सहायकस्तर	३	१३४	१३७
३	कृषक/व्यवसायीस्तर	१२०	२६३	३८३
४	कृषक/उद्यमी	१६	१४४	१६०
५	ग्रा.प.स्वा.का. पूनर्ताजगी	३	१५	१८
	जम्मा	**१४९**	**६०४**	**७५३**

(५) आ.ब.२०६६/६७ संचालित सामुदायिक पशु बिकास आयोजना तर्फ महिला सहभागिता

क.श	तलिमस्तर	सहभागी		
		महिला	पुरूष	जम्मा
१	अधिकृतस्तर	६	७४	८०
२	सहायकस्तर	७	१९२	१९९
३	कृषक/व्यवसायीस्तर	१४	८४	९८
४	ग्रा.प.स्वा.का. ३५ दिन	११	१३	२४
५	पशु औषधी व्यवसायी ३५ दिने	७	७१	७८
	जम्मा	**४५**	**४३४**	**४७९**

पशुपंक्षी तथा पशुजन्य पदार्थको बजार व्यवस्थापन

ग्रामीण क्षेत्रमा उत्पादन हुने पशुजन्य पदार्थहरूले भरपर्दो वजार पाउन नसकेको कारणले गर्दा एकातर्फ उत्पादनमा आसातित रूपमा बृद्धि हुन सकेको छैन भने अर्को तर्फ यस क्षेत्रमा सुनिश्चित वजारको अभावले गर्दा कृषकहरूको मनोवल घटिराखेको छ । नेपालले विश्व व्यापार संगठनको सदस्यता प्राप्त गरिसकेको परिप्रेक्षमा देशमा उचित प्रविधिको प्रयोगको साथसाथै उत्पादन र उत्पादकत्वमा गुणात्मक तथा परिमाणात्मक बृद्धि ल्याउन पशुजन्य उत्पादनको आन्तरीक तथा बाह्य वजार प्रणालीलाई खुला तथा प्रतिस्पर्धात्मक वजार व्यवस्थापनको माध्यमवाट व्यवसायीकरण गर्दै लानु जरूरी छ । विशेष गरी पशुजन्य पदार्थले प्रभावकारी वजार पाउन नसक्नुमा भौतिक पूर्वाधारको बिकास नहुनु, बजार सूचनाको अभाब, जनचेतनाको कमी, उत्पादन लागत बढी हुनु आदि कारण रहेका छन् । यसको अलावा पशुजन्य बजारलाई प्रभाबकारीरूपमा प्रबद्धन गर्न शसक्त निकायहरूको अभाब पनि खड्कीएको छ । यस सन्दर्भमा निजि क्षेत्रको भूमिका अहम हुन सक्ने कुरामा दुई मत छैन, साथै सरकारी स्तरमा पनि यससंबन्धि कार्य हेर्ने निकायको आवश्यकता महशुस भएको थियो ।

कृषि क्षेत्रको अभिन्न अंगको रूपमा रहेको पशुपंक्षीपालन पेशाबाट उत्पादित पशुपंक्षी तथा पशुजन्य पदार्थहरूको व्यबस्थित बजार तथा उद्योग व्यापारको प्रवर्द्धनबाट दीर्घकालिन कृषी योजनाले परिलक्षती गरे अनुसार पशुजन्य पदार्थको उत्पादकत्वमा उच्चतम बृद्धिदर हासिल गरी सर्वसाधरणको आय आर्जनमा टेवा पुऱ्याउन तत्कालिन नेपाल सरकारको मिति २०५७।३।२६ को निर्णय अनुसार कृषि तथा सहकारी मन्त्रालय, पशु सेवा बिभाग अन्तरगत एउटा छुट्टै पशुपंक्षी बजार निर्देशनालय, हरिहरभवनमा खडा भएको छ । पशुजन्य उद्योग व्यवसाय प्रवर्द्धन तथा बजार बिकास गरी पशुपालन पेशाबाट सर्बसाधारणको आय तथा रोजगारका अवसर बढाउने यस निर्देशनालयको प्रमुख उद्धेश्य रहेको छ । उपर्युक्त उद्धेश्य परिपूर्ति गर्नको लागि स्थानीय सरकारी तथा गैह्रसरकारी निकाय तथा अन्य संघ संस्थाहरूको सहभागीतामा जिल्लास्तरदेखि नगरपालीका, गा.बि.स. र वडास्तरसम्म पशुपंक्षी बजार बिकास तथा उद्योग व्यापार प्रवर्द्धनका कार्यनीति तय गरी पशुपंक्षी बजार प्रवर्द्धनका कार्यक्रमहरू संचालन गर्दै जाने यस निर्देशनालयको प्रमुख दायीत्व रहने छ ।

आ.व. ०६१/६२ मा पाल्पाको मैनादी र सुनसरीको धरानमा पशुपंक्षी संकलन केन्द्र, इनरूवामा पशु हाट बजारको सुधार, काठमाण्डौमा बधस्थल तथा मासु पसल सुधार , कृषि मेला आदि कार्यक्रम संबन्धीत निकायहरूको सहकार्यमा संचालन भएका थियो । त्यस्तैगरी आ.व. ०६२/६३ मा बजार आपूर्ति स्थिति विवरण संकलन तथा प्रेषण, बजार सूचना व्यवस्थापन, सहकार्यमा हाट बजार सुधार, पशु संकलन केन्द्र स्थापना, मासु बजार सुधार (ठीमी, ललितपुर, चन्द्रगढी, बिर्तामोड, काठमाण्डौ) आदि कार्य संपन्न भएका थिए । आ.व ०६३ /६४ मा पशु पूर्बाधार निर्माण सुधार २, पशु हाट बजार व्यवस्थापन सुधार ४, पशु बधस्थल सुधार १, मासु पसल सुधार २, पशु बजार संबन्धी अध्ययन १, मौजुदा पशु हाट बजार स्थलगत अध्ययन १ स्थानमा भएको थियो। त्यस्तेगरी आ.व ०६४/६५ मा छाला संबन्धी अध्ययन १ पटक, दाना तथा कच्चा पदार्थ आपुर्ति अध्ययन १ पटक, पशु बधस्थल सुधार २, मासु पसल सुधार ४, मौजुदा पशु हाट बजार स्थलगत अध्ययन ९ स्थानमा भएको थियो।

आ. व. ०६५।६६ मा बजार सूचना संकलन तथा प्रबाह, पशु हाट बजार सुधार, उद्योग, मासु व्यवसाय प्रबर्द्धन, दुग्ध व्यवसाय प्रबर्द्धन, जनचेतना अभिबृद्धि, मेला प्रदर्शनी व्यवस्थापन, तथा क्षमता बिकास, बजार प्रबर्द्धन गोष्ठी, अध्ययन, साझेदारी कार्यकमको अनुगमन, बजार संबन्धी बिबिध प्रकाशन गर्ने कार्यक्रमहरू संचालन गरिएका थिए । यस कार्यकमबाट ५ वटा थप मासु पसल सुधार, ४ डेरी उद्योग प्रबर्द्धन तथा नियमित रूपमा बजार सूचना संकलन तथा व्यवस्थापन भएका थिए । बिभिन्न बधशाला स्थापनाको लागि संबन्धीत नगरपालीकाहरूसंग सहकार्य भइरहेका छन् ।

त्यस्तैगरी आ.व. ०६६।६७ यस कार्यक्रम अन्तरगत १२ पटक बजार सूचना संकलन तथा व्यवस्थापन, ५ वटा मासु पसल सुधार, ५ वटा डेरी पसल सुधार भएको थियो ।

पशुजन्य पदार्थको कारोबारमा संलग्न निकायहरूको विवरण तल दिइएको छ ।

पशु हाट बजार

हालसम्म अधिराज्यमा ६६ वटा संगठित पशु हाट बजारहरू संचालनमा रहेका छन् । केहि पशु हाट बजारहरू व्यवस्थित भएतापनि धेरै जसो हाट बजारलाई व्यवस्थित गर्नु पर्ने स्थिति रहेको छ । नगरपालिका, गा.बि.स, सहकारी संस्था र निजीरूपमा संचालनमा आएका छन् भने कुनै स्कुलबाट समेत संचालनमा आएका छन् । पशु हाट बजारहरू तराईका जिल्लामा केद्रिकृत रहेका छन् र जति पश्चिम गयो उति पशुपंक्षी बजार संख्या कम हुदै गएको छ ।संचालनमा रहेका प्रमुख हाट बजार अनुसूचि १६ मा दिइएको छ ।

दुग्ध उत्पादन सहकारी संस्था

दुग्ध उत्पादन सहकारी संस्थाहरूको गठन कार्य सन् १९८० देखि शुरू भएको थियो । यस्ता संस्थाहरू दुग्ध उत्पादन संकलन र केही हदसम्म प्रशोधन कार्यमा समेत संलग्न हुनेक्रम बढ्दो छ । हाल अधिराज्यभर १६५७ यस्ता संस्थाहरू पुगेको देखिन्छ ।

धुलो दुध कारखाना

दुग्ध बिकास संस्थान अन्तरगत मोरङ जिल्लाको बिराटनगरमा देशको पहिलो धुलो दुध कारखानाको स्थापना भएको थियो । हाल उक्त संस्थाबाट ५०० मे.टन धूलो दुध उत्पादन भइरहेको छ ।

चितवन धुलो दुध कारखाना निजी क्षेत्रमा चितवन जिल्लामा संचालनमा आएको छ । कच्चा दुधको अभावमा यस संस्थाले कुल क्षमताको ५० प्रतिशत क्षमता मात्र प्रयोग भइरहेको छ ।

सुजल डेरी प्रा.ली ले कास्की जिल्लाको पोखरा औद्योगिक क्षेत्रमा २५ करोडको लगानीमा ७ मे. टन क्षमतामा धुलो दुध कारखाना स्थापना गरी २०६४ सालदेखि संचालनमा आएको छ । यस संस्थालाई पनि पूर्ण क्षमता उपयोगको लागि दैनिक १ लाख लिटर दुध को आवश्यकता पर्दछ ।

चिज तथा अन्य दुग्धजन्य पदार्थहरूको उत्पादन स्थिति आ. व. ०६५/६६

उत्पादक संस्था	दुग्ध उत्पादन	के.जि		
	याक चिज	कंचन चिज	मोजरेल्ला चिज	पनिर
दुग्ध बिकास संस्थान	४८६१७	१२४०७४	३४०४६	९०४०८
निजी डेरी उद्योगहरू	६५५००	२८५५७५	प्राप्त हुन नसकेको	प्राप्त हुन नसकेको
जम्मा	११३८१७	४०९६४९	३४०४६	९०४०८

पशु बधशाला/बधस्थल/मासु प्रशोधनकर्ताहरू

मकवानपुर जिल्लाको हेटौडा औधोगिक क्षेत्रमा सन् १९७८ मा संचालित पहिलो बधशाला बिबिध कारणले संचालन हुने र बन्द हुने क्रममा रह्यो । ककनी र थानकोट बधशाला पनि संचालनमा आउन सकेन । हाल नेपाल सरकारले काठमाण्डौ उपत्यका भित्र १३ स्थानमा स्थानिय निकायको सहयोगमा सहकारी मार्फत पशु बधशाला/बधस्थल स्थापना तथा संचालनको लागि पहल गरेको छ । त्यस्तैगरी बिभिन्न नगरपालिकाहरू बिशेषगरी बिराटनगर, बुटवल, बनेपा तथा गुलरियासंग सहकार्यमा बधशाला निर्माणका लागि कार्य अघि बढेको छ ।

मासु निर्यात गर्ने उद्धेश्यले निजी क्षेत्रबाट पनि यस क्षेत्रमा लगानी भई बधशाला संचालनमा आएका छन् ।

१. पशु बधशाला दुहबी, सांग्रिला फुड इन्टरनेशनल प्रा.लि

१५ करोडको लगानीमा संचालित यस संस्थाबाट प्रति दिन करिब १०० रांगा तथा भैंसी बध गर्ने क्षमता भएतापनि कच्चा पदार्थको अभावमा नियमित रूपमा मासु उत्पादन हुन सकेको छैन । प्रथम पटक करिब ६० टन फ्रोजन मिट भियतनाम निर्यात गरेको थियो ।

२. पशु बधशाला नरसिं, सुनसरी सिम्याक्स फुड इन्टरनेशनल प्रा.लि

२५ करोडको लगानीमा चिनिया व्यवसायीहरूबाट संचालित यस संस्थाबाट परिक्षण उत्पादन संचालनमा आएको छ । यो देशमा संचालित भएको अत्याधुनिक बधशाला हो र यस संस्थाबाट प्रति दिन करिब २०० रांगा तथा भैंसी बध गर्ने क्षमता रहेको छ । अनुसूचि १७ मा मासु प्रशोधन संबन्धी बिबरण दिइएको छ ।

छाला उधोग

पशुजन्य पदार्थको निर्यातमा छालाको स्थान अग्रणी रहेको छ । हाल देशमा १२ संगठित उद्योगहरू छाला प्रशोधन कार्यमा संलग्न छन् । Narayani Leather Manufacturing Industry, Asian Leather industry जस्ता छाला उद्योगहरूले रोजगारी तथा बैदेशिक मुद्रा आर्जनमा टेवा प-याएका छन् ।

सूचनामूलक लेखहरू:

प्यारेण्ट स्टक चल्ला आयात स्थिती एक झलक

अनुगमन तथा मूल्याङ्कन शाखा, प.से.बि.

नेपालको अर्थतन्त्रमा पशुपालनको छुट्टै महत्व रहेको छ । पशु पालनका बिभिन्न बिधाहरू मध्ये कुखुरापालन पनि एउटा मुख्य व्यवसायको रूपमा रहँदै आएको छ । अन्य प्रमुख बिधाहरूको तुलनामा कुखुरापालनमा कमश व्यवसायीकरण हुदै आएका पाईन्छ तर हालसम्म पनि नेपालमा व्यवसायिक कुखुरापालनको लागि आवश्यक प्यारेण्ट स्टकका चल्लाहरू बिदेशबाट आयात गर्नुपर्ने स्थिती छ । यसै सन्दर्भमा आ.ब. २०६६/६७ मा बिभिन्न देशबाट गरी ७८३१८० प्यारेण्ट स्टकका चल्ला आयतका लागी पशु सेवा सेवा बिभागबाट सिफारिश भएको थियो। । यी चल्लाहरू मलेशिया, अष्टेलिया, न्यूजिल्याण्ड, जर्मनी, इटाली, फिलिपिन्स, श्रीलंका, भारत, थाइल्याण्ड र फ्रान्सबाट आयात भएको देखिन्छ । आयात भएका चल्ला मध्ये कब ५०० जातका चल्लाहरू सबभन्दा बढी आयात भएको देखिन्छ

आ.व ०६५/६६ मा १२ देशबाट आयातको लागि सिफारिस भएकोमा आ.व. ०६६/६७ मा १० देशबाट मात्र आयातको लागि सिफारिस भएको देखिन्छ । आ.व. ०६६/६७ मा नेदरल्याण्ड, पोल्याण्ड, संयुक्त अधिराज्य, हंगेरी, चेक रिपब्लीकबाट आयतको लागि सिफारिस भएन भने इटाली, थाइल्याण्ड र भारतबाट थप देशको रूपमा सिफारिस भएको थियो ।

आ.व ०६५/६६ मा मलेशियाबाट २९९३८ चल्ला आयतको लागि सिफारिस भएकोमा ०६६/६७ मा २४२०३६ चल्ला आयतको लागि सिफारिस भएको थियो जुन ७०८.४६ प्रतिशतले बृद्धि भएको देखिन्छ ।

आयातको लागि सिफारिस भएको मध्ये सबभन्दा बढी ३०.९० प्रतिशत मलेश्यिा आयात आएको थियो र त्यसपछि न्यूजिल्याण्ड, फिलिपिन्स, अष्ट्रेलियाबाट कमश १९.८६, १७.८० र १० प्रतिशत आयातको लागि सिफासिस भएको थियो भने सबभन्दा कम १.१२ प्रतिशत जर्मनीबाट आयातको लागि सिफारिश भएको रेकर्डबाट देखिन्छ

आ.व. ०६६/६७ मा गत आ.व ०६५/६६ भन्दा ६२.६९ प्रतिशतले बढि चल्ला आयतको लागि सिफारिस भएको थियो । उक्त आ.व. मा चल्ला आयतको लागि सिफरिस भएको ४८१३९१ मध्ये २२.९४ प्रतिशत न्यूजिल्याण्ड र सबभन्दा कम ०.२२ प्रतिशत चेक रिपब्लिकबाट ल्याउन सिफारिस भएको रेकर्डबाट देखिन्छ ।

प्यारेण्ट स्टक चल्ला बाह्र जिल्लाहरू चितवन, काठमाण्डौ, काभ्रे, ललितपुर, मोरङ, सुनसरी, बारा, रौतहट, दाङ, सर्लाही, नवलपरासी, रूपन्देही, सुनसरी, झापा, नुवाकोट, भक्तपुर र कास्कीमा आयात भएको देखिन्छ । यी मध्येमा चितवनमा सबभन्दा बढि आयात भएको देखिन्छ । देश अनुसार आयातित चल्लाको विवरण तालिकामा प्रस्तुत गरिएको छ ।

तालिका नं ७

देश अनुसार चल्ला आयातको लागि सिफारिस स्थिती आ.व. ०६६/६७

सिं.न	देश	संख्या	प्रतिशत
१	मलेशिया	२४२०३६	३०.९०
२	न्युजिल्याण्ड	१५५५७२	१९.८६
३	फिलिपिन्स	१३९४२४	१७.८०
४	अष्ट्रेलिया	७८३५६	१०.००
५	फ्रान्स	४४४०१	५.६७
६	इटाली	४००३७	५.११
७	थाइल्याण्ड	३६७९६	४.७०
८	श्रीलंका	२४१५५	३.०८
९	भारत	१३६२७	१.७४
१०	जर्मनी	८७७६	१.१२
	जम्मा	**७८३१८०**	**१००**

पशु सेवा कार्यक्रममा सुशासन

सुशासन इकाई, प.से.बि.

सार्बजनिक प्रशासनमा कर्मचारी प्रशासनलाई जति चुस्त र सक्षम बनाउन सकियो सोही अनुपातमा उपलब्धी र परिणाम हासिल हुने कुरा निर्बिबादनै छ । यसै सन्दर्भमा पशु सेवा विभाग र अन्तरगतका निकायहरू पशु सेवा प्रवाहलाई पारदर्शि, उत्तरदायि तथा जबाफदेही, गुणस्तरिय तथा प्रभावकारी बनाई सेवाग्राहीलाई सन्तुष्टी दिलाउन व्यवस्थापकिय र सुशासन पक्षलाई बिशेष जोड दिइ कार्य गर्दै आएका छन् । पशु सेवा विभाग र अन्तरगतका निकायहरूबाट सुशासन पक्षमा भएका केहि कार्यहरू तल उल्लेख गरिएको छ ।

बिभागका महानिर्देशकको संयोजकत्वमा उपमहानिर्देशकहरू, प्रशासन शाखाका उपसचिब, आर्थिक प्रशासन शाखाका लेखा नियन्त्रक, अनुगमन तथा मूल्याकंन शाखा तथा कानुन शाखाका अधिकृत सदस्य रहेको सुशासन इकाई गठन भई नियमित रूपमा प्रत्येक महिनाको १८ गते बैठक बसी सुशासन संबन्धी कार्य हुदै आएको छ ।
विभागमा हुने खरिद कार्यलाई योजनाबद्ध, पारदर्शि तथा व्यवस्थित गर्न खरिद बैदेशीक शाखाका अधिकृतको संयोजकत्वमा आर्थिक प्रशासन र कर्मचारी प्रशासन शाखाका प्रतिनिधि रहेको खरिद इकाई गठन भई उक्त संबन्धमा कार्य हुदै आएको छ । यस व्यवस्थालाई बिभाग अन्तरगतका सबै निकायमा लागु गर्ने व्यवस्था मिलाइएको छ ।

सेबाग्राहीलाई सेवा लिन सजिलो र सुबिधा होस भन्ने अभिप्रायले बिभाग र अन्तरगतका सबै निकायहरूमा नागरिक बडापत्र टांस गरिएको छ । यसमा प्रदान गरिने सेवा, समय, दस्तुर आदि विवरणहरू उल्लेख गरी सबैले देख्ने स्थानमा राख्ने व्यवस्था मिलाइएको छ । Help Desk को व्यवस्था गरी पहिले सेवा लिन आउनेलाई पहिले सेवा First come, first service को लागि टोकन प्रणाली लागु गरिएको छ ।

बजेट तथा कार्यक्रम र खर्चको फाटबारीलाई सार्बजनिक गरिने व्यवस्था मिलाइएको छ । उजुरी पेटीका राखी गुनासोलाई व्यवस्थापन गर्ने परिपाटीको बिकास भएको छ ।

विभाग र अन्तरगतका निकायहरूका काम कारबाही पारदर्शी बनाई सेवाग्राही प्रति जवाफदेहि र जिम्मेवार बनाउन साथै नागरिकको सुसूचित हुने हकलाई मध्यनजर गरी सूचना अधिकृतको व्यवस्था गरी माग भएका सुचना प्रवाह गर्ने गरिएको छ ।

भ्रष्टाचारबिरूद्धको रणनीति तथा कार्य योजना, २०६५ को कार्यान्वयनको व्यवस्थाको लागि विभागमा आर्थिक प्रशासन शाखाका प्रमुखको संयोजकत्वमा सबै शाखा प्रमुख रहको समिती गठन गरिएको छ ।मातहतका सबै निकायलाई कार्य योजना कार्यान्वयनको लागि अनुरोध गरिएको छ ।

पशुपंक्षीपालक कृषक तथा व्यवशायीहरू लगायत सर्बसाधारणको गुनासो व्यवस्थापनलाई अझ बढि प्रभावकारी बनाउने सन्दर्भमा यस पशु सेवा विभाग र अन्तरगतका कार्यक्रम निर्देशनालय तथा आयोजनाहरूका प्रमुखसंग सेवाग्राहीको सोझै नियमित अन्तरकृया गर्न तालिकामा उल्लेख अनुसारको व्यवस्था मिलाई सार्वजनिक गरिएको छ ।

तालिका नं ८

सि.न	कार्यालय	संपर्क हुने पद	संपर्कको लागि छुट्टाइएको दिन	समय	संपर्क फोन न.
१	पशु सेवा विभाग, हरिहरभवन	महानिर्देशक	प्रत्येक महिनाको ३ र १८ गते	१०.३० देखि ११.३०	५५२२०५६
२	पशु उत्पादन निर्देशनालय, हरिहरभवन	कार्यक्रम निर्देशक	प्रत्येक आइतबार	१०.३० देखि ११.३०	५५४८३५६, ५५४२९१४
३	पशु स्वास्थ्य निर्देशनालय, त्रिपुरेश्वर	कार्यक्रम निर्देशक	प्रत्येक बुधबार	१२.०० देखि १.००	४२६११६५
४	पशु पंक्षी बजार प्रबर्द्धन निर्देशनालय, हरिहरभवन	कार्यक्रम निर्देशक	प्रत्येक बिहिबार	११.०० देखि १२.००	५५५४११०, ५५५४११२
५	पशु सेवा तालिम तथा प्रसार निर्देशनालय, हरिहरभवन	कार्यक्रम निर्देशक	प्रत्येक सुकबार	११.०० देखि १२.००	५५२२०५९
६	सामुदायिक पशु बिकास आयोजना, हरिहरभवन	आयोजना प्रमुख	प्रत्येक आइतबार	१०.३० देखि ११.३०	५५२६२३४
७	कबुलियति बन तथा पशु बिकास कार्यक्रम, हरिहरभवन	प्रोजेक्ट कोअर्डिनेटर	प्रत्येक आइतबार	११.०० देखि १२.००	५०१००५६
८	एभियन इनफ्लुन्जा नियन्त्रण आयोजना, बुढानिलकण्ठ	प्रोजेक्ट कोअर्डिनेटर	प्रत्येक सुकबार	११.०० देखि १२.००	४६५०१२७

विभागको कार्यबिधि तयार भई प्रत्येक कर्मचारीको कार्य विवरण तथा अधिकार प्रत्यायोजन, दण्ड तथा पुरस्कारको व्यवस्थामा गरिएको छ भने साधन र श्रोतको मितव्ययिता, आर्थिक अनुशासन र सरकारी संपत्तिको संरक्षणमा जोड दिइएको छ । बेरूजु फर्छौट गर्ने कार्यलाई प्राथमिकता दिइएको छ ।

कृत्रिम गर्भाधान कार्यक्रम : एक विवेचना

अनुगमन तथा मूल्याङ्कन शाखा, प.से.बि.

देशमा कृत्रिम गर्भाधान कार्यक्रम ४८ बर्ष पहिले देखिनै शुरू भएतापनि बिगत केहि बर्षदेखि मात्र यसलाई अभियानको रूपमा संचालन गरिएको छ । राष्ट्रिय पशु प्रजनन केन्द्र, पशु प्रजनन कार्यालयहरू, जिल्ला पशु सेवा कार्यालयहरू तथा निजी केन्द्रहरूबाट समेत यस कार्यक्रमलाई प्राथमिक्तामा राखी उत्पादन सामाग्री तथा प्राबिधिक सेवाटेवा पु-याउदै आएका छन् । हाल देशको ५० जिल्लाको १७८ वटा कृत्रिम गर्भाधान केन्द्रबाट यस कार्य अगाडी बढेको छ भने प्राइभेटरूपमा ६५ केन्द्र यस कार्यमा संलग्न छन् । कुल ४४२ जना यस कार्यमा कृत्रिम गर्भाधान सेवा प्रदायक (Inseminators) को रूपमा कार्यरत छन् ।

आ.व. ०५०/५१ मा १८,८१५ कृत्रिम गर्भाधान भएकोमा आ.व. ०६५/६६ मा ९८,२६५ कृत्रिम गर्भाधान कार्य संपन्न भयो भने आ.व. ०६६/६७ मा १,४९,२६१ कृत्रिम गर्भाधान भएको छ जुन आ.व. ०६५/६६ को तुलनामा ५२ प्रतिशतले बृद्धि हो । कुल कृत्रिम गर्भाधान मध्ये भैसीमा ११८४९२ र गाईमा ३०७६९ कृत्रिम गर्भाधान भएको थियो । आ.व. ०६६/६७ कृत्रिम संपन्न भएका कृत्रिम गर्भाधान संबन्धी तथ्यहरू मध्यनजर गर्दा यस कार्यमा अग्रणी भूमिका निर्बाह गरेका जिल्लाहरू क्रमश: रूपन्देही १६८९७, चितवन १६२९६, मोरङ १२२९२, नवलपरासी, १०४८४, काठमाण्डौ ९७२९ र झापा ८१६३ रहेकाछन् भने कम कृत्रिम संपन्न भएका जिल्लाहरू लमजुङ ७७, अर्घाखाची ५५, रोल्पा २५, प्युठान २१, दैलेख ० रहेका छन् ।

बिकास क्षेत्रको रूपमा हेर्दा पूर्बान्चल बिकास क्षेत्रका ८ जिल्लाबाट ४०३३६, मध्यमान्चल बिकास क्षेत्रका १८ जिल्लाबाट ६२९६१, पश्चिमान्चल बिकास क्षेत्रका १३ जिल्लाबाट ३९१३२, मध्य पश्चिमान्चल बिकास क्षेत्रका ९ जिल्लबाट ४२४० र सुदुर पश्चिमान्चल बिकास क्षेत्रका २ जिल्लाबाट २५९२ कृत्रिम गर्भाधान कार्य भएको थियो ।
प्रति केन्द्र कृत्रिम गर्भाधान ६१४ र प्रति सेवा प्रदायक कृत्रिम गर्भाधान (Inseminators) ३३८ रहेको छ । प्रति केन्द्र कृत्रिम गर्भाधान सबभन्दा बढि मध्यमान्चल बिकास क्षेत्रमा ७५० रहकोमा सबभन्दा कम मध्य पश्चिमान्चल बिकास क्षेत्रमा २६५ मात्र भएको थियो । त्यस्तैगरी प्रति सेवा प्रदायक कृत्रिम गर्भाधान (Inseminators) बढि मध्यमान्चल बिकास क्षेत्रमा ४२३ रहकोमा सबभन्दा कम मध्य पश्चिमान्चल बिकास क्षेत्रमा केबल १२४ मात्र रहेको थियो ।

कृत्रिम गर्भाधानको कभरेजलाई नियाल्दा भैसीको कभरेज साह्रै न्यून छ । केबल १.८ प्रतिशत मात्र दूधालु भैसीमा कृत्रिम गर्भाधान कार्य पुगेको छ भने गाईमा केहि बढि कभरेज भई १२.९ प्रतिशत रहेको छ । गाईमा पुगेको कृत्रिम गर्भाधान कभरेजलाई बिकास क्षेत्रको रूपमा हेर्दा पूर्बान्चल बिकास क्षेत्रको १८.२, मध्यमान्चल बिकास क्षेत्रका ३१.०, पश्चिमान्चल बिकास क्षेत्रको २३.६, मध्य पश्चिमान्चल बिकास क्षेत्रको २.७ र सुदुर पश्चिमान्चल बिकास क्षेत्रका ४.२ प्रतिशत मात्र कृत्रिम गर्भाधान कभरेज भएको थियो । त्यस्तैगरी भैसी तर्फ पूर्बान्चल बिकास क्षेत्रको ५.२, मध्यमान्चल बिकास क्षेत्रका ३.२, पश्चिमान्चल बिकास क्षेत्रको ४.३, मध्य पश्चिमान्चल बिकास क्षेत्रको १.५ र सुदुर पश्चिमान्चल बिकास क्षेत्रका १.३ प्रतिशत कभरेज रहेको छ

आ.व. ०६०/६१ मा गाईमा ५४.१९ र भैसीमा ४३.४४ गर्भाधान दर (Conception Rate) रहेकोमा क्रमिकरूपमा यसमा आएको सफलताको कारणले आ.व. ०६६/६७ मा गाईमा ५६.१५ र भैसीमा ४६.७६ गर्भाधान दर (Conception Rate) पुगेको छ । कृत्रिम गर्भाधान संबन्धित बिस्तृत विवरण अनुसूचि १० देखि १४ सम्म रहेको छ ।

नेपालको सन्दर्भमा बर्ड फ्लू

अनुगमन तथा मूल्याङ्कन शाखा, प.से.बि.

बर्ड फ्लू विषाणुबाट कुखुरामा देखा पर्ने अति संक्रामक एवं घातक रोग हो जुन रोगी कुखुराको प्रत्यक्ष सर्म्पकबाट मानिसमा सर्न सक्दछ । बर्ड फ्लू पहिलो पटक इटालीमा इस्वी संवत १८७८ मा देखा परेको थियो भने हाल चर्चामा आएको एच ५ एन १ बर्ड फ्लू भाइरस पहिलो पटक दक्षिण अफ्रिकामा इस्वी संवत १९६१ मा फेला परेको थियो ।

नेपालमा यो रोग विक्रम संवत २०६५ सालमा पहिलो पटक देखा परेको हो । झापा जिल्लाको मेचिनगर नगरपालिका वडा नं १० मा देखिएको यो रोग दोश्रो पटक झापाकै शरणामति गा.वि.स.को वडा नं २ मा देखिएको हो । विक्रम संवत २०६६ सालमा यस रोग नेपाल राज्यको सात वटा विभिन्न जिल्लामा फैलिएको थियो । यसर्थ हाल सम्म यो रोग नेपालमा नौ ठाउंमा फैलिसकेको छ । यसरी फैलिएको बर्ड फ्लूले देशको कुखुरा व्यवसायलाइ सारै प्रभावित पारेको छ र करोडौको क्षति भएको सहजै अनुमान लगाउन सकिन्छ । तथापी हालसम्म नेपालमा कुनै पनि किसिमको मानवीय क्षती भएको छैन ।

नेपाल सरकारले प्राकृतिक प्रकोपको रूपमा घोषणा गरेको यस रोगलाई नियन्त्रणमा लिनको लागि बर्ड फ्लू आदेश, ०६४ (पहिलो संशोधन ०६५ र दोश्रो संशोधन ०६६) जारि गरिएको छ । यसै आदेशलाइ आधार मानि देशका बिभिन्न ठाउंमा फैलिएको यस घातक रोगलाइ नियन्त्रणमा लिएको छ । यो रोग नियन्त्रणमा लिनको लागि नेपाल सरकार कृषि तथा सहकारी मन्त्रालय अन्तर्गत पशु सेवा विभाग र स्वास्थ्य मन्त्रालय अन्तर्गतको स्वास्थ्य विभागको समन्वयात्मक प्रयासको अत्यन्त जरूरत छ । नेपालमा बिभिन्न समयमा देखापरेका यस रोगको स्थान तथा क्षतिका विवरण तल प्रस्तुत गरिएको छ ।

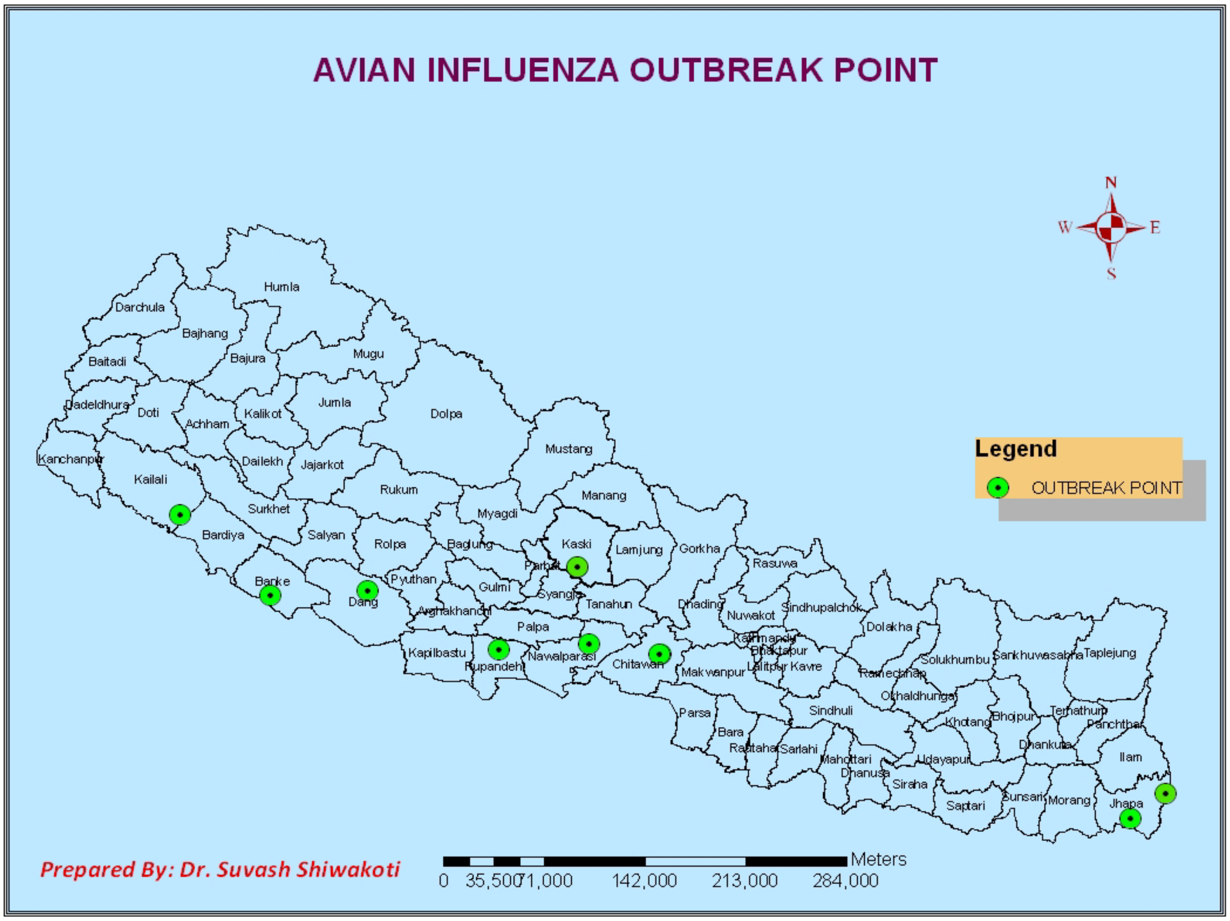
AVIAN INFLUENZA OUTBREAK POINT
N
W
E
S
Legend
OUTBREAK POINT
Humla
Darchula
Bajhang
Baitadi
Bajura
Mugu
Dadeldhura
Doti
Achham
Kalikot
Jumla
Dolpa
Kanchanpur
Dailekh
Jajarkot
Mustang
Kailali
Rukum
Manang
Surkhet
Myagdi
Bardiya
Salyan
Rolpa
Baglung
Kaski
Lamjung
Gorkha
Rasuwa
Banke
Dang
Pyuthan
Gulmi
Syangja
Tanahun
Dhading
Nuwakot
Sindhupalchok
Dolakha
Arghakhanchi
Palpa
Kapilbastu
Rupandehi
Nawalparasi
Chitawan
Makwanpur
Bhaktapur
Lalitpur
Kavre
Ramechhap
Solukhumbu
Sankhuwasabha
Taplejung
Sindhuli
Parsa
Bara
Rautahat
Sarlahi
Mahottari
Dhanusa
Siraha
Udayapur
Khotang
Bhojpur
Terhathum
Panchthar
Dhankuta
Ilam
Saptari
Sunsari
Morang
Jhapa
Prepared By: Dr. Suvash Shiwakoti
Meters
0
35,500
71,000
142,000
213,000
284,000

तालिका नं ९
क्षति सम्वन्धि विवरण

स्थान	घोषणा मिति	क्षति								
		ब्रोइलर संख्या	लेयर्स संख्या	लोकल संख्या	चल्ला संख्या	हांस संख्या	अन्य चरा संख्या	अण्डा संख्या	मासु के.जी.	दाना के.जी.
झापा,मे.न.पा. १०	०६५।१०।०२	२६६१६				४४६	३६१	५६२२	०.५	३४५
झापा, शरणामति २	०६५।११।०९			३१५७		४२	३५१	६४१		
कास्की,पोखरा उ.म.न.पा ७	०६६।१०।२०	७६०६	१९०	२७३९		४९१	१०२	१९०२	१४४.५	१५१६
चितवन, चैनपुर ८,	०६६।११।७			१९४		०४	१८			
बाके, फत्येपुर ७	०६६।१०।२७		२०५	६९५	३५४		२४	१६०		१००
रूपन्देही, दुधराक्ष ३	०६६।११।१२	८		२५५		८५	१०	६०		
दाङ, त्रिभुवन न.पा. १०	०६६।११।१३									
नवलपरासि, देउरालि ६	०६६।१२।४			२१८५	१९८०	३०१	२०३	२९०२	०४	
कैलाली,टिकापुर न.पा ९	०६६।१२।४			४०	४३			१६		
चितवन	०६७/७/११		११४३७					१२६००		१२००

नेपालमा पशु स्वास्थ्यको अवस्था : एक विवेचना

अनुगमन तथा मूल्याङ्कन शाखा, प.से.बि.

नेपाल कृषिप्रधान मुलुक हो । नेपालको कुल गार्हस्थ उत्पादनमा लगभग ३२ प्रतिशत योगदान कृषि क्षेत्रबाट आएको पाइन्छ भने त्यसको एक तिहाइभन्दा बढी हिस्सा पशुपालन क्षेत्रले ओगट्दछ । पशुपालन व्यवसाय ग्रामीण अर्थतन्त्र र जीविकोपार्जनको मेरुदण्ड नै हो । यस व्यवसायले लाखौं जनतालाई प्रत्यक्ष र अप्रत्यक्ष रोजगारी दिनुका अलावा शहरी पूँजीलाई ग्रामीण क्षेत्रमा प्रवाह गर्न समेत महत्वपूर्ण भूमिका निर्वाह गरिरहेको छ । बढ्दो जनसंख्यासंगै खाद्य सुरक्षाको चुनौती थपिरहेको सन्दर्भमा पशुजन्य उत्पादनहरु बढाउनु अपरिहार्य देखिन्छ । तथापि, पशुपंक्षी र मानिस बीच सर्न सक्ने विभिन्न जुनोटिक रोगहरुको कारण गुणस्तरमा समेत ध्यान पुऱ्याउन आवश्यक छ ।

एकातिर पशुजन्य उत्पादनहरुको माग बढ्दो छ भने अर्को तर्फ यस्ता उत्पादनहरु बढाउन विभिन्न कुराहरुले चुनौती प्रदान गरिरहेका छन् । ती मध्ये एउटा प्रमुख कारण “पशुको स्वास्थ्य स्थिति” हो । पशुको स्वास्थ्य स्थितिले उत्पादनमा २० देखि ४० प्रतिशतसम्म असर पार्न सक्दछ भन्ने अनुमान गरिएको छ । यसै क्रममा भेटेरिनरी ईपिडेमियोलोजी केन्द्रमा प्राप्त विगत १० वर्षको तथ्यांकमा आधारित भएर नेपालको पशु स्वास्थ्य स्थितिको विश्लेषण गर्ने प्रयास गरिएको छ । नेपालमा विगत १० वर्षमा गाईभैंसीमा प्रमुख रुपमा खोरेत, भ्यागुते, चरचरे, नाम्ले, थुनेलो, बाँझोपना, गर्भ तुहिने समस्या र वाह्य परजीवीको समस्याहरु प्रमुख रुपमा देखिन्छन् । भेडाबाखामा आन्तरिक तथा वाह्य परजीवी र बाँझोपनाको अलावा संक्रामक रोगहरुमा पी.पी.आर प्रमुख रुपमा देखिएको थियो । बंगुरहरुमा परजीवीजन्य समस्या बढी पाइएको थियो भने संक्रामक रोगमा बंगुरको हैजा प्रमुख थियो । त्यसैगरी, अभिलेख अनुसार पंक्षीमा गम्बोरो, रानीखेत, कक्सिडियोसिस र विफर बढी भेटिएको देखिन्छ । यसको अलावा हालै पंक्षीमा केही जिल्लाहरुमा बर्ड फ्लु रोग समेत देखा परेको थियो ।

विगत १० वर्षमा खोरेत रोग देशका ७५ वटै जिल्लामा देखापरी २ लाख ९७ हजार भन्दा बढी पशु प्रभावित भएका थिए भने करीब ५,५०० पशुहरु मरेका थिए । यो रोगबाट सन् २००९ मा मात्रै ८०,००० भन्दा बढी पशु प्रभावित भएका थिए । खोरत रोगबाट मृत्यु दर कम भएता पनि पशु उत्पादन घट्न गई ठूलो आर्थिक क्षति हुने हुनाले यतिका ठूलो पशु संख्या प्रभावित हुंदा निश्चित रुपमै दूधको उत्पादन मात्रै लाखौं लिटर घट्न गई करोडौंको क्षति पुग्दछ । अझ खनजोतको समयमा यस रोगको कारणले समग्र कृषि प्रणालीमा महत्वपूर्ण अप्रत्यक्ष प्रभाव पर्दछ । त्यस्तै अर्को महत्वपूर्ण रोग पी.पी.आर विगत १० वर्षमा ६२ जिल्लामा फैलिई १ लाख १५ जति भेडाबाखा प्रभावित भएकोमा ३३,००० भन्दा बढी मरेका थिए । सन् २००२ देखि शुरु भएको राष्ट्रिय पी.पी.आर नियन्त्रण कार्यक्रम पछि यो रोगको समस्या घटेको भएता पनि सन् २००९ मा १४ जिल्लामा यो रोग देखिएको थियो । वर्षायाममा बढी देखापर्ने भ्यागुते रोगको कारण विगत १० वर्षमा ६१,००० भन्दा बढी पशु प्रभावित भएका थिए भने करीब ६,२०० पशुहरु मरेका थिए भने चरचरे रोगको कारण विगत १० वर्षमा ३०,००० भन्दा बढी पशु प्रभावित भएका थिए भने करीब २,३०० पशुहरु मरेका थिए । आर्थिक रुपले महत्वपूर्ण थुनेलो रोगबाट विगत १० वर्षमा १ लाख ३० जति पशुहरु विरामी परेका थिए भने बाँझोपनको समस्या ३ लाख १६ हजार भन्दा बढी पशुहरुमा देखिएको थियो । नेपालमा सबैभन्दा व्याप्त नाम्लेको समस्याबाट विगत १० वर्षमा ३३ लाख ५५ हजारभन्दा बढी पशुहरु प्रभावित भएका थिए । बंगुरको हैजाबाट विगत १० वर्षमा ३,८०० भन्दा बढी बंगुरहरु विरामी परी १,८०० भन्दा बढी मरेका थिए । विगत १० वर्षमा पंक्षीमा गम्बोरो, रानीखेत, कक्सिडियोसिस र विफर जस्ता महामारी रोगहरुबाट १०औं लाख पंक्षीहरु विरामी परी लाखौं पंक्षीहरु मरेको तथ्यांक छ ।

यसका अलावा पशुपंक्षी र मानिस बीच सर्न सक्ने विभिन्न जुनोटिक रोगहरु पशु स्वास्थ्यको अर्को महत्वपूर्ण पाटो हो । यस बीचमा नेपालमा प्रमुख रुपमा रेबिज, एन्थ्राक्स, बर्ड फ्लु जस्ता जुनोटिक रोगहरु देखिएका छन् । रेबिजबाट मात्र वर्षेनि करीब २०० पशुहरु मरेको देखिन्छ । बर्ड फ्लु रोग देशका विभिन्न ९ जिल्लाहरुमा देखापरिसकेको छ र नियन्त्रणको लागि मारेको पंक्षीको संख्या पनि ५०,००० नाघिसकेको छ । तर नेपालमा हालसम्म मानिसमा बर्ड फ्लु रोग देखा परेको छैन । यसका अलावा टि.बी, ब्रुसेलोसिस, सिस्टिसर्कोसिस, टेनियासिस, साल्मोनेलोसिस, क्याम्पाइलोब्याक्टेरियासिस जस्ता जुनोटिक रोगहरुको तथ्यांक यकिन गर्नु आजको आवश्यकताको रुपमा देखा परेको छ ।

यसरी माथिका तथ्यांकहरु हेर्दा प्रत्यक्ष र अप्रत्यक्ष रुपमा पर्न जाने आर्थिक क्षतिको विवरण करोडौं र अरबौंमा आउन सक्छ । विशेष गरी पशुपालनमा गरीब जनता संलग्न भएबाट पशु क्षतिको मारबाट उनीहरु नै सबभन्दा बढी पीडित हुनपुग्छन् । त्यसकारण कृषकको जीविकोपार्जनको स्रोत पशुधनको सम्वर्द्धन गर्नका लागि पशु सेवालाई थप सबल बनाउनु पर्ने देखिएको छ। पशु स्वास्थ्यको खाद्य सुरक्षा र जनस्वास्थ्यसंग प्रत्यक्ष सम्बन्ध हुने हुनाले स्वस्थ पशु विना स्वस्थ मानिसको कल्पना गर्न सकिंदैन । त्यसकारण अहिले विश्व ‘एक स्वास्थ्य’ (One health) को अवधारणामा अगाडि बढिरहेको छ । नेपालमा पनि रेबिज, टि.बी, जापानिज इन्सेफलाइटिस जस्ता पशुपंक्षीबाट मानिसमा सर्नसक्ने महत्वपूर्ण रोगहरु नियन्त्रणका लागि मानव स्वास्थ्य र पशु स्वास्थ्यमा काम गर्ने निकायहरुले संयुक्त रुपमा पहल गर्नुपर्ने आवश्यकता देखिन्छ । समग्रमा पशुपालन क्षेत्रको नेपालको आर्थिक तथा सामाजिक अवस्थासँग गहिरो सम्बन्ध छ र यो क्षेत्र गरीबी निवारणको अचूक अस्त्र बन्न सक्छ । सन् २००९ को National Annual Diseases Report अनुसूचि ११ मा दिइएको छ ।

अनुसूचि – १: पशु पंक्षी तथ्यांक

पशु पंक्षी तथ्यांक २०६६/६७ संख्या								
क्र.सं.	भौगोलिक क्षेत्र	गाई	भैंसि	भेडा	बाखा	बंगूर	कुखुरा	हांस
		संख्या	संख्या	संख्या	संख्या	संख्या	संख्या	संख्या
१	पूर्वि उच्च पहाड	२६१८७७	१३२६२४	३८३१७	३७३८७१	८६८६८	७५०५३५	३०९३
२	मध्य उच्च पहाड	१८८७५५	१३३१७३	३८३८२	३३१०९८	१३८३०	७३५५५०	५१९६
३	प. उच्च पहाड	१०१४६	८२	९३२३	३१६२९	१४३	९५१९	४५
४	म.प. उच्च पहाड	२००२१०	३५०५२	१८७८२१	२२७१९५	१२७१	१५९१२५	७३४
५	सु.प. उच्च पहाड	२३२२६४	१०२२४५	६३२९६	१९०६९४	१४०८	१३३४६४	१०६८
	उच्च पहाड जम्मा	**८९३२५२**	**४०३१७६**	**३३७१३९**	**११५४४८७**	**१०३५२०**	**१७८८१९३**	**१०१३६**
१	पूर्वि पहाड	७३४९१०	३८७९८०	६०८३७	९५९७५५	२७४३८१	२१३६५५९	११९३२
२	मध्य पहाड	८१११३१	६१९४२१	४४४७६	१०९९८५९	१००८७४	६९७१८८९	३२३५०
३	प. पहाड	७५१२३९	९२०६८९	११२७८७	११३६८९१	८७२९१	३४६२३४३	२८७०२
४	म.प. पहाड	७०६८९५	४०७८९९	१३००९०	८६५०१६	८५७२१	१५६६६७७	१६३२१
५	सु.प. पहाड	३९१७०२	२०७९४०	४२८३	४१६६५६	४९५२	३१४३९९	१५६५
	मध्य महाड जम्मा	**३३९५८७७**	**२५४३९२९**	**३५२४७३**	**४४७८१७७**	**५५३२१९**	**१४४५१८६७**	**९००७०**
१	पूर्वि तराई	११२१३००	५४१३९६	७९६८	९९७२४३	१७७६५२	२९०७६८०	१३४३२०
२	मध्य तराई	६७४१५१	४५८९५७	६४२६	९९२६५०	७९७५८	३६२४४७०	७२५८४
३	प. तराई	४१२०१६	३२१७०१	२५८९७	५५८४६०	३४४००	११३४४६७	५२४८०
४	म.प. तराई	३६२३३६	३२६६०३	४५६५०	४२७९३३	६७२४०	१२४६६८२	१२१३६
५	सु.प. तराई	**३४०३२८**	**२४१२२२**	**२५८१८**	**२३५२२२**	**४९०६९**	**६०७०१४**	**८०२७**
	तराई जम्मा	२९१०१३१	१८८९८७९	१११७५९	३२११५०८	४०८११९	९५२०३१३	२७९५४७
	कूल जम्मा	**७१९९२६०**	**४८३६९८४**	**८०१३७१**	**८८४४१७२**	**१०६४८५८**	**२५७६०३७३**	**३७९७५३**

अनुसूचि २ : दुध उत्पादन

दुध उत्पादन २०६६/६७ मे.टनमा

क्र.सं.	भैगोलिक क्षेत्र	गाई			भैंसि			जम्मा दुध उत्पादन (मे.ट.)
		क्ुल संख्या	दुधालु	दुध उत्पादन (मे.ट.)	क्ुल संख्या	दुधालु	दुध उत्पादन मे.ट.)	
१	पूर्वि उच्च पहाड	२६१८७७	३२५११	११५५५	१३२६२४	३१६०१	२०३४२	३१८९७
२	मध्य उच्च पहाड	१८८७५५	२७७३७	१२३५५	१३३१७३	३१६४२	२५९२८	३८२८३
३	प.उच्च पहाड	१०१४६	२२३५	५२२	८२	२७	२०	५४२
४	म.प.उच्च पहाड	२००२१०	१९३३७	५०४३	३५०५२	६५६९	४३३०	९३७३
५	सु.प.उच्च पहाड	२३२२६४	३२३३७	९२३५	१०२२४५	२२६६२	१५१५४	२४३८९
	जम्मा	**८९३२५२**	**११४१५७**	**३८७१०**	**४०३१७६**	**९२५०१**	**६५७७४**	**१०४४८४**
१	पूर्वि पहाड	७३४९१०	१३२४६२	६४४०७	३८७९८०	११४०४५	७९९८९	१४४३९६
२	मध्य पहाड	८१११३१	११५९३७	५७८११	६१९४२१	१७९६४५	१७७२२८	२३५०३९
३	प.पहाड	७५१२३९	९९४६२	४३३०२	९२०६८९	२७५८१७	२१८९१०	२६२२१२
४	म.प.पहाड	७०६८९५	८३१७५	२५७९९	४०७८९९	७९१७८	६१२५६	८७०५५
५	सु.प.पहाड	३९१७०२	५२६४६	१९२०६	२०७९४०	६७१५९	४४११९	६३३२५
	जम्मा	**३३९५८७७**	**४८३६८२**	**२१०५२५**	**२५४३९२९**	**७१५८४४**	**५८१५०२**	**७९२०२७**
१	पूर्वि तराई	११२१३००	१३४७६९	६९३८७	५४१३९६	१२९८३१	१२४२०१	१९३५८८
२	मध्य तराई	६७४१५१	८८५३५	४४९२५	४५८९५७	१२०७३७	१२३४९१	१६८४१६
३	प.तराई	४१२०१६	४५०६८	२३०५५	३२१७०१	७३५१५	६६२०३	८९२५८
४	म.प.तराई	३६२३३६	४१८११	२०९५४	३२६६०३	६६१८८	५९६६०	८०६१४
५	सु.प.तराई	३४०३२८	४६६५८	२१५७३	२४१२२२	५४१५४	४७४६९	६९०४२
	जम्मा	**२९१०१३१**	**३५६८४१**	**१७९८९४**	**१८८९८७९**	**४४४४२५**	**४२१०२४**	**६००९१८**
	कूल जम्मा	**७१९९२६०**	**९५४६८०**	**४२९१२९**	**४८३६९८४**	**१२५२७७०**	**१०६८३००**	**१४९७४२९**

अनुसूची : ३ मासु उत्पादन

मासु उत्पादन ०६६/६७ (मे.टनमा)

	भौगोलिक क्षेत्र	भैंसी	भेडा	बाखा	बंगुर	कुखुरा	हांस	जम्मा मासु उत्पादन
१	पूर्बि उच्च पहाड	४६३२	१३२	९१३	९२८	४१३	०	७०१८
२	मध्य उच्च पहाड	४७८६	१३९	८६०	१७८	४१७	१	६३८१
३	प. उच्च पहाड	२	२५	१०१	०	७	०	१३५
४	म.प. उच्च पहाड	१००९	५९३	१०८८	१	९०	०	२७८१
५	सु.प. उच्च पहाड	२४४४	२०४	६३०	३९	७९	०	३३९६
	जम्मा	**१२८७३**	**१०९३**	**३५९२**	**११४६**	**१००६**	**१**	**१९७११**
१	पूर्वि पहाड	१३७५२	१९८	३२९४	४३७४	१७७५	८	२३४०१
२	मध्य पहाड	२६८५४	१६२	४०००	२१५२	५८९६	१६	३९०८०
३	प. पहाड	२४६८५	४०	५२८०	१५७७	२०३७	१८	३४००७
४	म.प. पहाड	१३०३५	४५२	३७५२	१३५९	८९४	८	१९५००
५	सु.प. पहाड	६८६९	७	१५९७	४२	१४९	०	८६६४
	जम्मा	**८५१९५**	**१२२९**	**१७९२३**	**९५०४**	**१०७५१**	**५०**	**१२५६५२**
१	पूर्वि तराई	१७७५९	३६	८५९६	२३९९	१८७३	७४	३०७३७
२	मध्य तराई	१९५४०	२०	६९३२	१३६७	२२३४	४५	३०१३८
३	प. तराई	१०१५८	९६	४०९०	८९७	५५७	४४	१५८४२
४	म.प. तराई	७८९२	१४८	६८३९	११२२	७७९	६	१६७८६
५	सु.प. तराई	८९४१	८३	२३४३	६२४	३५१	५	१२३४७
	जम्मा	**६४२९०**	**३८३**	**२८८००**	**६४०९**	**५७९४**	**१७४**	**१०५८५०**
	कूल जम्मा	**१६२३५८**	**२७०५**	**५०३१५**	**१७०५९**	**१७५५१**	**२२५**	**२५०२१३**

अनुसूची : ४ फुल उत्पादन २०६६/६७

क्र.सं.	भौगोलिक क्षेत्र	कुखुरा	हांस	फूल पार्ने कुखुरा	कुखुराको फूल	फूल पार्ने हांस	हासको फूल	जम्मा फूल उत्पादन
		संख्या	संख्या	संख्या	हजारमा	संख्या	हजारमा	हजारमा
१	पूर्वि उच्च पहाड	७५०५३५	३०९३	२२७०६४	१४३३५	९३२	३६	१४३७१
२	मध्य उच्च पहाड	७३५५५०	५१९६	२८८००९	२०६४०	१६६७	९१	२०७३१
३	प. उच्च पहाड	९५१९	४५	३८९४	२२९	१	०	२२९
४	म.प. उच्च पहाड	१५९१२५	७३४	३६०११	२२८६	१०२	२	२२८८
५	सु.प. उच्च पहाड	१३३४६४	१०६८	३९५९०	२३१५	२६२	१०	२३२५
	उच्च पहाड जम्मा	**१७८८१९३**	**१०१३६**	५९४५६८	३९८०५	२९६४	१३९	३९९४४
१	पूर्वि पहाड	२१३६५५९	११११३२	५१३३१०	३६४७६	३४०९	१७८	३६६५४
२	मध्य पहाड	६९७१८८९	३२३५०	१८४८३०९	१७९४४१	१६३३९	१२१७	१८०६५८
३	प. पहाड	३४६२३४३	२८७०२	९९५९६९	८२२८४	८०७४	४३३	८२७१७
४	म.प. पहाड	१५६६६७७	१६३२१	२८४९३५	१९१५२	४५६२	१७७	१९३२९
११५	सु.प. पहाड	३१४३९९	१५६५	१०४२६२	६९८१	४८३	१८	६९९९
	मध्य महाड जम्मा	**१४४५१८६७**	**९००७०**	३७४६७८५	३२४३३४	३२८६७	२०२३	३२६३५७
१	पूर्वि तराई	२९०७६८०	१३४३२०	८४१३४०	७५५७२	७७०४४	६२७९	८१८५१
२	मध्य तराई	३६२४४७०	७२५८४	१०८५०५४	१०४६९१	३२८०९	२६२४	१०७३१५
३	प. तराई	११३४४६७	५२४८०	३६९४४२	३५२००	२१८४४	१७७१	३६९७१
४	म.प. तराई	१२४६६८२	१२१३६	४६२७२६	३८६०२	४९३१	३९१	३८९९३
५	सु.प. तराई	**६०७०१४**	**८०२७**	१९०९६०	१६४५६	२८४१	२१४	१६६७०
	तराई जम्मा	९५२०३१३	२७९५४७	२९४९५२२	२७०५२१	१३९४६९	११२७९	२८१८००
	कूल जम्मा	**२५७६०३७३**	**३७९७५३**	**७२९०८७५**	**६३४६६०**	**१७५३००**	**१३४४०**	**६४८१००**

अनुसूचि : ५ भेंडा तथा ऊन उत्पादन

क.स.	आ.व.	भेंडा (संख्या)	ऊन उत्पादन (मे.टनमा)
१	०४९/५०	९११,२७९	६१९.५
२	०५०/५१	९१३,९६८	६२१.३
३	०५१/५२	९१८,८८५	६२४.९
४	०५२/५३	८५९,०००	६१८.४
५	०५३/५४	८६९,५८२	६२३.६
६	०५४/५५	८६९,१८२	६२३.३
७	०५५/५६	८५५,१५९	६१५.७
८	०५६/५७	८५१,९१३	६१५.०
९	०५७/५८	८५०,१७०	६१३.८
१०	०५८/५९	८४०,१४१	६०९.१
११	०५९/६०	८२८२८६	६००.६
१२	०६०/६१	८२४१८७	५९८
१३	०६१/६२	८१६७२७	५९०
१४	०६२/६३	८१२०८५	५८६.९
१५	०६३/६४	८१३६२१	५८८.२
१६	०६४/६५	८०९४८०	५८५.३
१७	०६५/६६	८०२९९३	५८३.७
१८	०६६/६७	८०१३७१	५८२४४७

श्रोत : Statistical Information on Nepalese Agriculture (2009/10), MOAC

अनुसूचि : ६ याक/नाक र चौंरीको तथ्याङ्क,२०६६/६७

क्र.सं	जिल्ला	संख्या	कैफियत
१	ताप्लेजुङ	२८४५	
२	पचथर	१०८६	
३	इलाम	१६२	
४	संखुवासभा	३९४५	
५	भोजपुर	६४८	
६	खोटाङ	१२३	
७	ओखलढुगां	३३९	
८	सोलुखुम्वु	१२०९७	
९	रामेछाप	१८७२	
१०	सिन्धुपाल्चोक	१०३२	
११	नुवाकोट	७६८	
१२	दोलखा	४४७०	
१३	धादिङ	६९	
१४	रसुवा	२४९३	
१५	गोरखा	१३६६	
१६	मनाङ	४५४९	
१७	मुस्ताङ	४०७७	
१८	म्याग्दी	२८७	
१९	डोल्पा	१०१६८	
२०	मुगु	२२५०	
२१	हुम्ला	११९९९	
२२	जुम्ला	५५८	
२३	कालिकोट	४७	
२४	बाजुरा	६७	
२५	बझाङ	१२०	
२६	दार्चुला	६६०	
	जम्मा	**६८०९७**	

अनुसूचि : ७ पशुपंक्षी आयात / निर्यात स्थिति

(संख्या हजारमा)

आ.ब./पशु पंक्षी		गाई/गोरू	भैसी/रागों	खसी/बाखा	भेडा	बंगुर	कुखुराको चल्ला	अण्डा
०५६/५७	आयात	१२	१०९	२७९	३	२८	१८५१	१८०८३
	निर्यात	०	३३	३०	०	७	५८	
०५७/५८	आयात	१९	२१६	३९४	२८	५	३५४	५८३९
	निर्यात	२	१	२७	७	१५	३१७	३२
०५८/५९	आयात	३	१२७	३०९		६३	३१२	१२६५२
	निर्यात	३	३	३०		१७	१६	८
०५९/६०	आयात	४	१५३	३००	५	१०	३१२.८	३१५५
	निर्यात	१	६	३१	४	१६	३२	३१२
०६०/६१	आयात	२.८	२९८.३	३७३.७	४.६	८.७	२८७.८	३२३३.४
	निर्यात	५.६	७.४	२६.३	४.३	२३.७	२०.५	२९१.६
०६१/६२	आयात	२.५	१३५.१	२७०.१	८.९	६९.९	२७.९	४५३८.९
	निर्यात	०.६	५.०	१७.१	५.१	११.३	१४.१	१३१.३
०६२/६३	आयात	३.६	१७९.१	२७९.१	१२.६	१.७	९७.४	२६७७.४
	निर्यात	०.१	३.३	४.२	०	१.४	२६.५	४०
०६३/६४	आयात	७.३	२०३.६	२७५.२	१०.४	१.५	३३४.७	
	निर्यात	२.३	४.९	२.८	१.६	०.२	२५.१	२२
०६५/६६	आयात	१.२					४११.२	
	निर्यात	१.२						
०६६/६७	आयात	०.५८	४६.२	४७६.६	९.७	४.८	७८७.६	
	निर्यात	०.६९	२.१				९.२	

बार्षिक प्राविधिक प्रतिबेदन, ०६६/६७, केन्द्रीय पशु क्वारेन्टाइन कार्यालय ।

अनुसूचि : ८ पशुपंक्षी जन्य पदार्थ आयात स्थिति, ०६६/६७

S. No	Commodities	Value '000
1	Dairy product	860729
2	Meat & edible meat offal	53357
3	Raw hide & Skins	24409

Source: Trade & export promotion Centre

अनुसूचि : ९ Exports of Hide & Skin and Woolen & Pashmina Shawls

आ.व.	परिमाण (000 वर्ग फि.)	मुल्य (रू. 000)
Hide & Skin		
०५८/५९	८४२९.०	४५०७९७
०५९/६०	५०००.३	२३९८५३
०६०/६१	६६२७.८	२८६११७
०६१/६२	४८२१.३	२२५४२०
०६२/६३	६४९३.२	२९२३३८
०६३/६४		२७४६१५
०६४/६५		३१०२११
०६५/६६	१३५५०	५४९७९१
०६६/६७		६२७४३४
Woolen & Pashmina Shawls		
०५८/५९		१८५२२२०
०५९/६०		१५३४०८१
०६०/६१		१४७३६७५
०६१/६२		१४६०४११
०६२/६३		१६६५९४९
०६३/६४		
०६४/६५		
०६५/६६		१८१८८९१
०६६/६७		

Source: Trade & Export Promotion Centre

अनुसूचि : १० गलैंचा निर्यात विवरण

आ.व.	परिमाण (000 वर्ग मि.)	मुल्य (रू. 000)
२०४९/५०	३१२६	९५२५६४९
२०५०/५१	३३२६	९५१८०५५
२०५१/५२	२७३२	७७०३७६०
२०५२/५३	२६१३	८०३२२३३
२०५३/५४	२८९०	९१४४६३५
२०५४/५५	२४१५	८५१६३४६
२०५५/५६	२६०४	१०१७१४५२
२०५६/५७	२५०९	९८२४६१८
२०५७/५८	२२४२	८२२२६६७
२०५८/५९	१६९३	६१२४१३४
२०५९/६०	१५६६	५३१६५६५
२०६०/६१	१६१७	५४२०७९७
२०६१/६२	१६०१	५८९४२६४
२०६२/६३	१५२३.४	६००५१९७
२०६५/६६	१२८६.३	५३५०५७९

Source: Trade & export promotion Centre

अनुसूचि ११: *AI Record of 2066/67 (2009/10) and Comparison with 2065/66(2008/9)*

SN	Region/ Districts	2065/66 (2008/09)			2066/67 (2009/10)			Growth %
		A.I. Cattle	**A.I. Buffalo**	**Total**	**A.I. Cattle**	**A.I. Buffalo**	**Total**	
EASTERN								
1	Illam	1760	21	1781	2892	76	2968	66.65
2	Jhapa	2605	148	2753	7485	678	8163	196.51
3	Morang	6761	510	7271	10904	1388	12292	69.06
4	Sunsari	4627	303	4930	6357	608	6965	41.28
5	Dhankuta	263	163	426	394	154	548	28.64
6	Saptari	999	1266	2265	1439	1657	3096	36.69
7	Siraha	2107	2791	4898	2689	3244	5933	21.13
8	Udayapur	218	49	267	266	105	371	38.95
Total		**19340**	**5251**	**24591**	**32426**	**7910**	**40336**	**64.03**
CENTRAL								
1	Kathmandu	11415	239	11654	9420	1103	10523	-9.70
2	Bhaktapur	4489	240	4729	4206	262	4468	-5.52
3	Lalitpur	4221	237	4458	3238	315	3553	-20.30
4	Kavre	1287	54	1341	2491	149	2640	96.87
5	Nuwakot	216	43	259	309	67	376	45.17
6	Dhading	230	8	238	286	30	316	32.77
7	Chitwan	10713	1019	11732	14853	1443	16296	38.90
8	Rautahat	1036	106	1142	1345	163	1508	32.05
9	Parsa	2231	508	2739	2700	628	3328	21.50
10	Bara	1473	276	1749	2475	451	2926	67.30
11	Sarlahi	869	302	1117	1373	527	1900	70.10
12	Mahottari	2293	542	2835	3516	1176	4692	65.50
13	Makawanpur	3882	490	4372	6211	1009	7220	65.14
14	Dhanusha	1023	420	1443	1102	991	2093	45.05
15	Dolakha	175	108	283	479	65	544	92.23
16	Sindhuli	0	0	0	128	56	184	
17	Sindhulpalchok	0	0	0	79	81	160	
18	Ramechhap	51	104	155	95	139	234	50.97
Total		**35813**	**4572**	**40385**	**54306**	**8655**	**62961**	**55.95**
WESTERN								
1	Rupandehi	11016	3163	14179	12702	4195	16897	19.17
2	Kapilbastu	244	140	384	449	184	633	64.84

SN	Region/ Districts	2065/66 (2008/09)			2066/67 (2009/10)			Growth %
3	Palpa	302	330	632	491	451	942	49.05
4	Syangja	325	142	467	298	169	467	0.00
5	Kaski	3499	1484	4983	3824	2474	6298	26.39
6	Tanahu	646	452	1098	990	700	1690	53.92
7	Parbat	129	76	205	145	63	208	1.46
8	Baglung	155	82	237	168	102	270	13.92
9	Nawalparasi	4269	1529	5798	7113	3375	10488	80.89
10	Gulmi	30	67	97	150	165	315	224.74
11	Arghakhachi	16	18	34	38	17	55	61.76
12	NLBC/LDF				222	200	422	
13	Lamjung				57	20	77	
14	Gorkha				115	59	174	
15	Panta Farm	170	0	170	196	0	196	15.29
Total		**20801**	**7483**	**28284**	**26958**	**12174**	**39132**	**38.35**
MID-WESTERN								
1	Dang	203	151	354	270	155	425	20.06
2	Banke	471	214	685	870	310	1180	72.26
3	Bardiya	724	469	1193	996	689	1685	41.24
4	Surkhet	480	112	592	449	115	564	-4.73
5	Jumla	220	14	234	110	12	122	-47.86
6	Rolpa	10	7	17	16	9	25	47.06
7	Salyan	30	0	30	82	27	109	263.33
8	LBO Nepaljung				44	65	109	
9	Piuthan				4	17	21	
10	Dailekh	38	46	84	0	0	0	-100.00
Total		**2176**	**1013**	**3189**	**2841**	**1399**	**4240**	**32.96**
FAR-WESTERN								
1	Kailali	848	473	1321	1045	372	1417	7.27
2	Kanchanpur	497	168	665	916	259	1175	76.69
Total		**1345**	**641**	**1986**	**1961**	**631**	**2592**	**30.51**
Grand Total		**79305**	**18960**	**98265**	**118492**	**30769**	**149261**	**51.90**

Note: Inseminations by private sector & Central Level organizations is included .

अनुसूचि १२ : *Share of Different Technicians in Insemination*

Post/ Region	Eastern	Central	West	Mid West	Far West	Total	No. of A.I.	% Share
Officer	5	5	6	2	0	18	1230	0.82
JT	38	54	35	10	7	144	31987	21.43
JTA	63	68	52	18	6	207	91221	61.12
FA	2	2	2	1	1	8	1973	1.32
Pvt. Inseminator	17	20	21	3	4	65	22850	15.31
Total	125	149	116	34	18	442	149261	100.00

अनुसूचि १३: *Number of AI Centers at the End of 2066/67 (2009/10)*

S.N.	Regions/Districts	AI Center/Imseminators		
		Government	Private	Total
Eastern				
1	Jhapa	12	8	20
2	Siraha	11	0	11
3	Sunsari	11	0	11
4	Saptari	4	0	4
5	Morang	9	15	24
6	Illam	5	0	5
7	Dhankuta	2	0	2
8	ABO. lahan	1	0	1
9	Udayapur	1	0	1
	Total	**56**	**23**	**79**
Central				
10	Chitwan	8	9	17
11	Kathmandu	6	5	11
12	Lalitpur	7	0	7
13	Bhaktapur	8	0	8
14	Makawanpur	6	0	6
15	Bara	2	0	2
16	Nuwakot	1	0	1
17	Dhading	3	0	3
18	Parsa	3	1	4
19	Rautahat	4	0	4
20	Mahottari	6	1	7

21	Sarlahi	3	2	5
22	Dhanusha	1	1	2
23	Dolakha	1	0	1
24	Kavre	4	0	4
25	CVH	1	0	1
26	ABD	1	0	1
27	Jiri farm	1	0	1
28	Rammechhap	1	0	1
29	Janakpur	0	1	1
	Total	**67**	**20**	**87**
Western				
29	Rupendehi	6	13	19
30	Nawalparasi	9	8	17
31	Kapilvastu	1	6	7
32	Tanahun	4	1	5
33	Baglung	2	0	2
34	Palpa	2	0	2
35	Parbat	1	0	1
36	Syangja	2	0	2
37	Kaski	8	3	11
38	LD, Farm, Pokhara	1	0	1
39	Gulmi	1	1	2
40	Arghakhachi	1	0	1
41	Gorkha	1	1	2
42	Lamjung	1	0	1
	Total	**40**	**33**	**73**
Mid –Western				
43	Dang	1	0	1
44	Banke	4	1	5
45	Bardiya	2	1	3
46	Surkhet	1	0	1
47	Jumla	1	0	1
48	Rolpa	1	0	1
49	Salyan	1	0	1
50	Dailekh	1	0	1
	Total	**12**	**2**	**14**
Far Western				
51	Kailali	2	2	4
52	Kanchanpur	1	3	4
	Total	**3**	**5**	**8**
	Grand Total	**178**	**83**	**261**

अनुसूचि १४:: *List of Private A.I. Centers and Inseminators*

S.N	AI Center/Private Inseminator	Address
1	Himal Vet Suppliers (Ram Kumar Bhattarai)	Birtamod, Jhapa
2	Rana Upakendra (Nar Kumar Ranan)	Damak, Jhapa
3	Ummanath Bhandari Private Paravet	Topgachhi, Jhapa
4	Bharat Kumar Shrestha Private Paravet	Dhanwantari Agro Vet. Jhapa
5	Tulasi Niraula	Akbot , Jahapa
6	Rudra Bahadur Katuwal	Maharani, Jhapa
7	Khadag Bahadur Thapa	Surunga, Jhapa
8	Shubash Guragnai	Duhagadhi, Jhapa
9	Kedar Ghimire Private Paravet	Morang
10	Bikas Tarangini Gau Sewa Karyakram (Prem Nath Pokheral/Tulasa Upadhaya)	Tanki Sinwari, Morang
11	Madan Ashrit Ismriti Pratisthan (Rudra Tamang)	MBMA, Urlabari, Morang
12	Naresh Prasad Singh	MBMA, Urlabari, Morang
13	Laxmi Baskota	MBMA, Urlabari, Morang
14	Dr. Mod Raj Acharya	MBMA, Urlabari, Morang
15	Madan Kumar Khadka	MBMA, Urlabari, Morang
16	Khem Karki	MBMA, Urlabari, Morang
17	Bharat Kumar Shrestha	MBMA, Urlabari, Morang
18	Tek Bahadur Rana	MBMA, Urlabari, Morang
19	Yuba Raj Sangraula	Keraun, Morang
20	Tara Chandra Aryal	Urlabari, Morang
21	Bhuminanda Dhakal	Pathari, Morang
22	Harihar Dahal	Mirgauliya, Morang
23	Swam Prasad Bhatarai	Birat Chowk, Morang
24	Khem Raj Ghimire	Rajghar, Morang
25	Krishna Prasad Dulal	Indrapur, Morang
26	Ajit Kumar Lal Karna	Dharmapur-8, Pahariya, Mahotari
27	Gopi Nath Ghimire	Hariwan, Sarlahi
28	Rapol Agrovet	Hariwan-6, Sarlahi
29	Ajit Lal karna	Dhanusha
30	Dr, Binod Kumar malla	Janakpur
31	Jamarkatel Agrovet (Basanta Pd. Jamarkatel)	Geetanagar, Chitwan
32	Sanjivani Paravet (Chirinjivi Tripathi)	Bhandara, Chitwan
33	Sharma Paravet (Chudamani Upadhay)	Chanauli, Chitwan
34	Kiran Raj Rijal	Bachhauli, Chitwan
35	SamuhikVet.Concern (Ram Bahadur Basnet)	Khairahani, Chitwan
36	Pradip Salik Ghimire	Chitawon Milk Ltd, Chitwan
37	Lila Nath Ghimire	Chitawon Milk Ltd. Chitwan
38	Krishana Prasad Parajuli	Chitawon Milk Ltd, Chitwan

39	Ram prakash mandel	Chitawon Milk Ltd, Chitwan
40	Ram Nath Prasad Chaurasiya	Ramgadhawa-8, Parsa
41	Deb Chandra Phuyal	Mulpani, Kathmandu
42	Madhab Nepal	Kathmandu
43	Dharma Raj Dhimal	Alapot, Kathmandu
44	Daya Sagar Tripathi	Hyangja, Kaski
45	Puran Chandra Gaire	Lekha Nath, Kaski
46	Kim Lal Ranavat	Sisuwa, Kaski
47	Santosh Singh Thakuri	Sisaghat, Tanahu
48	Kamdhenu Farm, Gorkha	Rajiv Raj Pant
49	Bed Nidhi Gyawali (Gyawali Vet Center)	Gulmi
50	Bijaya Paravet (Nagendra Shah)	Gaidakot, Nawalparashi
51	Malla Paravet, Harkhapur	Nawalparasi
52	Pandey Paravet (Dhurbaraj Pandey)	Kawashoti, Nawalparashi
53	Milan Paravet (Ram Prasad Poudel)	Bardaghat, Nawalparashi
54	Bharati Paravet (Ramchandra Bharati)	Kuliya, Nawalprashi
55	Chaudhary Private Paravet (Chet Narayan Chaudhary)	Gopigunj, Nawalparshi
56	Uttam Kumar Chaudhari	Bardaghat, Nawalparasi
57	Khadka Paravet (Dhan Bahadur Khadka)	Kotihawa, Rupandehi
58	Gopal Pd. Bhandari (Kapil Vet Farma)	Karaiya-8, Rupendehi
59	Murgiya Agrovet	Rupendehi
60	Khemnarayan Sharma	Semlar, Rupandehi
61	Yadab Agrovet (Dhirendra Pd. Yadab)	Khairahani, Rupandehi
62	Bhim Narayan Aryal	Makar-7, Rupendehi
63	Tara Prasad Chapagnai	Rupendehi
64	Ek Narayan Uppadhyaya	Rupendehi
65	Mahendra Gautam	Rupendehi
66	Dilli Raj Gyawali	Rupendehi
67	Animal Ghimire	Rupendehi
68	J.K. Paravet	Rupendehi
69	Padam Ghimire,	Ban Ganga, Kapilvastu
70	Anju Acharya (Subarna Agrovet) (CLDP)	Gorusinghe, Kapilvastu
71	Moti Prasad Pokhrel (Pokhrel Agrovet) (CLDP)	Kapilvastu
72	Narayan Prasad Poudel (CLDP)	Kapilvastu
73	Rara Para-vet (Ram Lal Rokaya)	Kohalpur, Banke
74	Gurash Higher Secondary School Annex Program (Madhu Prasad Poudel)	Bardiya
75	Dil Bdr Aer	Jhalari, Kanchanpur
76	Kamala Pati Bhatta	Kanchanpur
77	Ramesh Joshi	Beldada, Kanchanpur
78	Ghanashyam Agro-vet	Kailali
79	Ram Bahadur Singh	Dhangadhi, Kailali

अनुसूचि : १५

National Annual Diseases Report, 2010

Disease	OIE code	Epidemiology of the diseases			Disease Control	
		Number of			Number of animals	
		Outbreaks	Affected	Dead	Vaccinated	Treated
A						
Foot and mouth disease	A010	249	16478	246	39278	16232
Peste des petits ruminants	A050	181	6374	1166	783971	5208
Sheep & goat pox	A100	10	807	15	0	792
Classical swine fever (Hog cholera)	A130	14	452	28	1883	424
Newcastle disease/ Ranikhet	A160	310	112836	4356	166647	108480
Highly Pathogenic Avian Influenza		8	1114	1114	28037 birds destroyed	
B						
Anthrax	B051	9	36	36	673	0
Rabies	B058	58	143	143	12426	0
Anaplasmosis	B101	15	15	0	0	15
Babesiosis	B102	136	411	3	0	408
Haemorrhagic septicaemia	B109	272	3002	139	313745	2863
Theileriosis	B111	46	81	4	0	77
Contagious agalactia	B154	141	220	0	0	220
Avian infectious bronchitis	B301	16	3571	98	0	3473
Fowl cholera	B306	40	954	362	0	592
Fowl pox	B307	506	81827	577	10000	81250
Fowl typhoid (*S. gallinarum*)	B308	9	383	65	0	318
Infectious bursal disease (Gumboro disease)	B309	529	129260	6419	152476	122841
Marek's disease	B310	10	26800	1460	1000	25340
Mycoplasmosis(*M. gallisepticum*)	B311	73	52833	1598	0	51235
Pullorum disease(*S. pullorum*)	B313	96	41574	714	0	40860
C						
Blackquarter	C614	198	661	89	243284	572
Actinomycosis/Lumpy jaw	C618	58	66	0	0	66
Coccidiosis	C620	2593	190702	7177	0	183525
Liver fluke/ Fascioliasis/ Distomatosis	C621	36231	378328	426	0	377902
Warble infestation	C654	1017	4965	41	0	4924
Contagious pustular dermatitis	C701	226	1847	0	0	1847
Enterotoxaemia	C704	118	817	18	0	799
U						
Abortion		6652	19033	6	0	19027
Cough		3138	15092	0	0	15092
Colibacillosis		83	62376	2872	0	59504
Calf scour		60	186	0	0	186
Diarrhoea		30614	267036	2305	0	264731
Dystocia		0	6575	22	0	6553
Enzootic bovine haematuria		120	281	4	0	277
Ephemeral fever		2185	9775	3	0	9772

Disease	OIE	Epidemiology of the diseases			Disease Control	
External parasites		11743	231479	162	0	231317
Foot lesion		38	244	0	0	244
Fracture		28	50	8	0	42
Gastro-intestinal nematodes		692	9894	0	0	9894
Hydatidosis/Echinococcus infestation		63	358	0	0	358
Infertility		12676	49310	0	0	49310
Intestinal helminthiasis		1708	72076	701	0	71375
Khari disease		183	914	18	0	896
Hydropericardium syndrome of chickens		7	11250	7	0	11243
Mastitis		7045	17974	0	0	17974
Milk fever		337	790	0	0	790
Mange		8680	65392	74	0	65318
Metritis		84	151	0	0	151
Mycotoxicosis		60	68640	969	0	67671
Nervous sign		3126	13171	46	0	13125
Parasitic gastroenteritis		25520	197742	29	0	197713
Pneumonia		720	3634	30	0	3604
Paramphistomosis		17030	136619	1	0	136618
Poisoning		1100	3708	126	0	3582
Parvo virus enteritis		4	23	0	0	23
Respiratory disease-unclassified		1266	191755	4416	0	187339
Respiratory sign		9764	45535	54	0	45481
Red urine		2609	7139	62	0	7077
Ringworm		22	54	0	0	54
Sudden death		83	328	328	0	0
Skin lesions		9212	37051	4	0	37047
Stomatitis		103	502	0	0	502
Tetanus		4	4	4	0	0
Tympany		6643	26555	109	0	26446
Wound		12310	56972	15	0	56957

Source: Annual Epidemiological Bulletin 2010, Veterinary Epidemiology Center

अनुसूचि : १६ पि.पि.आर. को मोर्विडिटी र मोर्टालिटी बिबरण

आ. व.	आउटब्रेक (No.of utbreaks)	रोग लागेको संख्या(No.of Cases)	मृत्यु संख्या (No of Deaths)	Case Fatality Rate %	भ्याक्सिन गरिएको संख्या
०५१/५२	२२	९९३६	५३४१	५३.८	२०६३३
०५२/५३	१२	३८८	६३	१६.२	१०८९
०५३/५४	१३	५७८	६४	११.१	६३०
०५४/५५	१७	२२१९	४२६	१९.२	२१९९
०५५/५६	७६	८३००	१३२६	१६.०	२८९४२
०५६/५७	३५९	२१४२३	३२६२	१५.२	९०८६१
०५७/५८	१०३७	५९९१६	२३२५६	३८.८	४०५२२५
०५८/५९	३६६	१११५८	१४८७	१३.३	३१८९५०
०५९/६०	२९३	४८७०	४२१	८.६	१३२२८७६
०६०/६१	१२	२१०	३५	१६.६	१०२२७२०
०६१/६२	५६	४६३१	१४५८	३१.४	६६३४४७
०६२/६३	२४३	६७९८	१५०६	२२.१	५८९५७२
०६३/६४	३२०	१७३२	५१०	२९.४	७०७८७३
०६४/६५	७७	६३५	१७२	२७	५९९९४९
०६५/६६	१४३	३५८९	९४३	२६.२	७००८८८
०६६/६७	१८१	६३७४	११६६	१८.२	७८३९७१

श्रोत : Annual Epidemiological Bulletins, Veterinary Epidemiological Center.

अनुसूचि १७ : सेवाकेन्द्र/ उपकेन्द्रहरुको विवरण

१. भौगोलिक क्षेत्र अनुसार:

भौगोलिक क्षेत्र	जिल्ला संख्या	सेवाकेन्द्र / उपकेन्द्र संख्या		
		सेवाकेन्द्र	उपकेन्द्र	जम्मा
तराई	२०	९०	२१८	३०८
पहाड	३९	२००	३०६	५०६
उच्च पहाड	१६	६९	११६	१८५
जम्मा	७५	३५९	६४०	९९९

२. विकास क्षेत्र अनुसार:

विकास क्षेत्र	जिल्ला संख्या	सेवाकेन्द्र / उपकेन्द्र संख्या		
		सेवाकेन्द्र	उपकेन्द्र	जम्मा
पूर्वाञ्चल	१६	७७	१३८	२१५
मध्यमाञ्चल	१९	१०५	१६७	२७२
पश्चिमाञ्चल	१६	७९	१४०	२१९
मध्यपश्चिमाञ्चल	१५	५५	१२९	१८४
सु.पश्चिमाञ्चल	९	४३	६६	१०९
जम्मा	७५	३५९	६४०	९९९

३. जिल्ला अनुसार अनुसारः

क्षेत्र / जिल्ला	सेवाकेन्द्रको नाम	उपकेन्द्रको नाम
क) पूर्वाञ्चल (२१५)	७७	१३८
१) सिरहा (१७)	१) लहान, २) नवराजपुर, ३) खिरौना, ४) कल्याणपुर, ५) सुखीपुर	१) सारस्वर २) भेडिया ३) मिर्चैया ४) गोलवजार ५) धनगढी ६) तरेगना गोविन्दपुर ७) भगवानपुर ८) बरियारपट्टी ९) महेशपुर १०) अर्नामा ११) विष्णुपुर १२) नरहा
२) सप्तरी (१७)	१) कंचनपुर २) वथनाहा ३) कोयावखारी ४) पातो ५) कडेरपोना	१) फत्तेपुर २) कोइलाडी ३) मधवापुर ४) कल्याणपुर ५) रायपुर ६) मलेकपुर ७) नकधुवा ८) वनौली ९) वोदेवर्साइन १०) धनगढी ११) सिमराहा सिमियौन १२) सितापुर (प्रसवनी)
३) उदयपुर (११)	१) कटारी २) वेलटार ३) पोखरी ४) वराहा	१) देउरी २) हडिया ३) रामपुर ठोक्सिला ४) भूटार ५) गिजिङ्गचौर ६) चिसापानी ७) नेपालटार
४) खोटाङ्ग (१३)	१) खोटाङ्ग वजार २) चिसापानी ३) मात्तिम ४) ऐसेलुखर्क ५) वाक्सिला ६) हलेसी	१) लामीडांडा २) वुइपा ३) निर्मलीडांडा ४) जाल्पा ५) स. छितापोखरी ६) फाकटाङ्ग ७) कुभिण्डे
५) ओखलढुङ्गा (१२)	१) फुलवारी २) मानेभन्ज्याङ्ग ३) खिजिफलांटे ४) सेर्ना	१) निशंखे (ठूलाछाप) २) बाक्सा ३) रामपुर (वरूणेश्वर) ४) विगुटार ५) च्यानम ६) यसम ७) ओखलढुङ्गा ८) रूम्जाटार
६) सोलुखुम्वु (१२)	१) नेचावेतघारी २) खरीखोला ३) सोताङ्ग	१) वेनी २) नेले ३) वासा ४) तिङ्गला ५) गोराखानी ६) सिसाखोला ७) चौलाखर्क ८) जुवु ९) छेस्काम
७) सुनसरी (१५)	१) धरान २) वविया ३) दुहवी ४) लौकही	१) धरान २) इटहरी ३) झुम्का ४) वेलौरी ५) महेन्द्रनगर ६) भोक्राहा ७) सिमरीया ८) चीमडी ९) गौतमपुर १०) हरिनगरा ११) देवानगञ्ज
८) मोरङ्ग (१७)	१) रंगेली २) कटहरी ३) डंग्राहा ४) वाहुनी ५) इन्द्रपुर ६) उर्लावारी	१) सिजुवा २) सोराभाग ३) कदमाहा ४) थलाहा ५) भाथिगछ ६) झोराहाट ७) तेतरिया ८) हसन्दह ९) टांडी १०) केरावारी ११) लेटाङ्ग
९) भोजपुर (१३)	१) दिङ्गला २) प्याउली ३) अन्नपूर्ण ४) च्याङ्ग्रे ५) घोरेटार ६) वालडखा	१) कुलुङ्ग २) सुन्तले ३) श्यामशिला ४) कोट ५) गुप्तेश्वर ६) वैकुण्ठे ७) रिट्ठावोटे
१०) धनकुटा (११)	१) राजारानी २) आंखीसल्ला ३) तांखुवा ४) जितपुर	१) मुढेवास २) डांडावजार ३) भेंडेटार ४) पाखीवास ५) चुडवाङ्ग ६) डांडागाउं ७) धनकुटा
११) तेह्रथुम (११)	१) शुक्रवारे २) वसन्तपुर ३) मोराहाङ्ग ४) सक्रान्ती	१) ईवा २) सम्दु ३) सिम्ले ४) म्याङ्गलुङ ५) जिरिखिम्ती ६) सोल्मा ७) ओखे
१२) संखुवासभा (१३)	१) ताम्कु २) हेदाङना ३) वाह्रविसे ४) वाना ५) चैनपुर ६) मूलखर्क	१) पाङ्मा २) शितलपाटी ३) हटिया ४) शिद्धपोखरी ५) भाम्लीङ्ग ६) याफू ७) खराङ
१३) झापा (१७)	१) पृथ्वीनगर २) चारआली ३) अनारमनी ४) सुरूङ्गा ५) शिवगञ्ज ६) गौरादह	१) पथरिया २) काकरभिट्टा ३) वुधवारे ४) शनिश्चरे ५) घैलादुवा ६) चकचकी ७) कुमरखोद ८) पांचगाछी ९) तोपगाछी १०) दमक ११) गौरीगञ्ज
१४) इलाम (१३)	१) फिक्कल २) चिसापानी ३) मंगलवारे ४) देउराली	१) आइतवारे २) हर्कटे ३) नेपालटार ४) वांझो ५) विल्प्यांटे ६) जितपुर ७) नयांवजार ८) आमचोक ९) लुम्दे
१५) पांचथर (११)	१) च्याङ्गयापु २) याङनाम ३) यासोक ४) रवि	१) अमरपुर २) मच्छेवुङ ३) रानीटार ४) नमीडांडा ५) फाक्तेव ६) मौवा ७) लिम्वा
१६) ताप्लेजुङ्ग (१२)	१) मेहेले २) साप्लाखु ३) थेचम्वु ४) दोभान ५) थुफिमा ६) सिवा	१) खेवाङ्ग २) फूलवारी ३) सादेवा ४) फाकुम्वा ५) ललेप ६) खोक्लीङ्ग
ख) मध्यमाञ्चल (२७२)	१०५	१६७
१) दोलखा (१३)	१) जिरी २) जफे ३) मेलुङ ४) सिंगटी ५) मागापौवा ६) ओराङ्ग गत)	१) सुरी २) जुगु ३) सुनखानी ४) खोपाचात्रु ५) गैरीमुदी ६) विगु ७) घ्याङ्गसुकाठोकर
२) सिन्धुपाल्चोक (१३)	१) मार्विन (झिर्फु) २) वाह्रविसे ३) डांडापाखर ४) नवलपुर ५) जलविरे ६) जलकिने ७) मेलाम्ची ८) तालभराङ ९) बांसखर्क	१) चोकटी २) पाङताङ ३) ठोकर्पा ४) थाङपलधाव
३) रसुवा (९)	१) पार्च्याङ २) धैवुङ ३) थाम्वुचेत	१) खाम्जीङ २) डांडागाऊं ३) स्याफ्रुवेंशी ४) टिमुरे ५) हाकू ६) वेत्रावती
४) रामेछाप (१२)	१) रामेछाप २) खिम्ती ३) बेथान ४) भिरपानी	१) दोरम्वा २) पुरानागाउं ३) चिसापानी ४) कठजोर ५) सांघुटार ६) दुरागाऊं ७) बाम्ती ८) बेताली
५) काभ्रे (२१)	१) कुशादेवी २) वनेपा ३) महादेवस्थान ४) दाप्चा ५) तालढुंगो ६) मंगलटार ७) पोखरी चौरी ८) सल्ले ९) पोखरी नारायणस्थान	१) नाला २) पांचखाल ३) दोलालघाट ४) खोपासी ५) खरेलथोक ६) नांग्रेरागर्चे ७) घर्तिछाप ८) नयांगाउं ९) सरमथली १०) फुलवारी ११) शिखर १२) दुखर्क

क्षेत्र / जिल्ला	सेवाकेन्द्रको नाम	उपकेन्द्रको नाम
६) नुवाकोट (१४)	१) देउराली २) देवीघाट ३) रानीपौवा ४) चौघडा ५) समुन्द्रटार ६) शिक्रे	१) तारूका २) काहुले ३) बेलकोट ४) वागेश्वरी ५) पञ्चकन्या ६) राउतवेंशी ७) थानापती ८) खरानीटार
७) धादिङ (१४)	१) खानीखोला २) गजुरी ३) सुनौलावजार ४) सल्यानकोट ५) दार्खा ६) मैदी	१) महादेववेंशी २) बेनीघाट ३) कटुञ्जे ४) ज्याम्रूङ ५) फूलखर्क ६) रि ७) सांदभन्ज्याङ्ग ८) सल्यानटार
८) भक्तपुर (११)	१) खरिपाटी २) बोडे ३) दधिकोट ४) नखेल	१) ताथली २) सिपाडोल ३) छालिङ ४) चपाचो ५) झौखेल ६) वालकोट ७) कटुञ्जे
९) काठमाण्डौ (१०)	१) लप्सीफेदी २) इन्द्रायणी ३) नयांपाटी ४) खड्काभद्रकाली ५) टोखा चण्डेश्वरी ६) धर्मस्थली ७) सितापाइला ८) बलम्वु ९) किर्तिपुर १०) दक्षिणकाली	
१०) ललितपुर (१४)	१) ठैव २) चापागाउं ३) वुखेल ४) भट्टेडांडा ५) गोटीखेल ६) धुसेल	१) लामाटार २) भारदेव ३) धापाखेल ४) वुंगमती ५) छम्पी ६) इमाडोल ७) लेले ८) बडीखेल
११) सिन्धुली (१३)	१) दुधौली २) डकाहा ३) ग्वालटार ४) भिमस्थान ५) रातमाटा झांगाझोलीं ६) कपिलाकोट	१) सोल्पाठाना २) बाहुनतिल्पुङ ३) रतनचुरा ४) भिमान ५) रानीचुरी ६) बस्तीपुर ७) महेन्द्रझाडी
१२) मकवानपुर (१६)	१) फापरवारी २) हटिया ३) बासामाडी ४) राक्सिरांग ५) कालिकाटार ६) चितलाङ	१) छतिवन २) आमभञ्ज्याङ ३) मनहरी ४) भिमफेंदी ५) इपा ६) नामटार ७) पालुङ ८) चौघडा ९) पदमपोखरी १०) फाखेल
१३) चितवन (१४)	१) शक्तिखोर २) खैरनी ३) गुञ्जनगर ४) माडी	१) भण्डारा २) रत्ननगर ३) पटिहानी ४) मुगलिङ्ग ५) गितानगर ६) खोलेसिमल ७) मङ्गलपुर ८) शारदानगर ९) लङ्कु १०) मेघौली
१४) धनुषा (१८)	१) यदुकुहा २) बैदेही ३) धनुषाधाम ४) फूल्गामा ५) महेन्द्रनगर	१) नगराइन २) बसहिया ३) कनकपट्टी ४) सोनिगामा ५) दुबरकोट ६) संग्याइमडान ७) लक्ष्मिनिमा ८) जनकपुर ९) रघुनाथपुर १०) गोदार ११) ढल्केवर १२) खजुरी १३) तारापट्टी
१५) महोत्तरी (१६)	१) गौशाला २) लोहारपट्टी ३) वलवा ४) पिपरा ५) एकडारा	१) खैरमारा २) वर्दिवास ३) लक्ष्मिनिया ४) सोनमा ५) भंगाहा ६) वसपिटी ७) रामगोपालपुर ८) पोखरभिण्डा ९) डाम्हीमडै १०) परकौली ११) मटिहानी
१६) सर्लाही (१८)	१) हरिपुर २) ईश्वरपुर ३) बरहथुवा ४) हरकठवा ५) जमुनिया	१) कर्मैया २) हरिवन ३) लालबन्दी ४) हरिपुरवा ५) नौकेल्वा ६) सुन्दरपुर ७) कोडौना ८) वतरौल ९) रामबन १०) रामनगर ११) अचलगढ १२) बलरा १३) सलिमपुर
१७) रौतहट (१६)	१) सन्तपुर म. २) कटहरीया ३) डुमरिया ४) मत्सरी	१) चन्द्रनिगाहपुर २) बिश्रामपुर ३) समनपुर ४) संतपुर ५) शिवनगर ६) प्रेमपुर गोनाही ७) माधोपुर ८) ईनरबारी ९) लौकाहा १०) रामपुरखाप ११) सरूअठा १२) मुडवलवा
१८) वारा (१५)	१) प्रसौनी २) पिपराढी ३) बरियारपुर ४) महेन्द्र आदर्श	१) जितपुर २) बतरा ३) पुरैनिया ४) बसन्तपुर ५) कवहीगोठ ६) पकडिया ७) सिमरौनगढ ८) दोहरी ९) हरैया १०) कोल्हवी ११) मनहरवा
१९) पर्सा (१५)	१) मनियारी २) सुगौली ३) पोखरीया ४) लंगडी	१) बिन्ध्यावासिनी २) पकाहामैनपुर ३) तुलसीवर्वा ४) मसिहानी ५) गम्हरिया ६) देवरवाना ७) बेलवा ८) विरूवागुठी ९) सेढवा १०) ठोरी ११) गोविन्दपुर
पश्चिमाञ्चल (२१९)	७९	१४०
१) पर्वत (१२)	१) हुवास २) फलेवास ३) पातीचौर ४) मल्लाज	१) रानीपानी २) थापाठाना ३) वाच्छा ४) पकुवा ५) राम्जाठांटी ६) खुर्कोट ७) लुंखु देउराली ८) कटुवाचौपारी
२) गोरखा (१७)	१) तारानगर २) पालुङटार ३) भच्चेक ४) ताङलीचोक ५) घ्याम्पेसाल ६) सिर्दिवास	१) वुंकोट २) छोप्राक ३) भुम्लीचोक ४) भिरकोट ५) ताकुमांझ ६) आरूघाट ७) बारपाक ८) माछीखोला ९) जौवारी १०) सौरपानी ११) मनकामना
३) मुस्ताङ्ग (९)	१) लेते २) तक्चे ३) लोमन्थाङ्ग	१) मार्फा २) कागवेनी ३) मुक्तिनाथ (झारकोट) ४) चराङ ५) सुर्खाङ ६) जोमसोम
४) रूपन्देही (१५)	१) जोगीकुटी २) केरवानी ३) लुम्विनी ४) पर्रोहा ५) मजगांवा	१) केवलानी २) धकधई ३) रायपुर ४) सूर्यपुरा ५) मैनहिया ६) मधौलिया ७) दयानगर ८) सेमलार ९) गजेडी १०) मानपकडी ११) रोहिनिहवा १२) पडसरी १३) मर्यादपुर
५) अर्घाखांची (११)	१) ठाडा २) पोखराथोक ३) हंसपुर ४) बल्कोट	१) अड्गुरी २) जुकेना ३) नरपानी ४) सन्धिखर्क ५) अर्घातोष ६) रबन ७) खिल्जी
६) मनाङ्ग (९)	१) टंकीमनाङ्ग २) वगरछाप ३) डावल	१) खाङसार २) मनाङ्ग ३) ताल ४) भ्राका ५) नार ६) धारापानी

क्षेत्र / जिल्ला	सेवाकेन्द्रको नाम	उपकेन्द्रको नाम
७) तनहूं (१८)	१) ढोरफिर्दि २) अरूणेदय ३) रानीपोखरी ४) धरमपानी ५) चन्द्रावती ६) वैदी	१) थप्रेक २) क्यामिन ३) रिस्ती ४) पूर्कोट ५) सेपावगैंचा ६) बरादी ७) केशवटार। ८) भिरकोट ९) भिमाद १०) सुन्धारा ११) दुलेगौंडा १२) छाङ
८) कास्कि (१४)	१) शिसुवा २) पोखरा उ.म.न.पा. ३) घाचोक ४) थुमाकोडांडा ५) मौजा ६) ढिकुरपोखरी	१) लेखनाथ २) देउराली ३) आर्वा ४) हेंङ्जा ५) माझठाना ६) रूपाकोट ७) ल्वाङघलेल ८) चापाकोट
९) पाल्पा (१४)	१) रामपुर २) रिग्नेरह ३) आर्यभन्ज्याङ ४) मदनपोखरा ५) खस्यौली ६) छहरा	१) सहलकोट २) कुंगी ३) ताहुं ४) झडेवा ५) चापपानी ६) अर्गली ७) वतासे ८) जुठापौवा
१०) वाग्लुङ्ग (१५)	१२) कालीका २) कूश्मिसेरा ३) हरिचौर ४) कांडेवास ५) वूर्तिवाङ्ग ६) खर्वाङ्ग	१) नारायणस्थान २) विहुं ३) वेलुवगर ४) पाण्डवखानी ५) धम्जा ६) बोवाङ ७) वोहोरागाउं ८) वोङ्गादोभान ९) हुग्दिशिर
११) कपिलवस्तु (१५)	१) पकडी २) कोपवा ३) महाराजगंज ४) बहादुरगञ्ज	१) पिपरा २) वाणगंगा ३) नन्दनगर ४) महुवा ५) थुनिया ६) हरनामपुर ७) परसोहिया ८) गोटीहवा ९) वुद्धी १०) चन्द्रौटा ११) गणेशपुर
१२) गुल्मी (१३)	१) पुर्कोट २) धुर्कोट ३) दरवार देविस्थान ४) वलेटक्सार ५) जुहाङ्ग ६) फोक्सिङ्ग	१) इस्मा २) दर्लिङ्ग ३) वडागाउं ४) तमघास ५) शान्तिपुर ६) लुम्छा ७) मजुवा
१३) नवलपरासी (१५)	१) कुश्मा २) जमुनिया ३) चोरमारा ४) रजहर	१) बंजरिया २) जहदा ३) गुठीप्रसौनी ४) रामनगर ५) दुम्कीवास ६) शिवमन्दीर ७) अग्यौली ८) भुजहवा ९) मनरी १०) वुलिङ्टार ११) डेढगाउं
१४) लमजुङ्ग (१२)	१) सुन्दरवजार २) भोर्लेटार ३) शेरा ४) खुदी	१) चक्रतिर्थ २) विचौर ३) गौंडा ४) चिती ५) चन्द्रेश्वर ६) मालिङ्ग ७) भोजे ८) सोतिपसल
१५) म्याग्दी (१२)	१) घत्तान २) शिखघार ३) ताकम ४) दरवाङ्ग	१) वावियाचौर २) दाना ३) पाखापानी ४) राखुभगवती ५) ज्याम्रूककोट ६) लुलाङ्ग ७) मुदि ८) अर्थुङ्गे
१६) स्याङ्गजा (१५)	१) सेतीदोभान २) विरूवाअर्चले ३) अर्जुनचौपारी ४) दहथुम ५) वालिङ्ग ६) गल्याङ्ग ७) विर्घा ८) मल्याङ्गकोट	१) फेदीखोला २) पञ्चमूल ३) पवैगौंडा ४) राङ्गमाङ्ग ५) थुमपोखरा ६) चापाकोट ७) क्याक्मी
मध्यपश्चिमाञ्चल (१८४)	५५	१२९
१) जुम्ला (१५)	१) डिल्लीचौर २) तातोपानी ३) हाडसिजा	१) तलिथुम २) ताम्ती ३) जुम्लीकोट ४) रारालिही ५) कालिकाखेतु ६) शनिगाउं ७) नराकोट ८) बोटामालिका ९) वुम्रमारीचौर १०) पटमारा ११) देपालगाउं १२) मणिसांगु
२) कालीकोट (१२)	१) सुकाटिपा २) कुमालगाउं ३) स्यूना	१) जुविया २) रूडु ३) रताडा ४) पादमाघाट ५) दाहा ६) मेहलमुडी ७) राम्नाकोट ८) नुवाघर ९) फार्गोटी
३) डोल्पा (११)	१) रंग २) लिकु ३) शहरतारा	१) जुफाल २) माझफाल ३) रह ४) लावण ५) त्रिपुराकोट ६) नर्कु ७) खदाङ्ग (ल्हां) ८) काईगाउं
४) दाङ्ग (१४)	१) तुल्सीपुर २) लमही ३) नरायणपुर ४) गढवा	१) पञ्चकुले २) शान्तिनगर ३) हेकुली ४) उरहरी ५) सौंडियार ६) रामपुर ७) वाम्ला ८) काभ्रे ९) लालमटिया १०) राजपुर
५) हुम्ला (११)	१) धारापेरी २) सर्केगाढ ३) श्रीनगर	१) मुचु २) केर्मी ३) वरगाउं ४) लाली ५) मेल्छाम ६) दार्मा ७) मैला ८) राया
६) मुगु (११)	१) लुम्स २) नाथर्पु ३) चिमाढुंग्री	१) पिना २) पुलु ३) किम्रि ४) गम्था ५) सुभ्राढीक ६) ह्याडलु ७) कालै ८) भिई
७) रोल्पा (१२)	१) सुलीचौर २) होलेरी ३) दूरिवाङ्ग ४) पोवाङ्ग	१) जौलीपोखरी २) लिवाङ्ग ३) जंकोट ४) घर्तिगाउं ५) जुगार ६) जिनावाङ्ग ७) भिरूल ८) हर्जाङ्ग
८) रूकुम (१२)	१) चौरजहारी २) आठविसकोट ३) रूकुमकोट ४) तकसेरा	१) सिम्ली २) पेउघा ३) सिम्रुत ४) बाफीकोट ५) मुसीकोट ६) सिमा ७) प्वाङ्ग ८)
९) सल्यान (११)	१) कपुरकोट २) भोटेचौर ३) थारमारे ४) मूलखोला	१) मार्क २) ढोरचौर ३) कोटवारा ४) कारामिटी ५) रांगेचौर ६) रामपुर ७) भलचौर
१०) प्यूठान (११)	१) विजुवार २) देविस्थान ३) मच्छी ४) वरौला	१) भिंग्री २) वागेसाल ३) ठूलावेंशी ४) दाखा ५) वहाने ६) मरनठाना ७) धुवाङ्ग
११) सुर्खेत (१३)	१) विजौरा २) वावियाचौर ३) अवलचिङ्ग ४) वगेडिचौर	१) छिन्चु २) रामघाट ३) गुमी ४) कुनाचरी ५) सहारे ६) उत्तरगंगा ७) गर्पन ८) तातापानी ९) साटाखानी
१२) जाजरकोट (१३)	१) दल्ली २) लिम्सा ३) ढसेरा ४) सिमा	१) खलङ्गा २) सेपुखोला ३) चौखा (रग्दा) ४) ढिमे (धरंगा) ५) टालेगाउं ६) कार्किगाउं ७) जगनीपुर ८) गर्खाकोट ९) कोतिङ्ग

क्षेत्र / जिल्ला	सेवाकेन्द्रको नाम	उपकेन्द्रको नाम
१३) वर्दिया (१३)	१) मैनापोखर २) मगरागाडी ३) वग्नाहा ४) राजापुर	१) सोरहवा २) मोतीपुर ३) मोहमदपुर ४) ताराताल ५) ठाकुरदारा ६) पदनाहा ७) मनाउ ८) पाताभार ९) वदालपुर
१४) बांके (१३)	१) कोहलपुर २) वागेश्वरी ३) नरैनापुर ४) वेतहनी	१) धामपुर २) कुसुम ३) ढकेरी ४) वनकटवा ५) हिरमिनिया ६) कम्दी ७) मनिकापुर ८) परसपुर ९) जयसपुर
१५) दैलेख (१२)	१) नौमुले २) अवलपराजुल ३) दुल्लू ४) जम्वुकांध	१) देशीगाउं २) गांडावाग ३) पातीकान्ला ४) मालिका ५) तिलेपाटा ६) पग्नाथ ७) सिंगासैन ८) सिंगौडी
सुदुरपश्चिमाञ्चल (१०९)	४३	६६
१) वाजुरा (१०)	१) कोल्टी २) डोगटी ३) टांटे	१) तोली २) मानाकोट ३) दहकोट ४) जुकोट ५) विलुचौर ६) जुगाडा ७) रूगिन
२) अछाम (१४)	१) सांफेवगर २) चौरपाटी ३) वयलपाटा ४) विनायक ५) तुर्माखांद ६) सान्तडा	१) ढकारी २) कमलवजार ३) गैरीटांड ४) जुपु ५) देविस्थान ६) मेल्लेख ७) जयगढ ८) ……
३) कैलाली (१५)	१) टिकापुर २) भजनी ३) चौमाला ४) मसुरिया	१) मालाखेती २) गेटा ३) चुहा ४) फुलवारी ५) मुनुवा ६) सुखड ७) हसुलिया ८) दोदोघरा ९) जोशीपुर १०) सहजपुर ११) पहलमानपुर
४) कञ्चनपुर (११)	१) झलारी २) कृष्णपुर गुलरिया ३) श्रीपुर बेलौरी ४) त्रिभुवनवस्ति	१) तिलाचौर २) सुडा ३) दोधारा चांदनी ४) पिपलाडी ५) बडैपुर ६) रामपुर विलासपुर ७) कालिका
५) डोटी (११)	१) गोपघाट २) चन्दुकाडा ३) सानागाउं ४) जोरायल	१) डौड २) मौवा ३) दिपायल ४) दुर्गामाण्डौ ५) गडसेरा ६) मुडमारा ७) लानामार्कोट
६) वैतडी (१३)	१) पाटन २) रिम ३) पुर्चौडीहाट ४) गाजरी ५) कुलाउं ६) दशरथचन्द	१) देहिमाण्डौ २) श्रीकोट ३) डिलासैनी ४) रौलेश्वर ५) मेलौली ६) शर्माली ७) सकार
७) डडेल्धुरा (१०)	१) नवदुर्गा २) चिपुर ३) गणेशपुर ४) जोगबुढा	१) स्याउले २) उग्रतारा ३) अजयमेरू ४) भागेश्वर ५) गांखेत ६) मणिलेक
८) दार्चुला (१३)	१) लाली २) खलंगा ३) गोकुलेश्वर ४) हुती ५) लटीनाथ ६) शंकरपुर	१) सिप्टी २) मालिकार्जुन ३) जोलजिवी ४) सुन्सेरा ५) रिट्ठाचौपाटा ६) डांडाकोट ७) ब्लांच
९) बझाङ्ग (१२)	१) तल्कोट २) छान ३) थलारा ४) बुगल ५) व्यासी ६) चौधारी	१) भातेखोला २) सैन्सु ३) देउलेक ४) मालुमेला ५) डोलीचोरा ६) काडा
अधिराज्यको जम्मा (९९९)	३५९	६४०

अनुसूचि - १८
अधिराज्यका प्रमुख पशु हाटबजारका विवरण

क्र.स	नम	ठेगााना	स्थापना (बि.स.)	स्वामित्त	व्या
१	पशु हाट बजार	धुलाबारी, मेचिनगर, झापा	२०३३	न.पा.	ठेक्कापट्टा
२	पशु हाट बजार, भद्रपुर	भद्रपुर, झापा	२०१८	न.पा.	
३	पशु हाट बजार	गौरीगंज, झापा			
४	दामुना पशु हाट बजार	कोहबरा, झापा	२०२६	गा.बि.स.	
५	बनियानी पशु हाट बजार	बनियानी, झापा	२०४०	झापा	
६	दमक बमेसि हाट बजार	दमक १२, झापा	२०३२	न.पा.	ठेक्कापट्टा
७	पशु हाट व्यवसायी समिति	सतिसधाम, झापा	२०६२	व्यपार संघ	
८	पशु हाट बजार, शनिश्चरे	शनिश्चरे, झापा	२०१९	गा.बि.स.	
९	बेलबारी पशु हाट बजार	बेलबारी २, र ३ मोरङ्ग	२०३८	नीजि	"
१०	पशु हाट बजार	लेटाङ्ग, मोरङ्ग			
११	दोमहना बजार	दर्वेशा ८, मोरङ्ग	२०१५	गा.बि.स.	"
१२	सोम बारे पशु हाट बजार	बेलबारी, मोरङ्ग	२०४४	समिति	
१३	पशु हाट बजार, उर्लाबारी	उर्लाबारी, मोरङ्ग	२०३४	समिति	
१४	पशु हाट बजार, केराबारी	केराबारी, मोरङ्ग	२०१२	गा.बि.स.	
१५	पशु हाट बजार, मधुमल्ला	मधुमल्ला, मोरङ्ग	२०३४	समिती	
१६	शनिबारे साप्ताहिक सुंगुर हटिया	खनार ९, सुनसरी	२०४३	गा.बि.स.	ठेक्कापट्टा
१७	मंगलबारे साप्ताहीक पशु हाट	दुहबी, सुनसरी	२०३१	गा.बि.स.	"
१८	सोमबमरे मबेशी बजार	ईनरूवा ३, सुनसरी	२०३३	न.पा.	ठेक्कापट्टा
१९	पशु हाट तोपा बजार	वमनगम्माटी २, सप्तरी	२०५१	गा.बि.स.	"
२०	राजबिराज बाखा बजार	राजबिराज १, सप्तरी	२०३८	न.पा.	"
२१	चोहर्वा बजार	चन्द्रलालपुर २, सिराहा	२०५२	नीजि	"
२२	शिव पशु हाट बजार	सुखीपुर ६, सिराहा	२०४३	नीजि	"
२३	खसी/बोका/बाखा हाट बजार	वार्ड न. ८, सिराहा	२०६१	गा.बि.स.	संचालक समिती
२४	लाहान बजार	लाहान, सिराहा	२०३२	न.पा.	ठेक्कापट्टा
२५	खसी/बोका/बाखा हाट बजार	गोलबजार, सिराहा	२०४९	गा.बि.स.	
२६	चेहर्बा बजार	चन्द्रलालपुर,२ सिराहा	२०६१	गा.बि.स.	संचालक समिती
२७	पशु हाट बजार, तोपाबजार	बमनगम्पाटी, सप्तरी	२०४५	गा.बि.स.	
२८	बाखा बजार, राजबिराज	राजबिराज, सप्तरी	२०३९	न.पा.	
२९	मैली हाट बजार, मौली	मौली, सप्तरी	२०४२	व्यपारी	
३०	सखुवा पशु हाट बजार	महेन्द्र नगर २, धनुषा	२००२	स्कुल	"
३१	गौसाला पशु हाट बजार	गौसाला, महोत्तरी	२०१०	गा.बि.स.	ठेक्कापट्टा
३२	जलेश्वर पशु हाट बजार	जलेश्वर, महोत्तरी	२०३९	न.पा.	ठेक्कापट्टा
३३	महेन्द्र बजार	वयसवास, सर्लाही	२०२४	गा.बि.स.	ठेक्कापट्टा
३४	पशु हाट बजार	बरहथवा ४, सर्लाही	२०२५	गा.बि.स.	"
३५	गंगा पिप्रा बजार	रौतहट	२०३२	गा.बि.स.	"

३६	सिमरा भवानीपुर बजार	रौतहट	२०६१	नीजि	"
३७	राजपुर कुडिया बजार	रौतहट	२०४४	गा.बि.स.	"
३८	चन्द्रनिगाहपुर बजार	बार्ड नं ४, रौतहट	२०५२	गा.बि.स.	"
३९	समनपुर बजार	बार्ड नं २, रौतहट	२०३५	गा.बि.स.	"
४०	गरूडा बैरिया बजार	बार्ड नं ९, रौतहट	२०४२	गा.बि.स.	"
४१	बरेबा गोरू बजार	कलैया न.पा. ७, बारा	१९६०	स्कुल	ठेक्कापट्टा
४२	भैसी/रांगो बजार	जितपुर, बारा	२००२	गा.बि.स.	"
४३	पशु हाट बजार	अठराहा सुनौली, पर्सा	२०२४	गा.बि.स.	"
४४	सेढवा बजार	बार्ड नं ६, पर्सा	२०४४	गा.बि.स.	"
४५	पोखरिया बजार	बार्ड नं ४, पर्सा	२०१४	गा.बि.स.	"
४६	पशु हाट बजार	नवलपरासी	२०४८	न.पा.	ठेक्कापट्टा
४७	पशु हाट बजार	फाबरबारी, मकवानपुर			
४८	चौपाया खरिद बिक्री सहकारी संघ	कलङ्की, काठमाण्डौ		सहकारी संघ	सहकारी संघ
४९	चौपाया खरिद बिक्री सहकारी संघ	बलम्बु, काठमाण्डौ		सहकारी संघ	सहकारी संघ
५०	खसी बजार	टुकुचा, काठमाण्डौ			
५१	पशु हाट बजार	नगरपालिका, नवलपरासी	०४८	न. पा	
५२	पशु हाट बजार, जमुनिया,	जमुनिया, नवलपरासी			
५३	पशु हाट बजार	नवलपरासी	२०४८	न.पा.	ठेक्कापट्टा
५४	हरैया पशु हाट बजार	रूद्रपुर ७, रूपन्देही	२०३२	स्कुल	"
५५	सहदबनिया बजार	रूपन्देही	२०५४	सामुदायिक बन	"
५६	चन्द्रोटा पशु हाट बजार	चन्द्रोटा, कपिलबस्तु	२०५२	निजी	निजी
५७	बिसौ बगैचा पशु हाट बजार	बहादुरगंज, कपिलबस्तु	२०४८	निजी	निजी
५८	दोहनी पशुहाट बजार,	कपिलबस्तु		निजी	निजी
५९	पशु हाट बजार, घोराही	घोराही, दाङ	०६३	सहकारी संस्था	
६०	पशु हाट बजार	रमवापुर, बाके	२०३५	गा.बि.स.	ठेक्कापट्टा
६१	पशु हाट बजार	कोहलपुर, बाके			
६२	सानोश्री हाट बजार	बर्दिया	२०५७	स्कुल	"
६३	थपुवा हाट बजार	गुलरिया १०, बर्दिया	२०५३	न.पा.	न.पा
६४	जनभाबना पशु हाट बजार	अत्तरिया कैलाली	२०६३	निजी	
६५	पशु हाट बजार, टिकापुर	टिकापुर कैलाली	२०६३	समिती	
६६	पशु हाट बजार	त्रिभुबनबस्ती, कंचनपुर		समिती	

अनुसूचि - १९

Slaughterhouse & Commercial Meat Processors

S.N	Name	Address
Slaughterhouse		
1	Rejoin Food Products	Heatauda, Makawanpur
2	Quality Meat Products	Thankot, Kathmandu
3	Kakani Slaughterhouse	Kakani, Nuwakot
4	Sangrila Food International Pvt. Ltd.	Duhabi, Morang
5	Seemax Food International Pvt. Ltd.	Sunsari
Commercial Meat Processors		
4	Valley Cold Store	Balaju, Kathmandu
5	Swiss Gourment Food Production	Kantipath, Kathmandu
6	Nepal Sausage	Gangabu, Kathmandu
7	Quality Meat Products Ltd.	Thankot, Kathmandu
8	New Poultry Equipment	Balaju, Kathmandu
9	Everest Food Ltd.	Heatauda, Makawanpur
10	Prasuma Delicatessan Products	Naikap, Kathmandu
11	Ratna Livestock Farms Pvt. Ltd.	Naya Bazar Kathmandu
12	Gourment Viena	Thamel Kathmandu
13	Nian & Hagar	Jawalakhel, Lalitpur
14	Losa food Products Pvt. Ltd.	Thachal, Kathmandu
15	Nepal Sausage	Maharajganj, Kathmandu
16	Micto	Baneswor
17	Eleen Food Products Pvt. Ltd.	Bijeswori
18	Sea Food Pvt. Ltd.	Dallu, Kathmandu

अनुसूची २० : पकेट प्याकेज कार्यक्रमको संख्या

१. पूर्वाञ्चल

सि.नं.	जिल्ला	आ.व. २०५५/५६							आ.व. २०५६/५७							आ.व. २०५७/५८							०६६/६७ सम्मको कुल विवरण						
		गाई	भैंसी	वाखा	भेंडा	वंगुर	कुखुरा	जम्मा	गाई	भैंसी	वाखा	भेंडा	वंगुर	कुखुरा	जम्मा	गाई	भैंसी	वाखा	भेंडा	वंगुर	कुखुरा	जम्मा	गाई	भैंसी	वाखा	भेंडा	वंगुर	कुखुरा	जम्मा
१	ताप्लेजुङ्ग								१	१	२				४	१	१	३		१		६	२	२	५		१		१०
२	पांचथर								१		२		१		४	२		२		१		५	३		४		२		९
३	इलाम								२		१				३	३		१				४	५		२				७
४	झापा								२		२		१		५	३	१	२		१		७	५	१	४		२		१२
५	संखुवासभा								१	१	२				४		२	५	१			८	१	३	७	१			१२
६	भोजपुर									१	२		१		४		१	२		२		५		२	४		३		९
७	धनकुटा								२		२		१		५	१		१		१	२	५	३		३		२	२	१०
८	तेह्रथुम								१		२		१		४			३		२		५	१		५		३		९
९	सुनसरी								१	१	१		१		४	१	१	२		१		५	२	२	३		२		९
१०	मोरङ्ग								१	१	२		१		५	३	१	४		१		९	४	२	६		२		१४
११	सोलुखुम्वु										४		१		५			१		१		२			५		२		७
१२	खोटाङ्ग									३	२		२		७			२		१		३		३	४		३		१०
१३	ओखलढुंगा									१	६		३		१०			७		३		१०		१	१३		६		२०
१४	उदयपुर								१	१	२		१		५		२	२		२		६	१	३	४		३		११
१५	सिरहा									२	३				५		२	३				५		४	६				१०
१६	सप्तरी								१	१	२				४		२	३				५	१	३	५				९
	जम्मा								१४	१३	३७		१४		७८	१४	१३	४३	१	१७	२	९०	२८	२६	८०	१	३१	२	१६८

नोटः चौरीको पकेट संख्या, गाईमा समावेश गरिएको ।

२) मध्यमाञ्चल

सि.नं.	जिल्ला	आ.व. २०५५/५६							आ.व. २०५६/५७							आ.व. २०५७/५८							०६६/६७ सम्मको विवरण						
		गाई	भैंसी	वाखा	भेंडा	वंगुर	कुखुरा	जम्मा	गाई	भैंसी	वाखा	भेंडा	वंगुर	कुखुरा	जम्मा	गाई	भैंसी	वाखा	भेंडा	वंगुर	कुखुरा	जम्मा	गाई	भैंसी	वाखा	भेंडा	वंगुर	कुखुरा	जम्मा
१	दोलखा									१	३				४		१	३				४		२	६				८
२	रामेछाप									१					१		१	३		१		५		२	३		१		६
३	सिन्धुली									१	२		२		५		१			४		५		२	२		६		१०
४	महोत्तरी		१					१		१	१		१		३			२		१		३		२	३		२		७
५	सर्लाही		१					१		१	२				३		३	३				६		५	५				१०
६	धनुषा								२	१	४				७	१	२	३		१		७	३	३	७		१		१४
७	रसुवा										२	१			३			४	१	१		६			६	२	१		९
८	नुवाकोट									२	२	१	२		७		२	३		१		६		४	५	१	३		१३
९	सिन्धुपाल्चोक																१	२		१		४		१	२		१		४
१०	काभ्रे		१					१		१	१		१		३		१	३				४		३	४		१		८
११	काठमाण्डौ			१				१		१	१		१		३		१	२		१		४		२	४		२		८
१२	भक्तपुर	१		१				२			२		२		४								१		३		२		६
१३	ललितपुर									२	१		१		४		२	२		१		५		४	३		२		९
१४	धादिङ्ग																१	१		१		३		१	१		१		३
१५	चितवन								१		१		१		३		३	४		२		९	१	३	५		३		१२
१६	मकवानपुर									१	३		१		५		१	६		२		९		२	९		३		१४
१७	वारा									२	१		१		४			४		१		५		२	५		२		९
१८	पर्सा									२	२				४			१				१		२	३				५
१९	रौतहट									२	२		१		५		१	२		१		४		३	४		२		९
	जम्मा	१	३	२				६	३	१९	३०	२	१४		६८	१	२१	४८	१	१९		९०	५	४३	८०	३	३३		१६४

३. पश्चिमाञ्चल

सि.नं.	जिल्ला	आ.व. २०५५/५६							आ.व. २०५६/५७							आ.व. २०५७/५८							०६६/६७ सम्मको कुल विवरण						
		गाई	भैंसी	वाखा	भेंडा	वंगुर	कुखुरा	जम्मा	गाई	भैंसी	वाखा	भेंडा	वंगुर	कुखुरा	जम्मा	गाई	भैंसी	वाखा	भेंडा	वंगुर	कुखुरा	जम्मा	गाई	भैंसी	वाखा	भेंडा	वंगुर	कुखुरा	जम्मा
१	मनाङ्ग																	२		१		३			२		१		३
२	मुस्ताङ्ग																	४				४			४				४
३	म्याग्दी	१		१				२		१	५				६		१	३				४	१	२	९				१२
४	गोर्खा				१			१		१	३		१		५		१	३		१		५		२	६	१	२		११
५	लमजुङ्ग										१				१		३	६		१		१०		१७	६९		३		८९
६	काश्कि								३	२	२				७		२	३		३		८	५	४	९		३		२१
७	तनहुं									३	६		१		१०		३	१		१		५		१२	२०		२	१	३५
८	स्याङ्जा								१	४	३		३		११	१	४	४		३		१२	३	१४	२९		२१	९	७६
९	पर्वत	२						२	२	४	९		३		१८								१	६	१२		३	७	२९
१०	वाग्लुङ्ग									२	३		१		६		१	३				४		२०	४४	२	५	८	७८
११	गुल्मी									१	२				३		२	४				६	१०	३०	९१		१०	९	१४५
१२	पाल्पा									५	६				११		५	४		४		१३	३	१६	७०		७	४	१०१
१३	अर्घाखांची									१	१		१		३		१	२		२		५		२८	७३		७	४	१०४
१४	रूपन्देही								५	२	१		१		९	१	४	८		२		१५	१०	१८	२२		३	२	५५
१५	नवलपरासी								२	३	४		२		११	२	१	४		२		१२	१३	२१	६२		७	८	१०३
१६	कपिलवस्तु									२	१				३		४	२						१०	७	१	१		१९
	जम्मा	३		१	१			५	१३	३१	४७		१३		१०४	४	३२	५३		२०		१०९	४७	२००	५३०	४	७५	५२	९०८

४) मध्यपश्चिमाञ्चल

सि.नं.	जिल्ला	आ.व. २०५५/५६							आ.व. २०५६/५७							आ.व. २०५७/५८							०६६/६७ सम्मको कुल विवरण						
		गाई	भैंसी	वाखा	भेंडा	वंगुर	कुखुरा	जम्मा	गाई	भैंसी	वाखा	भेंडा	वंगुर	कुखुरा	जम्मा	गाई	भैंसी	वाखा	भेंडा	वंगुर	कुखुरा	जम्मा	गाई	भैंसी	वाखा	भेंडा	वंगुर	कुखुरा	जम्मा
१	वांके								१	१	१		१		४		१	१				२	२	८	४६		१	१	५८
२	वर्दिया									१	१		१		३	१		१		१		३	२	१२	४२		७	४	६५
३	सुर्खेत									२	४		१		७		१	२				३	१	७	४८		२		५८
४	दाङ्ग		१					१		१	१		१		३			१		१		२		२	२		२		६
५	सल्यान									१	२		१		४		१	३		१		५	१	१८	५०		८	२	७६
६	प्यूठान									१	२		१		४		१	१		२		४		५	२८		३		३६
७	रोल्पा									२	१				३		१	२				३		१६	२६		२	४	५०

सि.नं.	जिल्ला	आ.व. २०५५/५६							आ.व. २०५६/५७							आ.व. २०५७/५८							०६६/६७ सम्मको कुल विवरण						
		गाई	भैंसी	वाखा	भेंडा	वंगुर	कुखुरा	जम्मा	गाई	भैंसी	वाखा	भेंडा	वंगुर	कुखुरा	जम्मा	गाई	भैंसी	वाखा	भेंडा	वंगुर	कुखुरा	जम्मा	गाई	भैंसी	वाखा	भेंडा	वंगुर	कुखुरा	जम्मा
८	रूकुम									१	१				२		२	४				६	१	११	२९	१	५	५	५२
९	जाजरकोट									२	१				३		१	१				२	२	१९	८०	६		५	१०१
१०	दैलेख									१	२		१		४		१	२		२		५		८	३३		४		४४
११	जुम्ला										२				२			२	१			३			४	१			५
१२	हुम्ला										२	१			३			१				१			३	१			४
१३	कालीकोट										३	१			४			२	१			३			५	२			७
१४	डोल्पा										३				३			२				२			५				५
१५	मुगु										३				३			२				२			५				५
	जम्मा		१					१	१	१३	२९	२	७		५२	१	९	२७	२	७		४६	९	१०६	४०६	११	३४	२१	५८७

५) सुदुर पश्चिमाञ्चल

सि.नं.	जिल्ला	आ.व. २०५५/५६							आ.व. २०५६/५७							आ.व. २०५७/५८							०६६/६७ सम्मको कुल विवरण						
		गाई	भैंसी	वाखा	भेंडा	वंगुर	कुखुरा	जम्मा	गाई	भैंसी	वाखा	भेंडा	वंगुर	कुखुरा	जम्मा	गाई	भैंसी	वाखा	भेंडा	वंगुर	कुखुरा	जम्मा	गाई	भैंसी	वाखा	भेंडा	वंगुर	कुखुरा	जम्मा
१	कैलाली		१					१		२	४				६									१५	७९	३	११	१	१०९
२	कंचनपुर								१	१	१		१		४	१	१	२		१		५	३	१२	७४		१०		८९
३	डोटी									१	२				३		१	३				४	१	९	६३			३	७७
४	डडेल्धुरा		१	२				३		२	५		१		८								३	१२	५९		५	१२	९१
५	अछाम		१					१		१	१				२		१	३				४		१३	१५	१	२	४	४४
६	वझाङ्ग									१	६	१			८		१					१		२	६	१			९
७	वाजुरा		१	२				३		१	५				६									२	७				९
८	वैतडी									१	३				४			३				३	४	५	३०			७	४६
९	दार्चुला		१	२				३		१	३				४									२	५				७
क	जम्मा		५	६				११	१	११	३०	१	२		४५	१	४	११		१		१७	११	७३	३४८	५	२८	२७	४९२

७६ जिल्लाको जम्मा

सि. नं.	क्षेत्र	आ.व. २०५५/५६							आ.व. २०५६/५७							आ.व. २०५७/५८							०६६/६७ सम्मको कुल विवरण						
		गाई	भैंसी	वाखा	भेंडा	वंगुर	कुखुरा	जम्मा	गाई	भैंसी	वाखा	भेंडा	वंगुर	कुखुरा	जम्मा	गाई	भैंसी	वाखा	भेंडा	वंगुर	कुखुरा	जम्मा	गाई	भैंसी	वाखा	भेंडा	वंगुर	कुखुरा	जम्मा
१	पूर्वाञ्चल								१४	१३	३७		१४		७८	१४	१३	४३	१	१७	२	९०	२८	२६	८०	१	३१	२	१६८
२	मध्यमाञ्चल	१	३	२				६	३	१९	३०	२	१४		६८	१	२१	४८	१	१९		९०	५	४३	८०	३	३३		१६४
३	पश्चिमाञ्चल	३		१	१			५	१३	३१	४७		१३		१०४	४	३२	५३		२०		१०९	४७	२००	५३०	४	७५	५३	९०९
४	म.पश्चिमाञ्चल		१					१	१	१३	२९	२	७		५२	१	९	२७	२	७		४६	९	१०६	४०६	११	३४	२१	५८७
५	सु.पश्चिमाञ्चल		५	६				११	१	११	३०	१	२		४५	१	४	११		१		१७	११	७३३	३४८	५	२८	२७	४९२
	कूल जम्मा	४	९	९	१			२३	३२	८७	१७३	५	५०		३४७	२१	७९	१८२	४	६४	२	३५२	१००	४४८	१४४४	२४	२०१	१०३	२३२०

अनुसूचि - २१
पशु सेवा विभागको कूल दरवन्दी र पदपूर्ति विवरण

पद	श्रेणी	जम्मा दरवन्दी संख्या	पदपूर्ति संख्या	रिक्त संख्या	* कैफियत
प्राविधिक तर्फ					
महानिर्देशक	रा.प.प्रथम	१	१	०	
उपमहानिर्देशक	,,	२	२	०	
क्षेत्रीय निर्देशक	,,	५	५	०	
कार्यक्रम निर्देशक	,,	४	४	०	
प्र.पशु विकास अधिकृत	,,	२	२	०	
प्र.पशु चिकित्सक	,,	४	४	०	
ब.प.चि	रा.प.द्वितिय	४२	४०	२	
ब.प.बि.अ.	,,	३१	२८	३	
ब.कृ.अ.बि	,,	२	२	०	
प.वि.अ.	रा.प.तृतिय	१०१	९०	११	
प.चि.	,,	१३६	११७	१९	
कृ.अ.बि.	,,	७	७	०	
पशु सेवा प्राबिधिक	रा.प.अ.प्रथम	२५१	२४१	१०	
पशु स्वास्थ्य प्राबिधिक	,,	३२४	३१९	५	
प्राबिधिक सहायक	,,	२	२	०	
क्यामरा मेन	,,	२	२	०	
मेकानिकल ओभरसियर	,,	१	०	१	
इलेक्ट्रीकल ओभरसियर	,,	१	१	०	
नायब पशु सेवा प्राबिधिक	रा.प.अ.द्वितिय	४८५	४६४	२१	
नायब पशु स्वास्थ्य प्राबिधिक	,,	६७८	६६०	१८	
क्षेत्र सहायक लाइभष्टक	रा.प.अ.तृतिय	१५	१२	३	**
क्षेत्र सहायक भेटेनरी	,,	१२७	१२१	६	**
क्षेत्रचर लाइभष्टक	रा.प.अ.चतुर्थ	२६	२३	३	**
क्षेत्रचर भेटेनरी	,,	११	११	०	**
प्राविधिक जम्मा		*२२६०*	*२२५४*	*१०२*	
प्रशासन तर्फ					
उपसचिव	रा.प.द्वितिय	१	१	०	
प्रमुख लेखा नियन्त्रक	,,	१	१	०	
शाखा अधिकृत	रा.प.तृतिय	२	२	०	
लेखा अधिकृत	,,	२	२	०	
कानून अधिकृत	,,	१	१	०	
ना.सु.	रा.प.अ.प्रथम	१३	१२	१	
लेखापाल	,,	३०	२७	३	
खरिदार	रा.प.अ.द्वितिय	१२०	१२०	०	
स.ले.पा.	,,	११२	१११	१	
टाइपिष्ट	वेग अनुसार	७३	७०	३	
ड्राइभर	श्रेणी विहिन	७२	६८	४	
पियन, पाले, गोठालो	,,	१३६३	१३४८	१५	
प्रशासन जम्मा		*१७९०*	*१७६३*	*२७*	
कूल जम्मा		*४०५०*	*३९१७*	*१२९*	

नोट १. नि.सें.ऐन. २४ घ १ बमोजिम बढुवा भएका कर्मचारी रेकर्डको अभावमा समावेश नभएको
 २. हाल क्षेत्र सहायक तथा क्षेत्रचर पदहरू खरेज भई माथिल्लो पदमा स्वत अपग्रेड भएको ।

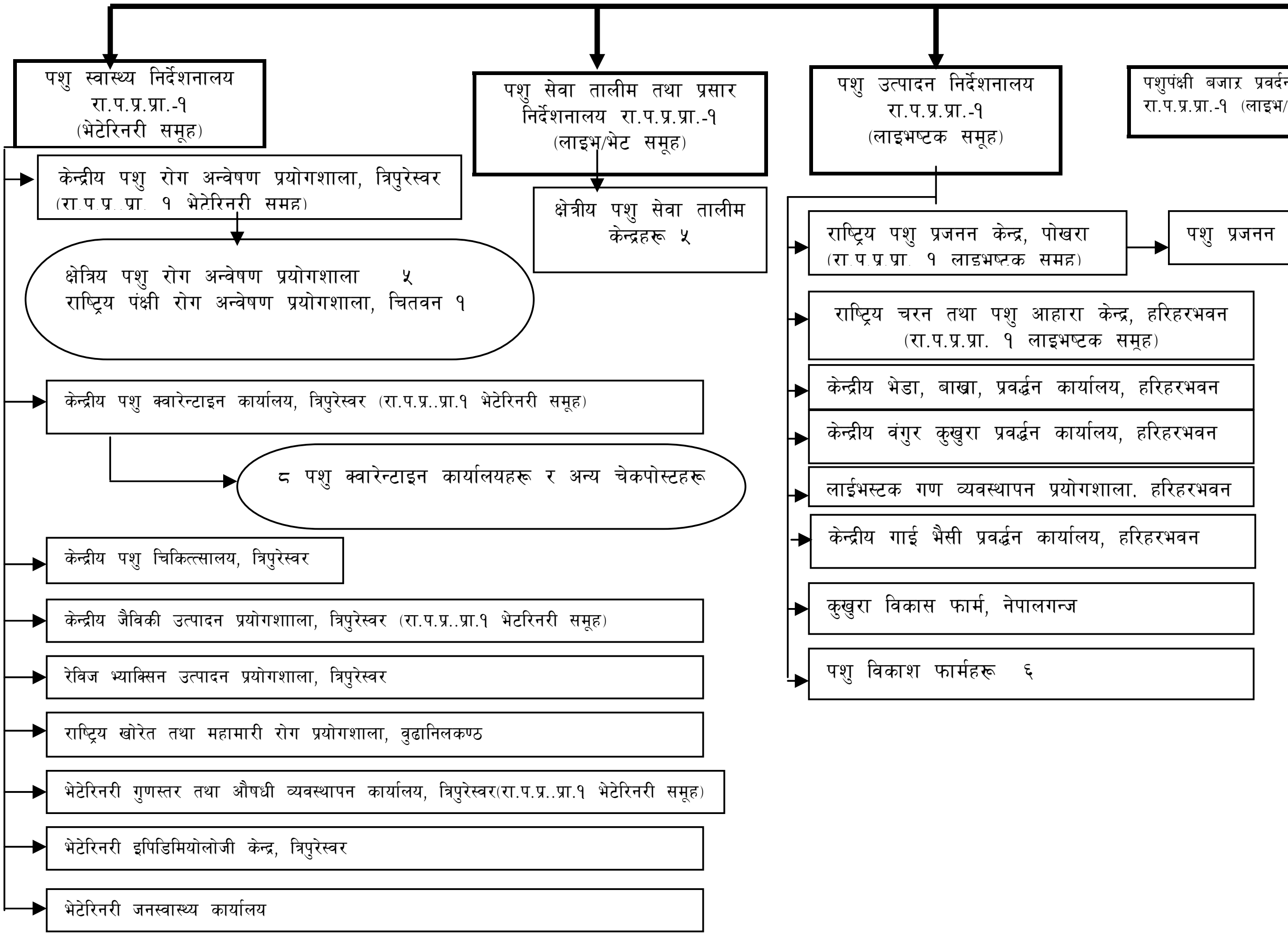
पशु स्वास्थ्य निर्देशनालय रा.प.प्र.प्रा.-१ (भेटेरिनरी समूह)
केन्द्रीय पशु रोग अन्वेषण प्रयोगशाला, त्रिपुरेस्वर (रा.प.प्र..प्रा. १ भेटेरिनरी समूह)
क्षेत्रिय पशु रोग अन्वेषण प्रयोगशाला ५
राष्ट्रिय पंक्षी रोग अन्वेषण प्रयोगशाला, चितवन १
केन्द्रीय पशु क्वारेन्टाइन कार्यालय, त्रिपुरेस्वर (रा.प.प्र..प्रा.१ भेटेरिनरी समूह)
८ पशु क्वारेन्टाइन कार्यालयहरू र अन्य चेकपोस्टहरू
केन्द्रीय पशु चिकित्सालय, त्रिपुरेस्वर
केन्द्रीय जैविकी उत्पादन प्रयोगशााला, त्रिपुरेस्वर (रा.प.प्र..प्रा.१ भेटरिनरी समूह)
रेविज भ्याक्सिन उत्पादन प्रयोगशाला, त्रिपुरेस्वर
राष्ट्रिय खोरेत तथा महामारी रोग प्रयोगशाला, बुढानिलकण्ठ
भेटेरिनरी गुणस्तर तथा औषधी व्यवस्थापन कार्यालय, त्रिपुरेस्वर(रा.प.प्र..प्रा.१ भेटेरिनरी समूह)
भेटेरिनरी इपिडिमियोलोजी केन्द्र, त्रिपुरेस्वर
भेटेरिनरी जनस्वास्थ्य कार्यालय
पशु सेवा तालीम तथा प्रसार निर्देशनालय रा.प.प्र.प्रा.-१ (लाइभ/भेट समूह)
क्षेत्रीय पशु सेवा तालीम केन्द्रहरू ५
पशु उत्पादन निर्देशनालय रा.प.प्र.प्रा.-१ (लाइभष्टक समूह)
राष्ट्रिय पशु प्रजनन केन्द्र, पोखरा (रा.प.प्र.प्रा. १ लाइभष्टक समूह)
पशु प्रजनन
राष्ट्रिय चरन तथा पशु आहारा केन्द्र, हरिहरभवन (रा.प.प्र.प्रा. १ लाइभष्टक समूह)
केन्द्रीय भेडा, बाखा, प्रवर्द्धन कार्यालय, हरिहरभवन
केन्द्रीय वंगुर कुखुरा प्रवर्द्धन कार्यालय, हरिहरभवन
लाईभस्टक गण व्यवस्थापन प्रयोगशाला. हरिहरभवन
केन्द्रीय गाई भैसी प्रवर्द्धन कार्यालय, हरिहरभवन
कुखुरा विकास फार्म, नेपालगन्ज
पशु विकाश फार्महरू ६
पशुपंक्षी बजार प्रवर्दन
रा.प.प्र.प्रा.-१ (लाइभ/

अनुसूचि २३

राष्ट्रिय कृषि नीति, २०६१

पृष्ठभूमि

देशको भौगोलिक परिवेशले उपलब्ध गराएको अवसर र कृषकहरूको अनुभव तथा आधुनिक कृषि प्रविधिहरूको सदुपयोगबाट दीगो आर्थिक वृद्धि तथा खाद्य सुरक्षा सुनिश्चित गर्न सकिने सम्भावना विद्यमान रहेको छ । कृषि भूमिको अनुपयुक्त प्रयोग एवं विभिन्न प्रकोपहरूका कारण उर्वरा कृषि भूमिको ह्रास हुँदै जानु, कृषिमा श्रम र सीप हुनेहरूमा कृषि भूमिको पहुँच नपुग्नु र पहुँच पुग्नेहरूले पनि आधुनिक प्रविधिहरूको प्रयोग गरी पर्याप्त मात्रामा व्यावसायिक रुपमा उपयोग गर्न नसक्नु र गैर कृषि क्षेत्रको विकासको आधारको रुपमा रहेको कृषि क्षेत्रको विकासका पूर्वाधार (सिंचाई, सडक, बिजुली, संचार, उद्योग र बजार व्यवसाय तथा उन्नत प्रविधिहरू) मा पर्याप्त लगानी आकृष्ट हुन नसक्नु कृषि क्षेत्रको विकासको मूल समस्याका रुपमा रहेका छन् ।

कृषि क्षेत्रको समग्र विकासका लागि ल्याइएका कृषि विकासको नीतिगत रुपरेखा २०४८ तथा दीर्घकालीन कृषि योजनाले यस क्षेत्रको विकासलाई केही हदसम्म दिशाबोध गराएको छ । तथापि आर्थिक उदारीकरण, विश्व व्यापार संगठन तथा क्षेत्रीय संगठनहरूमा नेपालको विद्यमान प्रतिबद्धता, नेपालको लागि दिगो विकासको एजेण्डा एवं सहस्राब्दी विकासका लक्ष्यहरू समेतको पृष्ठभूमिमा दीर्घकालीन कृषि योजनाका मूलभूत पक्षलाई कायम राखी नयां राष्ट्रिय कृषि नीति तर्जुमा गरी लागु गर्न आवश्यक देखिएकोले नेपाल सरकारले यो राष्ट्रिय कृषि नीति २०६१ जारी गरेको छ । यस क्षेत्रमा तर्जुमा भएका र नयाँ तर्जुमा हुने वस्तुगत तथा विषयगत नीतिहरू यसै नीतिबाट निर्देशित हुने छन् ।

दृष्टिकोण

निर्वाहमुखी कृषि प्रणालीलाई व्यावसायिक एवं प्रतिस्पर्धात्मक कृषि प्रणालीमा रुपान्तरण गरी दीगो कृषि विकासको माध्यमबाट जीवनस्तरमा सुधार ल्याउनु कृषि क्षेत्रको दीर्घकालीन दृष्टिकोण रहने छ ।[1]

उद्देश्यहरू

व्यावसायिक एवं प्रतिस्पर्धात्मक कृषि प्रणालीद्वारा उच्च एवं दिगो आर्थिक वृद्धि हासिल गरी खाद्य सुरक्षा तथा गरीबी निवारणमा योगदान गर्नः

१. कृषि उत्पादन एवं उत्पादकत्व बढाउने ।

२. व्यावसायिक तथा प्रतिस्पर्धात्मक कृषि प्रणालीका आधारहरूको विकास गरी क्षेत्रीय र विश्व बजारसँग प्रतिस्पर्धात्मक बनाउने ।

३. प्राकृतिक श्रोत, वातावरण र जैविक विविधताको संरक्षण, सम्वर्द्धन एवं सदुपयोग गर्ने ।

[1] द्रष्टव्यः कृषि शब्दले बाली, वागवानी, पशु पन्छी, माछा आदि कृषिका सबै उप-क्षेत्रसँग सम्बद्ध उत्पादन, उद्योग एवं व्यवसायहरु समेत जनाउँछ ।

नीतिहरू

प्रस्तुत उद्देश्य प्राप्तिका लागि श्रोत साधनमा पहुँच भएका र साधन र अवसरमा तुलनात्मक रुपमा न्यून पहुँच भएका दुवै समूहका कृषकहरूको आवश्यकतालाई समेटने गरी निम्न नीतिहरू अवलम्बन गरिने छन् ।

क) कृषि उत्पादन एवं उत्पादकत्व अभिवृद्धि ।

१. स्थानीय सम्भाव्यता, तुलनात्मक लाभ तथा विशिष्ट अवसरको उपयोग गरी उपयुक्त कृषि प्रविधिहरूको विकास, प्रसार तथा उपयोगबाट कृषि उत्पादन एवं उत्पादकत्व बढाइनेछ । साथै कृषिको व्यवसायीकरण तथा विविधीकरणमा जोड दिई आय आर्जन तथा रोजगारका थप अवसरहरू सृजना गरिने छन् ।

२. वैज्ञानिक भू-उपयोग प्रणालीको उपयोग गरी उर्वरा कृषि भूमिलाई गैर कृषि प्रयोगमा ल्याउन निरुत्साहित गरिने छ । पहाडमा भिरालो जमीन व्यवस्थापनको उपयुक्त प्रविधि र तराई तथा समथर उपत्यकामा कृषि भूमि विकासको उपयुक्त प्रविधि प्रयोग गरी जमीनको वैज्ञानिक प्रयोगलाई बढावा दिइनेछ ।

३. सिंचाई सुविधा, कृषि सडक, ग्रामीण विद्युतीकरण र उपयुक्त कृषि प्रविधिको विकास तथा विस्तार गरिने छ । सिंचाई, सडक तथा विद्युतीकरण सुविधा भएका क्षेत्रमा उपलब्ध प्रविधिको सघन र व्यापक उपयोग गराइने छ ।

४. उत्तर-दक्षिण राजमार्ग तथा सहायक मार्गहरुको आसपासका संभाव्य क्षेत्रहरूमा बढी मोल जाने कृषिवस्तुको पकेट विकासमा विशेष प्राथमिकता दिइनेछ । विशेष गरी दुर्गम क्षेत्रहरूमा कम तौल तथा बढी मूल्य जाने कृषि वस्तुहरूको उत्पादनमा प्राथमिकता दिइने छ ।

५. स्थानीय आवश्यकता र प्राथमिकता अनुरुपको कृषिका योजना तर्जुमा, कार्यान्वयन र अनुगमनको कार्य स्थानीय निकायहरूमा निक्षेपण गरी स्थानीय निकायहरूलाई जिम्मेवार र सक्षम बनाइनेछ । यसका लागि सशर्त अनुदान उपलब्ध गराउने व्यवस्थाबाट टेवा पुऱ्याइने छ ।

६. एकभन्दा बढी जिल्ला समेटेर सम्भाव्य कृषि उत्पादन एवं कृषि व्यावसाय प्रवर्द्धन गरी व्यावसायीकरणका आधार खडा गर्ने तुलनात्मक रुपमा ठूला आयोजनाहरू स्थानीय निकायको सहभागितामा केन्द्रिय आयोजनाका रुपमा संचालन गरी टेवा पुऱ्याइने छ । यसको कार्यान्वयनका लागि केन्द्रमा रहेका विभाग एवं निर्देशनालयहरूलाई जिम्मेवार र सक्षम बनाइने छ ।

७. खाद्य पोषण लगायतका कृषि प्रविधिको स्थलगत प्रसार सेवामा कृषक समूहको माध्यम अपनाइनेछ । कृषि/वन कलेजहरूबाट पनि आफ्नो प्रभाव क्षेत्रमा समन्वयात्मकरुपमा कृषि प्रविधि प्रसार प्याकेजहरू संचालन गरिनेछ । साथै कृषि प्रसारमा सूचना प्रविधि तथा आम संचार माध्यमको पनि उपयोग गरिनेछ ।

८. विकास क्षेत्र र भौगोलिक उपक्षेत्रहरूको आधारमा स्थानीय बीउ, बेर्ना, बिरुवा, नश्लहरूको उत्पादन गर्नेहरूको लागि गुणस्तरीय स्रोत सामाग्रीहरूको केन्द्र र कृषिवस्तु संकलन, प्रशोधन, संचय र ढुवानी आदि कार्य गर्ने उद्यमी तथा व्यवसायीहरूको लागि विशेष प्रविधि सेवाको स्रोत केन्द्रका रुपमा राष्ट्रिय कृषि स्रोत केन्द्रहरूको विकास गरी सुदृढ गरिनेछन् । यस्ता स्रोत केन्द्रहरूलाई माटो विश्लेषण, बीउ प्रमाणीकरण, बाली संरक्षठ तथा पशुरोग निदान लगायतका क्षेत्रमा सर्भे सर्भिलेन्स सेवा संचालन, प्रयोगशाला सेवा संचालन एवं उद्यमी, व्यवसायी, सहकारीकर्मी एवं कृषि कार्यकर्ताहरूको क्षमताविकास तालीम समेत दिन सक्ने एकीकृत केन्द्रको रुपमा विकास गर्दै लगिनेछ ।

९. भौगोलिक सम्भाव्यता र तुलनात्मक तथा स्थान विशेषको विशिष्ट लाभ समेतका दृष्टिबाट आवश्यक पर्ने कृषि अनुसन्धान कार्यहरू (खाद्य तथा पोषण प्रविधि लगायतका कृषि उत्पादन, संकलन, ग्रेडिङ, भण्डारण, प्रशोधन, प्याकिङ् आदि) का लागि निजी क्षेत्र र गैर सरकारी क्षेत्र समेतको सहभागितात्मक तथा प्रतिस्पर्धात्मक कृषि अनुसन्धान तथा विकास प्रणालीको प्रवर्द्धन गरिनेछ । यस्तो प्रणाली सुहाउँदो लगानी व्यवस्था गर्न कृषि अनुसन्धान तथा विकास कोषको अवधारणा अनुरुप अनुसन्धानको संस्थागत उच्च निकायको संरचनालाई सुधार गरी व्यवस्थित गरिनेछ । कृषि अनुसन्धान तथा विकास सम्बद्ध अन्तर्राष्ट्रिय संगठनहरूसँगको सहकार्य र प्रविधि तथा विशेषज्ञ आदान-प्रदानलाई प्रोत्साहित गरिनेछ ।

१०. निजी तथा गैरसरकारी क्षेत्रबाट कृषि अनुसन्धान तथा विकासमा गरिने खर्चमा कर प्रयोजनका लागि खर्च लेख्न पाउने सुविधाका साथै अन्य उपयुक्त प्रोत्साहन सम्बन्धी व्यवस्थाहरू गरी निजी तथा वैदेशिक क्षेत्रको लगानी आकृष्ट गरिने छ ।

११. प्रमुख उत्पादन सामग्रीहरु (उन्नत पशु, पन्छी, माछा भूरा, रासायनिक मल एवं बीउ बिजन आदि) को आयात, उत्पादन तथा मौज्दात स्थितिको नियमित अनुगमन गरी आपूर्ति सुनिश्चित गरिनेछ ।

१२. कृषि उत्पादन तथा व्यवसाय प्रवर्द्धनमा आवश्यक कृषि ऋण प्रवाहलाई उत्पादन तथा व्यवसायको प्रतिफलसँग आबद्ध गरी सुनिश्चित गरिनेछ ।

१३. अतिवृष्टि, अनावृष्टि, रोग, किरा एवं अन्य दैवी प्रकोपहरूको आँकलन र कृषि राहत परिचालनका लागि सर्भे सर्भिलेन्स प्रणाली स्थापित गरी क्रियाशील राखिनेछ ।

१४. स्थानीय तहमा कृषकहरूको क्षमता सुधारका लागि कृषक तालिम कार्यक्रममा विशेष जोड दिइनेछ ।

१५. कृषि जनशक्ति उत्पादनका लागि कृषि तथा वन विश्वविद्यालय स्थापना र कृषि वन कलेजहरूको प्रवर्द्धन गरिनेछ । विश्वविद्यालय/कलेजहरू र कृषि अनुसन्धान केन्द्र तथा राष्ट्रिय कृषि श्रोत केन्द्रहरूसँग प्राविधिक र विशेषज्ञ आदान प्रदान गरी सहकार्य गराउने व्यवस्थाबाट कृषि जनशक्तिको गुणस्तर विकास गरिनेछ । कृषि व्यवसायीकरणका लागि कृषि बजार तथा व्यवसाय प्रवर्द्धन सम्बद्ध जनशक्ति उत्पादनमा पनि जोड दिइने छ ।

१६. कृषि क्षेत्रको योजना तर्जुमा, नीति निर्धारण तथा अनुगमन मूल्याङ्कनका लागि आवश्यक तथ्याङ्क संकलन, विश्लेषण र प्रक्षेपण कार्यलाई सुदृढ गरिने छ। साथै कृषि क्षेत्रको लागि अनुकूल मूल्य तथा व्यापार पद्धति (Terms of Trade) स्थापित गराउन नियमित अनुगमन गरिने छ।

१७. कृषिका कार्यक्रमहरूको संचालनमा सम्भव हुने सबै क्षेत्रमा महिला संलग्नता एवं सहभागितालाई ५० प्रतिशत पुऱ्याइनेछ। महिला कृषक तालीममा सकभर घुम्ती तालीमको प्रबन्ध मिलाई घर गाउँ नगिच पुऱ्याउने प्रबन्ध मिलाइने छ। कार्यक्रममा महिला संलग्नता सम्बद्ध सूचना तथा तथ्यांकहरूको प्रवाहलाई सुनिश्चित गरिनेछ।

१८. चार हेक्टर भन्दा कम जमीन हुने कम स्रोत साधन भएका (Resource poor) कृषकहरुको पहिचान र वर्गीकरण गरी तोकिएका सुविधाहरू उपलब्ध गराइने छ।

ख) लक्षित वर्गहरूका लागि विशेष सुविधा

आधा हेकटरभन्दा कम जमीन भई सिञ्चाई सुविधा न्यून रहेका, दलित, उत्पीडित तथा अन्य सीमान्त कृषक एवं कृषि श्रमिकहरूलाई लक्षित समूहमा वर्गीकरण गरी विशेष सुविधा दिने दृष्टिकोणबाट निम्न नीतिहरू अवलम्बन गरिनेछन्।

१९. सीप भएका भूमिहिन, सीमान्त एवं साना कृषकहरूलाई भूमिमा पहुँच पुऱ्याउन कायम रहेको कानूनी हदबन्दीको प्रभावकारी कार्यान्वयन, हदबन्दी छुटको प्रभावकारी अनुगमन, प्रगतिशील कर व्यवस्था, खेती भूमिको लागि करार सम्बन्धी कानूनी व्यवस्था जस्ता विभिन्न विकल्पहरूको पहिचान गरी भूमिमा पहुँचका अवसरहरूको सृजना गरिनेछ।

२०. भूमि बैंकको स्थापना गरी स्थानीय निकायको सहभागितामा कृषि कार्यका लागि जग्गा किन्ने/बेच्नेहरूलाई खेतीयोग्य जग्गाको उपलब्धता बारे सूचना सेवा र आवश्यक पर्नेलाई ऋण सुविधा उपलब्ध गराइनेछ। यस बैंकबाट लक्षितवर्गहरूलाई कृषि उत्पादनका लागि सहुलियत दरमा भूमि खरिद गर्न विशेष ऋण सुविधा उपलबध गराइने छ।

२१. करार वा कबुलियत व्यवस्थाबाट कृषि जग्गा वा पोखरी वा घोल वा जलाशय वा नदी नालाका क्षेत्रहरू प्राप्त गरी कृषि उत्पादन गर्ने समूहमा आबद्ध भई आउने उत्पीडित, दलित तथा अन्य सीमान्त तथा भूमिहिन कृषि श्रमिकहरूको लागि बीउ बिजन प्राविधिक सेवा निःशुल्क उपलब्ध गराइनेछ। साथै कृषि विकास बैंक लगायत अन्य वित्तीय संस्थाहरु परिचालन गरी सहुलियत दरमा समूहमा कृषिऋण उपलब्ध गराइने छ।

२२. सीमान्त जमीन, चरन/खर्क, हैसियत बिग्रिएका वन तथा प्रयोगमा नआएका सार्वजनिक जमीनलाई लक्षित समुदायमा कबुलियतमा हस्तान्तरण गरी सम्भाव्यता अनुसार घाँस, डालेघाँस, कृषि वन, जडिबुटी तथा रेशम एवं अन्य स्थायी रुख बिरुवा हुने खालका नगदेबाली एवं फलफूल बगैंचा विकासमा उपयोग गराई वन तथा अन्य जमीनको हैसियत सुधारका साथै गरीबी निवारणमा टेवा पुऱ्याइनेछ।

२३. साना सिंचाई पूर्वाधारहरू जस्तै ढीकी पम्प, रोअर पम्प, स्प्रिङ्कलर, ड्रीप, पानी संकलन पोखरी (Water Harvest) आदिको निर्माण तथा जडानमा लक्षित समूहलाई विशेष सुविधा दिइनेछ ।

२४. खाद्यान्न न्यून भएका क्षेत्रहरूमा खाद्यान्न उपलब्धता वृद्धि गर्न उत्पादन तथा आय वृद्धिका सम्भाव्यताको उपयोग गराइने छ । साथै अन्यत्रबाट खाद्यान्न आपूर्ति सुनिश्चित गर्नुपर्ने अवस्थामा खाद्यवस्तु ढुवानी, सञ्चय र वितरणमा स्थानीय निकायको सहभागितामा खाद्यान्न सञ्चय एवं परिचालन सन्जालको विकास गरिनेछ ।

२५. श्री ५ को सरकारले उपलब्ध गराउने खाद्यवस्तु, ढुवानी, सामाग्रीको मूल्य, व्याज आदि सुविधाहरू खाद्य सुरक्षाका दृष्टिबाट जोखिम क्षेत्र र लक्षित समूह पहिचान गरी प्राथमिकता साथ उपलब्ध गराइने छ ।

२६. मौसम तथा अन्य प्रकोपको उतार चढावको अवस्थामा आधा हेक्टरभन्दा कम जमीन भएका र वर्षभरि सिंचाई सुविधा नभएका कृषकहरूको लागि र भूमिहिन तथा अन्य वैकल्पिक आयश्रोत नभएका सीमान्त कृषकहरूको लागि खाद्य तथा पोषण सुरक्षा कवचको (Safety Nets) विकास गर्दै लगिने छ ।

ग) व्यावसायिक र प्रतिस्पर्धात्मक कृषि प्रणालीको विकास

२७. बजारको माग अनुसारको उपयुक्त परिमाण र गुणस्तरमा कृषि वस्तु उत्पादन गर्ने बृहत् उत्पादन क्षेत्र (Large Production Packets) विकास गरिनेछ । यस्ता पकेट क्षेत्रमा तुलनात्मक लाभ भएका कृषि वस्तुहरुको उत्पादनमा प्राथमिकता दिइनेछ । यस्ता क्षेत्रमा प्रविधि एवं प्राविधिक सेवा तथा कृषि सडक, ग्रामीण विद्युतीकरण, सिंचाई, कृषिऋण, बजार व्यवस्था जस्ता अन्य सुविधाहरू एकीकृत रुपमा परिचालन गरिनेछ ।

२८. खाद्यान्नको अभाव भएका क्षेत्रमा खाद्यान्न पुऱ्याउन आपूर्ति कार्यक्रम सञ्चालन गरिने पहाडी क्षेत्र आसपासमा त्यस्तो आपूर्ति कार्यक्रम मार्फत बजार मूल्यमा खाद्यान्न खरिद गरी स्थानीय उत्पादन बढाउन प्रोत्साहन गरिने छ ।

२९. सरकारी फार्म/केन्द्रहरूमा उपलब्ध स्रोत साधनलाई निर्धारित उद्देश्यमा असर नपर्ने गरी अधिकतम उपयोग गर्न व्यवसायमूलक कार्यक्रम समेतको दोहोरो मार्ग (Double Track System) व्यवस्थापन प्रणाली अवलम्बन गरिनेछ ।

३०. पशुबीमाको विस्तार गरिनुका साथै पन्छी एवं छानिएका बालीको बीउ र बढी मोल जाने कृषिवस्तुहरूको कमिक रुपमा बीमा गरिनेछ ।

३१. प्राङ्गारिक खेती (Organic Farming) लाई प्रोत्साहन गरिने छ । प्राङ्गारिक खेती गरी कृषिवस्तु निकासी गर्ने उत्पादन क्षेत्रमा उत्पादित कृषिवस्तुहरूको गुणस्तर प्रमाणीकरणको लागि टेवा पुऱ्याइनेछ ।

३२. हाईब्रिड बीउ, उन्नत नश्लको उत्पादन तथा प्रयोगलाई प्रोत्साहन गरिने छ र परिवर्तित आनुवंशकीय जीवहरु (Genetically Modified Organism)को प्रयोगलाई नियमन गरिनेछ ।

३३. परम्परागत स्थानीय मौलिक कृषिवस्तु एवं सम्बद्ध प्रविधिहरूको पञ्जीकरण तथा प्रवर्द्धन गरिने छ । स्वदेशी मूलको विशिष्ट उत्पादन एवं उत्पादन प्रविधिहरूको पहिचान तथा अधिकार सुरक्षित गरिनेछ ।

३४. कृषि तालिमलाई क्षमता सुधार र व्यवसाय प्रवर्द्धनमुखी तालिममा वर्गीकरण गरिनेछ । क्षमता सुधार तालिमबाट कृषि कार्यकर्ताहरूको क्षमता सुधार तथा कृषकहरूको उत्पादन क्षमता अभिवृद्धि गरिने छ । व्यवसायमुखी तालिमलाई तालिमपछिको व्यवसाय प्याकेजमा आधारित गरी मागप्रधान गराइनेछ ।

३५. शिक्षित बेरोजगार युवाहरूलाई कृषि पेशामा आकृष्ट गर्न कृषि व्यवसाय स्थापना तथा सञ्चालन तालिमको व्यवस्था गरिनेछ ।

३६. उन्नत कृषि श्रोत सामाग्रीहरूको (बीउ, बिरुवा, बेर्ना, नश्ल, भुरा आदि) स्थानीय उत्पादन तथा बिक्री वितरण र मलखाद एवं रोग तथा कीटनाशक औषधीहरूको बिक्री वितरणलाई नियमन गरी आपूर्तिमा गुणस्तर कायम गराइनेछ । कृषिसँग सम्बन्धित निजी क्षेत्रका प्रयोगशाला सेवा तथा गुणस्तरीय उत्पादन प्रशोधन सेवालाई पनि नियमन गरी मान्यता (Accreditation) दिइनेछ ।

३७. गुणस्तरीय कृषि उत्पादन र स्थानीय तथा बाह्य बजारमा विश्वसनीयताको विकास गर्न कृषि र पशु क्वारेन्टाइन सेवालाई व्यवस्थित र सुदृढ गरिनेछ ।

३८. खाद्यवस्तुको गुणस्तर निर्धारण, गुणनियन्त्रण, गुणस्तर प्रमाणीकरण र नियमन गर्ने कार्यमा स्थानीय निकाय समेतको सहभागिता परिचालन गरिनेछ ।

३९. अन्तर्राष्ट्रिय सन्धि, संझौता तथा राष्ट्रिय आवश्यकता अनुसार कृषिवस्तुको नियमन सेवालाई अद्यावधिक गर्दै लगिनेछ ।

४०. सहकारीमा आधारित कृषि उद्योग एवं व्यवसायको प्रवर्द्धनमा प्राथमिकता दिइने छ ।

४१. कृषि उद्यमी/व्यवसायी एवं प्रगतिशील कृषक तथा सम्बद्ध संघ संस्थाहरूको गुनासा एवं सुझावहरूको विश्लेषण गरी निकास दिन र विश्व व्यापार संगठन, क्षेत्रीय व्यापार संगठन जस्ता बाह्य निकासी बजार सम्बद्ध संगठनहरूसंगका प्रतिबद्धताहरू र आयात प्रतिस्थापन तथा निकासी प्रवर्द्धनमा क्रियाशील रहन कृषि उद्योग व्यवसाय प्रवर्द्धन समितिको प्रभावकारी परिचालन गरी कृषि व्यावसायीकरणलाई टेवा पुऱ्याइनेछ ।

४२. कृषि वस्तुहरूको व्यावसायिक उत्पादन, प्रशोधन र बजार क्षेत्रमा सहकारी एवं निजी क्षेत्रको लगानी आकृष्ट गर्न प्रोत्साहनयुक्त वस्तुगत तथा विषयगत नीतिहरूको विकास गरिनेछ ।

४३. कृषि क्षेत्रमा दिइनुपर्ने प्राथमिकता अनुरुप कृषि अनुसन्धान, कृषि उत्पादन, कृषि प्रशोधन, उद्योगहरू र आन्तरिक तथा बाह्य निकासी बजारको अन्तर्सम्बन्ध स्थापित गर्न र बाह्य लगानी समेत आकृष्ट गर्नका लागि छुट्टै कृषि उद्योग विकास नीति ल्याई कार्यान्वयन गरिनेछ ।

४४.व्यावसायिक कृषि उत्पादनका सम्भाव्य क्षेत्रहरूमा कृषि प्रविधि प्रसार सेवा सशुल्क उपलब्ध गराई निजीक्षेत्र, सहकारी क्षेत्र तथा गैरसरकारी क्षेत्रलाई आकर्षित गरिनेछ ।

४५. उपयुक्त फार्म केन्द्रहरूलाई करारमा/कबुलियतमा निजी क्षेत्रबाट सञ्चालन गराउन प्रोत्साहन गरिनेछ ।

४६. बजार सूचना प्रणालीको विकास, विस्तार र प्रवाह गर्ने कार्य निजी एवं सहकारी क्षेत्र तथा स्थानीय निकायहरूसँग साझेदारीमा समेत सञ्चालन गरिनेछ ।

४७. कृषिवस्तुहरूको व्यवसायिक उत्पादनलाई बजार अवसरको सुनिश्चितता दिन सम्भाव्य उत्पादन थलो नजिक संकलन केन्द्र र सम्भाव्य घना उपभोक्ता नजिक संगठित बजारको सुनिश्चितता दिनको लागि निजी तथा सहकारी क्षेत्रको लागत सहभागिता र व्यवस्थापनमा रहने गरी सुविधायुक्त कृषि थोकबजार तथा हाट बजारहरूको विकास तथा विस्तारमा टेवा पुऱ्याइनेछ ।

४८.आन्तरिक कृषि उत्पादकहरूलाई समेटेर करार उत्पादन प्रणालीमा आबद्ध गरी बजार अवसर दिने र आयात प्रतिस्थापन गर्ने वा निकासी गर्ने उद्योग व्यवसायीहरूलाई पूँजीगत तथा अन्य प्रोत्साहन/सुविधाहरू कृषि व्यवसाय प्रवर्द्धन समितिको सिफारिशमा उपलब्ध गराइनेछ ।

४९. स्थानीय स–सानो पूँजी र अन्य श्रोतको परिचालन तथा प्रवर्द्धन गरी सहकारीको संस्थागत विकास गर्न संभाव्य कृषक तथा उद्यमीहरूको समूहलाई सहकारीकरण गर्दै लगिनेछ । साथै गाउँ घरका यस्ता सहकारी संस्थाहरूलाई कृषक समूहको उत्पादन सामग्री तथा सेवाहरू उपलब्ध गराउने र उनीहरूका उत्पादनहरूको बजार प्रणालीमा पठाउने स्थानीय केन्द्र (Delivery Point) को रुपमा विकास गरिनेछ ।

घ) प्राकृतिक स्रोत तथा वातावरणको संरक्षण, सम्वर्द्धन एवं सदुपयोग

५०.कृषि रसायनहरूको प्रयोगबाट माटो तथा जलाशयको अवस्थामा पर्ने नकारात्मक प्रभाव र अन्य वातावरणीय समस्यालाई न्यून गरिनेछ । साथै पशुपन्छीमा प्रयोग हुने औषधी तथा हर्मोनहरूको प्रयोगमा कमी ल्याइनेछ ।

५१. प्राङ्गारिक मलको उत्पादन तथा प्रयोग प्रवर्द्धनलाई प्रोत्साहन गरिनेछ ।

५२. जैविक विविधता संरक्षणका लागि जीन बैङ्कको व्यवस्था र स्थानीय संरक्षण (In Situ Conservation) लाई प्रोत्साहित गरिनेछ । सम्भावित क्षेत्रमा सहभागितात्मक जैविक विविधता संरक्षण क्षेत्र (Participatory Biodiversity Park) स्थापित गरिने छ ।

५३.हैसियत बिग्रेका वन तथा प्राकृतिक जलाशयको हैसियत सुधार गर्ने गरी जैविक विविधता संरक्षण, सम्वर्द्धन र सदुपयोग तथा कृषि वन प्रणालीको विकास गरिनेछ ।

५४.स्थानीय सहभागिताका आधारमा जलाधार व्यवस्थापन र नदी कटान नियन्त्रण गरी संरक्षणप्रधान कृषि प्रणाली विकास गर्दै लगिनेछ ।

५५.खेती योग्य जग्गाको खण्डीकरण नियन्त्रण र वैज्ञानिक भू-व्यवस्थापन (चक्लाबन्दी) लाई स्थानीय निकायको सहयोग समेतमा व्यवस्थित गरिनेछ ।

५६.आवश्यक कानूनी व्यवस्था समेत गरी भूमिको सहकारी/साझेदारी/समूह व्यवस्थापन प्रणालीको विकास गर्न प्रोत्साहित गरिनेछ । यस्तो भूमि व्यवस्थापनमा तत्परता देखाउनेलाई प्राथमिकता दिने गरी सम्बद्ध केन्द्रीय तथा स्थानीय विकास आयोजना तथा कार्यक्रमहरूको छनौट तथा कार्यान्वयनको आधार बनाई उत्प्रेरित गरिनेछ ।

कार्यान्वयन तथा अनुगमन व्यवस्था

क. स्थानीय तहदेखि केन्द्रीय तहसम्मको कृषि क्षेत्रको योजना तर्जुमा, अनुगमन तथा मूल्याङ्कनमा सम्बन्धित तहमा (गाउँ, जिल्ला, क्षेत्र, केन्द्र) सरोकारवालाहरूको संलग्नतालाई सुनिश्चित गरी सहभागितात्मक पद्धतिलाई बढावा दिइनेछ । महिला, दलित एवं पिछडिएको वर्ग सम्बन्धी सूचना तथा तथ्याङ्कहरूलाई पनि सूचना प्रणालीमा ल्याइने छ ।

ख. कृषि सम्बद्ध निकायहरू बीच सहभागितात्मक एवं समन्वयात्मक रुपमा योजना तर्जुमा, कार्यक्रम कार्यान्वयन तथा अनुगमन गराई यो नीति कार्यान्वयन गराउन राष्ट्रियस्तरमा राष्ट्रिय कृषि विकास समिति रहने छ । राष्ट्रिय कृषि विकास समितिलाई सघाउन केन्द्रमा केन्द्रीय कृषि विकास कार्यान्वयन समिति र क्षेत्रीयस्तरमा क्षेत्रीय कृषि विकास समिति रहने छन् । स्थानीय तहमा गाउँ विकास समिति र जिल्ला विकास समितिहरूलाई स्थानीय स्वायत्त शासन ऐन अनुरुप योजना तर्जुमा, कार्यान्वयन, अनुगमन तथा मूल्याङ्कनमा जिम्मेवार बनाइने छ । जिल्ला तहमा जिल्ला कृषि विकास समिति र गाउँ विकास समिति तहमा कृषि समिति रहनेछन् । यिनले स्थानीय निकायहरूलाई यो नीतिको कार्यान्वयन र अनुगमन गर्नमा सघाउने छन् । राष्ट्रिय कृषि विकास समिति र स्थानीय निकायहरूलाई राष्ट्रिय कृषि स्रोत केन्द्रहरूले प्राविधिक पृष्ठपोषणको सुनिश्चितता दिने छन् ।

ग. यस राष्ट्रिय नीतिको कार्यान्वयनको क्रममा सम्बद्ध मन्त्रालयहरूले आ-आफ्नो कार्यक्षेत्रमा परेका विषयहरुको कार्यान्वयन गर्ने छन् । यस राष्ट्रिय कृषि नीतिको कार्यान्वयनको अनुगमन राष्ट्रिय कृषि विकास समितिले गर्नेछ । यस नीतिको कार्यान्वयन रणनीतिहरु र कार्यक्रमहरू तथा जिम्मेवार निकायहरू सम्बन्धी विषयमा सम्बन्धित मन्त्रालयहरुले स्वीकृति गराई लागू गर्नेछन् । साथै, वस्तुगत तथा विषयगत नीतिहरू निर्माण गर्दा यस राष्ट्रिय नीतिसँग नबाझिने गरी गर्नु पर्नेछ ।